

”KVINDER KOM VÆR MED!”

Kulturmøter i en brytningstid: Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1909-1921, deres relasjon til hverandre og de lokale kystkvinner, belyst gjennom begrepsparet samhold og motsetning.

Kathrine Lorentzen Sandstrøm

Masteroppgave i kulturhistorie 60 sp

Institutt for kulturstudier og orientalske språk

Universitetet i Oslo

Høst 2010

”KVINDER KOM VÆR MED!”

Kulturmøter i en brytningstid: Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1909-1921, deres relasjon til hverandre og de lokale kystkvinner, belyst gjennom begrepsparet samhold og motsetning.

Kathrine Lorentzen Sandstrøm

Masteroppgave i kulturhistorie 60 sp
Institutt for kulturstudier og orientalske språk
Universitetet i Oslo
Høst 2010

Forsiden

Oppgavetittelen er hentet fra fanen til Hvaler Arbeiderpartis kvindeforening. På baksiden av fanen er det en krans med inskripsjonen: ”Kvinder kom vær med!”. Motivet med to kvinner som tar hverandre i hånda er hentet fra fanens forside. Se kapittel 3 side 63.

© Forfatter

År: 2010

Tittel: "Kvinder kom vær med!" Kulturmøter i en brytningstid: Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1909-1921, deres relasjon til hverandre og de lokale kystkvinner, belyst gjennom begrepsparet samhold og motsetning.

Forfatter: Kathrine Lorentzen Sandstrøm

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

FORORD

Det er med stor glede jeg nå setter punktum for mitt arbeid med denne oppgava, og jeg vil tro det er mange rundt meg som nå er glad for at det er blitt satt en sluttstrek. Først som heltidsstudent, og deretter i kombinasjon med jobb og familieførøkelse, har dette blitt en langtrukken prosess. Jeg har vært heldig å ha mennesker rundt meg som har hjulpet meg på veien frem. Jeg vil få rette en stor takk til min arbeidsgiver Østfoldmuseene, ved direktør Gunn Mona Ekornes, og Kystmuseet Hvaler, ved avdelingsleder Morten Skadsem, for at dere har lagt til rette for meg slik at jeg kunne fullføre mitt masterprosjekt. Studiepermisjonen gjorde godt, og ga meg den nødvendige kontinuiteten i arbeidet.

Takk for nyttig hjelp og veiledning ved Statsarkivet, Riksarkivet, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Hvaler kommunearkiv, arkivet ved Fredrikstad Museum, samt Kystmuseet Hvaler. Tusen takk til Ulf Hjardar og Ragnar Homstvedt som velvillig har lånt bort viktig kildemateriale på ubestemt tid, og bidratt med gode råd. Jeg vil videre få takke Anders Beer som ga meg innsyn i bedriftens privatarkiv, samt Borgarsyssel Museum i Sarpsborg, Norsk Folkemuseum og Norsk folkemminnesamling. Kildesøket her førte dessverre ikke frem, men jeg vil få takke for den velvilje jeg ble møtt med. Jeg vil også få takke to flotte damer på Spjærøy som åpenhertig tok i mot meg. Gerd døde dessverre underveis i arbeidet, og vi rakk aldri å fullføre våre samtaler. Jeg håper Gerd ville ha vært fornøyd med det ferdige resultatet.

En stor takk til personalet på Fredrikstad Bibliotek, som har fungert som mitt andre hjem gjennom hele studietiden. Jeg vil spesielt få takke bibliotekar på lokalhistorisk avdeling, Liv Eldal, som med godt humør og utrettelig innsats har hjulpet meg med mine uendelige litteratursøk, lån og ikke minst fjernlån. Tusen takk til min kusine Cecilie som har laget fine illustrasjonskart til meg. Takk også til Arild Ådnem som har avfotografert foreningsfanene, og hjulpet meg med forsidebilde. Videre vil jeg få takke Ragnar Bjørck som har hjulpet meg med bildemateriale. Ellers er jeg dypt takknemlig for den jobben Anne-Lise Eriksen og Tromm Bankerød har gjort ved å lese korrektur på mine tekster.

Arbeidet som har ledet frem til målet har gått via mange omveier, som tidvis har skapt stor frustrasjon. Jeg vil derfor få rette en riktig stor takk til professor Anders Gustavsson som har vært en meget tilstedeværende og hjelpsom veileder. Han har vært tålmodig og forståelsesfull gjennom hele den langvarige prosessen. Vi har hatt mange fine diskusjoner underveis som hele tiden har ledet arbeidet fremover. Jeg vil også få takke Sissel Redse Jørgensen ved

Universitetet i Oslo, som har bistått med motiverende og oppmuntrende samtaler i en fase av arbeidet hvor dette var nødvendig.

Jeg vil gjerne få takke gode venner som har oppmuntret meg hele veien. Sist men ikke minst vil jeg takke min meget tålmodige familie som de siste par årene har levd nærmest i en unntakstilstand. Min eldste datter Thea Kristiane, som har vært tålmodig tilskuer gjennom hele min studietid, og min yngste datter Helle Alida, som den siste tiden har konkurrert om oppmerksomheten med min masteroppgave. Tusen, tusen takk til min mann Øystein, som har holdt hjulene i gang og lagt til rette for at jeg skulle få mulighet til å fullføre dette arbeidet som har vært så viktig for meg.

Kråkerøy november 2010

Kathrine L. Sandstrøm

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1. INNLEDNING	10
1.1 Stenindustrien som arena for kulturmøter	10
1.1.1 Valg av tema	12
1.2 Problemstilling.....	12
1.3 Tidligere forskning.....	13
1.3.1 Kvinneforskning.....	13
1.3.2 Stenhoggerkvinner, stenhoggere og arbeiderklassen.....	13
1.3.3 Kystkvinner og kystkultur.....	15
1.4 Teoretiske perspektiver	15
1.4.1 Kulturmøter	15
1.4.2 Samhold og motsetning – en dikotomisk innfallsvinkel	17
1.4.3 Samhold og motsetning i et kulturmøteperspektiv – <i>The Established and the Outsiders</i>	18
1.4.4 Forståelse av kjønn – kjønne betydninger	19
1.5 Empirisk materiale og metodiske refleksjoner	19
1.5.1 Utrykte skriftlige kilder: Foreningsprotokoller	20
1.5.2 Trykte skriftlige kilder	21
1.5.3 Muntlige kilder - minnemateriale	21
1.5.4 Kvantitativt materiale: Folketellinger.....	23
1.5.5 Tolkning og refleksivitet	24
1.5.6 Tett beskrivelse	27
KAPITTEL 2. TIDEN, STEDET OG AKTØRENE	28
2.1 En industri reiser seg.....	29
2.2 Stenhoggerne kommer	30
2.3 Arbeiderklasse og klassebevissthet	33
2.4 Stenhoggerkultur.....	34
2.5 Spjærøy og den lokale kystkulturen	35
2.6 Kombinasjonsdrift.....	36
2.7 Husholdsøkonomi.....	37
2.8 En brytningstid	38
KAPITTEL 3. STENHOGGERKVINNER – Kulturmøter i stenhoggerland	40
3.1 Lokale og tilflyttede stenhoggerkvinner	40
3.2 Lille Sverige	42
3.3 Foreningslivet i stenhoggermiljøet på Spjærøy.....	43
3.3.1 Spjærøy Arbeiderparti kvinneforening	45
3.3.2 Spjærøy Ungsocialistiske forening	48
3.3.3 Hvaler Arbeiderparti.....	51

3.4 Foreningenes sosiale funksjon	52
3.4.1 Foreningslivet – et sosialt fellesskap	52
3.4.2 Foreningslivet som uttrykk for motsetninger	54
3.4.3 Interne motsetninger	56
3.4.4 Sosiale tilstelninger	56
3.5 Politikk	60
3.5.1 Politiske holdninger og holdninger til politikk	60
3.5.2 1. mai	62
3.5.3 Antimilitarisme	65
3.5.4 Kvinnesak og stemmerett	66
3.6 Opplysningsarbeid	67
3.7 Velferd	71
3.8 1914 et tidsskille - brudd og kontinuitet	73
3.8.1 Demografiske og yrkesstrukturelle endringer	73
3.8.2 Foreningsmessige endringer	75
3.9 Samhold og motsetning blant stenhoggerkvinner – avsluttende konklusjoner	78
KAPITTEL 4. DER STEN MØTER HAV – Stenhoggerkvinner i møte med kystkvinner	81
4.1 De lokale kystkvinner	81
4.2 Kystkvinner og lokalt foreningsliv	84
4.3 Det motsetningsfylte kulturmøte	86
4.3.1 Nasjonale motsetninger	87
4.3.2 Klassemessige og sosiale motsetninger	91
4.3.3 Kulturelle motsetninger	92
4.3.4 Politiske motsetninger	94
4.4 De etablerte, outsiderne og det statiske kulturbegrep	97
4.4.1 Moralsk stigmatisering	98
4.4.2 Maktforskjeller – ulik sosial status	99
4.4.3 Sosial kontroll	101
4.4.4 Stigmatiseringens sosiodynamikk	102
4.4.5 Et delt samfunn og det statiske kulturbegrep	105
4.5 Kontaktflater, samhandling og strukturelle endringer	108
4.5.1 "organisering av Sykepleien inden Kommunen" - Spjærøens Sykepleierforening	108
4.5.2 Samhandling i lys av strukturelle endringer	111
4.5.3 "Jeg gikk rundt hos dom herre som eide jordvei" – stenhoggerkvinnenes arbeid på de lokale gårdsbrukene	112
4.6 Samhold, motsetning og det dynamiske kulturbegrep – avsluttende konklusjoner	113
KAPITTEL 5. KULTURMØTER I EN BRYTNINGSTID – avsluttende konklusjoner	115
5.1 Kvinners kulturmøter i stenhoggermiljøet på Spjærøy	115
5.2 Stenhoggerkvinnenes møte med de lokale kystkvinnene	117

5.3 "Kvinder kom vær med" - kulturmøter på Spjærøy fra et kvinnelig perspektiv	119
Utrykte kilder	120
Trykte kilder	121
Muntlige kilder	121
Internett	122
Litteratur	123
Vedlegg	132
Vedlegg 1: Samfunnsgrupper på Spjærøy 1910, næringsmessig fordelt	132
Vedlegg 2: Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1910	132
Vedlegg 3: Ekteskapsmønster blant stenhoggerkvinner Spjærøy 1910	132
Vedlegg 4: Yrkesfordeling blant stenhoggerkvinnernes ektemenn 1910	133
Vedlegg 5: Antall medlemmer i Spjærøy Arbeiderpartis kvinneforening 1908-1921	133
Vedlegg 6: Antall medlemmer i Spjærøens ungsocialistiske forening 1910-1914, kjønnsmessig fordelt	133
Vedlegg 7: Andel kvinner over 12 år/ Foreningsaktive kvinner 1910.....	134
Vedlegg 8: Stenhoggerens yrkesstruktur i 1920, med utgangspunkt i personer som jobbet som stenhoggere i 1910	134
Vedlegg 9: Ny yrkesstruktur for stenhoggere 1920.....	135
Vedlegg 10: Lokale kystkvinner på Spjærøy 1910 og 1920	136
Vedlegg 11: Svenskeandel på Spjærøy 1910	137
Vedlegg 12: Ekteskapsmønster på Spjærøy 1910	137
Vedlegg 13: Fritenkersk virksomhet, Spjærøy.....	138
Vedlegg 14: Antall medlemmer Spjærøy Sykepleierforening 1914-1920	138
Vedlegg 15: Medlemsoversikt Spjærøy sykepleierforening 1920.....	138
Sammendrag	139

Figurer

1.1 Kart over søndre del av Østfold med svensklandet.....	11
2.1 Kart over Hvaler.....	28
3.1 Samfunnsgrupper på Spjærøy 1910, næringsmessig fordelt.....	40
3.2 Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1910.....	41
3.3 Medlemstall Spjærøy Arbeiderpartis kvinneforening 1908-1921.....	46
3.4 Medlemmer Spjærøy ungsocialistiske forening 1910-1914	50
3.5 Stenhoggerkvinner og foreningsdeltagelse 1910.....	54
4.1 Ekteskapsmønster på Spjærøy 1910.....	90
4.2 Kart over Spjærøy: et delt samfunn.....	107
4.3 Medlemmer Spjærøy sykepleierforening 1920.....	109

Tabeller

2.1 Svenske stenhoggerfamilier bosatt på Spjærøy; barnas fødested.....	31
2.2 Befolkning og stenhoggere på Hvaler.....	32
4.1 Næringsoversikt.....	81

Foto

1: "Lille Sverige".....	43
2: Spjærøy Arbeiderpartis kvinneforening.....	47
3: Spjærøy ungsocialistiske forening	49
4: Hvaler Arbeiderpartis fane.....	51
5: Hvaler Arbeiderpartis kvinneforenings fane.....	63
6: 1. mai tog på Spjærøy 1912.....	65
7: Spjærøy misjonsforening.....	85
8: Albertine Lund	110

KAPITTEL 1. INNLEDNING

1.1 Stenindustrien som arena for kulturmøter

(Melodi: ”Millom bakkar og berg”)

Mellom kløver og fjell langs med kysten,

har stenhuggerne sulta seg fram.

Og der skal den vel reises den bysten,

som en gang skal viden om ham.

Og den tid vi fikk lov til å leve,

om den tid vi var dømt til å dø.

For vi har ingen rett til å kreve

å få solgt våre stene for brød.

Rundt i fylket så vel som på Hvaler,

går der stenhuggere gamle og grå.

De tenker nok mer enn de taler,

om den sommer de aldri fikk nå.

Vi får håpe det kommer den tiden

da det slutt er på kummer og nød.

Og når ”krisa” tar slutt, at vi siden

kan få solgt våre stene for brød.¹

På slutten av 1800-tallet etablerte stenindustrien seg i Østfold. Det var en industri som i overveiende grad var tuftet på eksport. Virksomheten ekspanderte kraftig frem til første verdenskrig, hvor ca. 2.500 mann jobbet i granittindustrien i fylket (Norheim 1979a: 7, Oxaal 1916: 191). Industrien var lokalisert til kystdistriktene på grunn av nærheten til utskipingsplassene. De viktigste granittområdene, nevnt etter granittindustriens betydning innenfor hver kommune, var Idd, Hvaler, Torsnes, Kråkerøy, Borge, Tune, Onsøy, Råde, Rolvsøy og Skjeberg (Norheim 1979a: 6, Jensen 1993: 66). Virksomheten genererte en utstrakt svensk arbeidsinnvandring. Som et av de viktigste granittindustridistriktene i både Østfold og Norge skulle virksomheten sette sitt preg på Hvaler, både fysisk og sosialt. Fra

¹ *Stenhoggerens klagesang*, skrevet av Chr. Corneliusen fra Kirkeøy. Trolig skrevet på 1920- eller 30-tallet (Hjardar 1980: 28).

1891 til 1900 ble antall stenhoggere på Hvaler mer enn femdoblet (Brudevold 2002: 118). Dette danner konturene av et samfunn i stor endring og som var utsatt for store impulser utenfra.

Spjørøy skiller seg i så måte ut, da det var her de største bolagene etablerte seg, her fantes de største brottene, her var stenhoggerbefolkningen størst, og her foregikk driften lengst. Granittindustrien ble etablert på Spjørøy i 1893. Virksomheten var konjunkturstyrt, og fra århundreskiftet utviklet stendriften på Spjørøy seg i stor skala. På Sand på Spjørøy var stenhogger tettheten størst, og stedet ble selve ”stenhoggerland” på Hvaler (Hjardar 2005: 206). I det nyetablerte stenhoggermiljøet skulle en rekke kvinner forsøke å finne seg til rette og forholde seg til hverandre. Stenhoggermiljøet var med andre ord et åsted for kultur møter.

Figur 1.1: Kart over søndre del av Østfold med svensklandet

Grafikk: Made Up North © Cecilie TL Andersen

1.1.1 Valg av tema

Med sin nære beliggenhet til Sverige er Hvaler på mange måter et grenseland.

Kulturkontakten på tvers av riksgrensa har alltid vært stor, og orienteringen mot Sverige har i mange tilfeller vært like naturlig som kontakten med det norske fastlandet. Jeg er født og oppvokst på Herføl/ Kirkeøy, og har i likhet med andre Hvalerslekter mye svenskeblod i årene. Den nære relasjonen til Sverige tar man for gitt når man vokser opp med den. Etter hvert erfarer man at slike relasjoner er noe særegent for grensefolket. Med de stadige impulsene utenfra fremstod derfor kulturmøter i grenseland som et meget interessant tema for meg, som jeg hadde lyst til å undersøke nærmere. Miljøene som vokste opp omkring stenindustrien var en utpreget arena for norsk-svenske kulturmøter. På grunn av den ofte ensidige fokuseringen på menn i stenhoggermiljøene ble jeg spesielt nysgjerrig på hvem kvinnene i dette miljøet var og hvordan de forholdt seg til hverandre og omverden.

1.2 Problemstilling

Som på industristeder ellers, utviklet det seg en organisasjonskultur i stenhoggersamfunnet på Spjærøy. Kvinnene utgjorde en viktig del av organisasjonslivet. I 1909 ble Spjærøy Arbeiderpartis kvindeforening opprettet, der medlemsmassen utelukkende bestod av stenhoggerkvinner. Foreningen hadde et høyt aktivitetsnivå, og var en viktig aktør i stenhoggermiljøet. Jeg har valgt å følge stenhoggerkvinnene fra kvindeforeningen ble opprettet i 1909, og frem til de i protest mot den nye utviklingen i Arbeiderpartiet, meldte seg ut av Kvinneforbundet i 1921. Perioden er samtidig interessant i et kulturmøteperspektiv, fordi den rommer stenindustriens vekst og fall, med krigsutbruddet i 1914 som et viktig omdreiningspunkt.

Problemstillingen som ligger til grunn for undersøkelsen fremstår som følgende:

Kultur møter i en brytningstid: Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1909-1921, deres relasjon til hverandre og de lokale kystkvinner, belyst gjennom begrepsparet samhold og motsetning.

Mitt formål er å fokusere på stenhoggermiljøet som en arena der kvinner møtes og samhandler, og det er således et kulturmøteperspektiv som ligger til grunn for min undersøkelse. Jeg vil belyse kulturmøtene gjennom å fokusere på samhold og motsetning. Hva knyttet kvinnene sammen og hva skilte dem fra hverandre? Som en arbeiderkultur representerte stenhoggermiljøet et nytt element i det tradisjonelle kystsamfunnet. Det vil derfor være interessant å se nærmere på relasjonen til lokalbefolkningen. Forholdet mellom de nyetablerte stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene vil på tilsvarende måte belyses ut i

fra et kulturmøteperspektiv. Hvordan forholdt disse kvinnene seg til hverandre? Var det store motsetninger mellom dem? Oppstod det noen form for samhandling, og hvordan påvirket det forholdet mellom kvinnene? Endret forholdet seg over tid?

Jeg opererer således med en problemstilling på to nivåer, som begge omhandler de kulturmøter som kvinnene i stenhoggermiljøet var en del av. Det handler om kulturmøter både innad i miljøet, mellom kvinnene i stenhoggermiljøet, men også mellom miljøet og samfunnet utenfor.

1.3 Tidligere forskning

1.3.1 Kvinneforskning

Kvinner er generelt lite synliggjort i historien og i historiske kilder. Dette har fått konsekvenser for ettertidens beskrivelser av fortidens samfunn og miljøer, der kvinner ofte er tildelt en anonym rolle. En kursendring innen historisk forskning på 1970-tallet åpnet opp for nye perspektiver som resulterte i et økende fokus på historiens tause grupper. Kvinnehistorie ble etablert som egen disiplin, og har siden vært gjenstand for en økende interesse (Blom/Sogner 2010: 13, Kaldal 2005: 9, Slettan 1999: 51, Steinrud 2008: 25). Kvinnehistorisk forskning har bidratt til å løfte frem kvinners liv og vilkår (Lundgren 1999: 8).

1.3.2 Stenhoggerkvinner, stenhoggere og arbeiderklassen

Stenhoggerkvinner har fått en meget stemoderlig plass innenfor historieskrivingen. Den eneste i Norge som har foretatt en eksplisitt beskrivelse av stenhoggerkvinner er Kari Norheim ved Halden historiske samlinger. I en artikkel publisert i *Wiwar* i 1981 peker Norheim på stenhoggerkonenes hverdagsstrev i arbeiderbrakkene. I en så marginal sammenheng som dette får ikke Norheim gjort annet enn å pirke i overflaten. Samhandling blir ikke berørt, annet enn i en avsluttende kommentar, der det antydes at kvinnene gjennom politiske kvinneforeninger engasjerte seg i politikk og samfunnsliv. ”Men hva disse foreningene arbeidet med, er vi totalt uvitende om, ennå”, skriver hun (1981: 8).

I Sverige er tilfanget like marginalt. Der ble det i 1978 gjennomført en studentoppgave på mellomfagsnivå, som tar for seg kvinners vilkår i stenindustrisamfunnet på Bohus-Malmö. Formålet med undersøkelsen var å danne et bilde av kvinnenens situasjon og hverdagslige arbeid (Gottfries/Lagercrantz 1978: 8). I likhet med Norheim og andre beskrivelser der arbeiderkvinner er i fokus, rettes søkelyset mot kvinnenens innsats i husholdsarbeidet med marginale ressurser til rådighet, og deres bidrag til å skaffe husholdet ekstrainntekter (Ibid:

11-16). Vi får vite at det fantes en socialdemokratisk kvinneklubb på Bohus Malmön, men en nærmere redegjørelse av denne foreligger ikke annet enn at det kommenteres at det var et stort samhold mellom stenhoggerkvinnene (Ibid: 16f). De går heller ikke inn på stenhoggermiljøets forhold til det fiskersamfunnet de befant seg i. Både Norheim og Gottfries og Lagercrantz peker dermed på at det foregikk en form for samhandling, uten at de går nærmere inn på dette. Stenhoggerkvinnenes funksjon i det miljøet de befant seg i er et blankt felt i både norsk og svensk historieskriving. Øvrig stenhoggerlitteratur belyser heller ikke dette spørsmålet.

De undersøkelser som er foretatt omkring stenindustrien retter seg enten inn mot den tekniske siden ved yrket, og ser på redskap, arbeidsteknikker og arbeidsforhold (Boe 1975, Lidström 1938, Danielsson/ Norheim 2003, Norheim 1979a, Norheim 1979b), eller stenhoggernes fagpolitiske virksomhet (Arvidsson 1980, Danielsson/ Norheim 2003, Halvorsen 1982, Holm 1975, Persson 1984). Disse undersøkelsene levner liten eller ingen plass til kvinnene. Lokalhistorien fokuserer tilsvarende på det fagtekniske og det fagpolitiske (Hjardar 2005). Nå skal det presiseres at lokalhistorikeren Ulf Hjardar i sin fremstilling av stenhoggingen på Hvaler også har omtalt stenhoggerkvinnene. De blir presentert som en del av stenhoggermiljøet, men også som selvstendige handlende aktører gjennom deres foreningsvirksomhet. Det samme gjelder for Svein Norheim som har skrevet om stenhoggere ved Iddefjorden. Dette er ikke dyptgående undersøkelser av kvinnene i samfunnet, men fungerer mer som en anerkjennelse av at kvinnene faktisk eksisterte.

Det er foretatt flere undersøkelser av arbeiderkvinner, men de fokuserer på arbeidende kvinner i industrien (Hoel 1983, Thorsen 1979) eller på kvinner i et klassesdelt arbeidermiljø (Øverland 2000). De har likevel vært nyttige for min forståelse av stenhoggerkvinner da de omhandler kvinner i arbeiderklassen. Både Edvard Bull og Knut Kjeldstadli sine mange og omfattende undersøkelser av industrisamfunn og arbeiderklassen har dannet rammen for hvilket bakteppe jeg har sett stenhoggerkvinnene opp i mot (Bull 1947, 1979, 1985, Kjeldstadli 1994, 1997, 1999).

I forhold til klasseorganisering og utvikling av en arbeiderbevissthet fremhever Kjeldstadli at dette representerer en svakhet i norsk historieskriving, ved at det i diskusjonen av disse spørsmålene ikke er blitt gitt samme oppmerksomhet til forholdene utenfor arbeidsplassen (1997: 17). Det har fått konsekvenser for hvordan kvinner i arbeiderklassen har blitt presentert. Det finnes mye forskning omkring arbeiderfamilien, økonomien i arbeiderhusholdet, kvinnene i arbeiderklassen og fagorganiserte kvinner i Norge. Disse

undersøkelsene fremhever ofte arbeiderkvinnens bidrag til å husholdere med knappe ressurser. Kjeldstadli uthever at hjemmearbeidende kvinners rolle i utviklingen av kollektiv handling er et svakt punkt i norsk historieskriving (Ibid: 18). Kvinner har langt på vei vært utelukka når historikere har diskutert samhandling og samhold i arbeiderforeningene (Øverland 2000: 122).

1.3.3 Kystkvinner og kystkultur

Det er viktig å understreke at mitt anliggende er stenhoggerkvinner. For å forstå kulturmøtet mellom stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene, har det vært nødvendig å forstå den konteksten kystkvinnene på Spjærøy virket i fra. Jeg vil behandle de lokale kystkvinnene som del av en kystkultur, men jeg vil ikke foreta noen selvstendige undersøkelser omkring kystkvinner og kystkultur. Der undersøkelser av kvinner i stenhoggermiljøer har vært mangelfull, har fokuset på kvinner i kystkulturen vært omfattende.

Lokalt har etnologen Inger Jensen stått for flere publikasjoner av kystkvinner på Hvaler (Jensen 1980, 1986, 1993, 1996). Spesielt har hennes magistergradsavhandling om kvinners arbeid og levekår på Vesterøy i perioden 1900 – 1940 vært viktig i min sammenheng. Hennes beskrivelse av kvinnenens funksjon i det lokale kystsamfunnet har vært av avgjørende betydning for å kunne forstå deres forutsetninger i møte med et nytt og fremmed arbeidermiljø. Det har i den senere tid blitt gjennomført en rekke undersøkelser om kystkvinner, kystkultur og fiskerbondehushold, men de er samtlige fra nordvestlandet (Elstad 2002, Haugen 2004, Grønbech 2008, Veia 2004). De er likevel nyttige for forståelsen av kystkvinnene på Hvaler, da de fokuserer på kjønnsroller i tillegg til å gjøre rede for overordnede prosesser og utviklingslinjer. Jeg har da spesielt vært ute etter avviklingen av kombinasjonsdriften i den norske kystkulturen.

1.4 Teoretiske perspektiver

1.4.1 Kulturmøter

Jeg benytter meg av et relasjonelt kulturbegrep, i den forstand at det er *interaksjonen* mellom mennesker som skal belyses. Hva skjer når mennesker møtes og samhandler? Den danske filosofen Anita Holm Riis fremhever hvordan kultur er noe som praktiseres gjennom konstant interaksjon med omverden. Når man skal belyse kulturmøter, blir derfor ”møte” viktigere enn ”kultur”, påpeker Riis, fordi det er interaksjonen og hvordan dette virker inn på mennesker som blir det vesentlige. Hun begrunner dette med at de prosesser og implikasjoner som gjør seg gjeldende når mennesker med forskjellig utgangspunkt møtes, har en allmenngyldig

karakter. Forsøk på å fastholde hva kultur er blir i følge henne kun et avgrenset øyeblikksbilde av hva en gitt gruppe mennesker identifiserer seg med i en kortere periode (Riis 2006: 13f).

Hva som er kultur er imidlertid ikke betydningsløst, for det kulturelle utgangspunktet vil alltid påvirke *kulturmøtet*. Innenfor kulturhistorien oppfattes kultur gjerne som kollektivets kognitive kart. En slik kulturforståelse legger til grunn en definisjon av kultur som et sett normer, vurderinger, holdninger og kunnskap som flere individer deler (Hauan 1999: 37). Kultur er det vi deler med andre innenfor den samme sosiale gruppa som vi identifiserer oss med, samtidig som det skiller oss fra andre grupper. Kultur handler derfor både om likhet og forskjell. Kultur fungerer som en identitetsmarkør, der man bruker sin forskjellighet til å skille seg fra alt annet for å kunne opprettholde sin egen identitet (Riis 2006: 12). Man definerer seg selv i forhold til andre (Meyer 2001: 22). De ulike grupperingene innenfor stenhoggermiljøet definerte seg selv i forhold til hverandre, men også mellom stenhoggermiljøet og kystmiljøet forekom en slik identifisering.

Et kultur møte vil arte seg forskjellig i forhold til den kulturelle avstanden mellom de impliserte (Meyer 2001: 20f). Det innebærer at møtet mellom kvinnene innad i stenhoggermiljøet er et annerledes møte enn møtet mellom stenhoggerkvinnene og kystkvinnene. Riis beskriver "kultur møte" som et møte hvor partene opplever den andre som noe markant annerledes. Samtidig, skriver hun, er et møte noe som etablerer et fellesskap. Når man møtes produseres overlappinger mellom anskuelser og livsformer, noe som bidrar til at kulturelle forskjeller utviskes. Hun skiller således mellom et statisk og et dynamisk kulturbegrep. Statisk kulturoppfattelse bygger på en sterk grensetrekking mellom forskjellige menneskelige grupperinger. Dynamisk kulturoppfattelse fokuserer på de felles antagelser og livsformer som finnes mellom mennesker, som umiddelbart synes å tilhøre helt forskjellige grupper (2006: 12f).

De svenske etnologene Billy Ehn og Orvar Löfgren beskriver kultur møte som en konfrontasjon mellom mennesker med ulike vurderinger og synsmåter. De hevder på tilsvarende måte at et kultur møte kan resultere i at man søker en minste fellesnevner og forsøker å tone ned ulikhetene, men det kan også fremtvinge en tydeligere markering av grensen mellom "vi" og "dem" (Ehn/ Löfgren 2001: 160). En slik dobbel forståelse av kulturbegrepet korresponderer med den engelske kulturhistorikeren Peter Burke sitt syn. Burke peker på hvordan kulturgrenser har blitt tillagt ulike funksjoner i forskningstradisjonen. Tidligere var det vanlig å se dem som barrierer. I dag er det en tendens til å gi grensene en

rolle som møteplasser eller ”kontaktsoner”. Burke fremhever at man kan benytte seg av begge oppfatningene (2007: 129f). Både fra et synkront og et diakront perspektiv har denne distinksjonen vært fruktbar i min forståelse av stenhoggerkvinnenes kulturmøter.

1.4.2 Samhold og motsetning – en dikotomisk innfallsvinkel

Samhandling står sentralt i min undersøkelse, og vil belyses gjennom å fokusere på samhold og motsetning. Hva knyttet kvinnene sammen, og hva skilte kvinnene fra hverandre? Jeg har latt meg inspirere av den svenske etnologen Marie Steinrud sin bruk av dikotomier. I sin doktorgradsavhandling om svenske adelskvinner benytter Steinrud seg av dikotomien offentlig og privat. Hun peker på hvordan en dikotom begrepsbruk ofte har ført til et tydelig skille mellom begreper som befinner seg i hver ende av skalaen. Steinrud benytter seg derimot av det hun betegner som en *prosessuell forklaringsmodell*. Ved å se forholdet mellom privat og offentlig som prosessuelt, foregår det en forhandling hevder hun. ”Offentligt och privat ska inte ses som fixerade etiketter utan som poler på en glidande skala som ständigt utsätts för prövningar, diskussioner och förhandlingar. Det innebär således att något ständigt ändras, förändras och utvecklas” (2008: 22). Steinrud baserer seg blant annet på statsviteren Hanna Pitkin som advarer mot forsøk på å klassifisere menneskelig handling i et enten- eller forhold (Ibid).

Gjennom en ytre avgrensning utgjør stenhoggerkvinnene en definert enhet. Mitt utgangspunkt er imidlertid ikke å betrakte stenhoggerkvinnene som en homogen gruppe, men som en sammensatt gruppe der ulike holdninger og verdier gjorde seg gjeldende. Disse holdningene og verddivurderingene søker jeg å avdekke gjennom betoningen av begrepsparet samhold og motsetning. Begrepene fremstår som motpoler på en skala, men gjennom en prosessuell innfallsvinkel søker jeg å vise hvordan de er glidende verdier som endret seg i takt med situasjonen. Det er ikke konkrete opplysninger som er mitt primære siktemål i arbeidet med kildene men å fange opp holdninger og vurderinger. Å fokusere på samhold og motsetning bidrar til dette fordi de ikke fremtrer som statiske merkelapper vi kan sette på en situasjon, men som dynamiske aktiviteter gjennom deres ulike betydning i forskjellige situasjoner. Det at noe har forskjellig betydning i ulike sammenhenger, reflekterer at det er ulike holdninger og vurderinger som ligger til grunn. Ved å fokusere på relasjonen mellom samhold og motsetning, vil en dikotomisk innfallsvinkel fremheve variasjonene og nyansene i miljøet. En slik prosessuell forklaringsmodell vil kaste lys over stenhoggerkvinnene som en høyst mangefasettert gruppe.

Jeg har benyttet meg av foreningslivet som innfallsvinkel til å studere samhold og motsetning blant kvinnene i stenhoggermiljøet. Jeg lener meg blant annet på Knut Kjeldstadli som har hjulpet meg til å forstå både kollektivdannelsen og betydningen av gruppetilhørighet i nyetablerte industrisamfunn (1994, 1997, 1999). Ellers har jeg hatt stor nytte av den finske etnologen Mirjaliisa Lukkarinen Kvist, og hennes avhandling *Tiden har haft sin gång. Hem och tillhörighet bland sverigefinnar i Mälardalen*, som handler om en gruppe personer med finsk bakgrunn, bosatt i en bygd i Sverige. Hun fokuserer på fellesskap, tilhørighet og sosiale relasjoner mellom mennesker som har flyttet fra sitt hjemland og etablert seg på et nytt felles sted. Hun viser hvordan en følelse av ”vi” oppstår, og hvordan dette resulterer i foreningsdannelse og gruppeidentitet (Kvist 2006).

1.4.3 Samhold og motsetning i et kulturmøteperspektiv – *The Established and the Outsiders*

Kulturmøtet mellom stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene er i langt større grad konfliktorientert. Norbert Elias sin teoretisering over the Established and the Outsiders beskrives som meget velegnet til å analysere sosiale konflikter og motsetninger (Olofsson 1999: xvi). I et kulturmøteperspektiv er Elias` studie en fruktbar innfallsvinkel fordi han, i sin analyse av samfunnet, tar utgangspunkt i *relasjonene* mellom mennesker, fremfor enkeltindividet selv (Ibid: xv). Norbert Elias (1897-1990) var en tysk-jødisk filosof og sosiolog. Sammen med sin elev og kollega John L. Scotson utførte han studien *The Established and the Outsiders. A Sociological Inquiry into Community Problems*. Studien er basert på en undersøkelse av en industriforstad i Nord-England som Elias har gitt det fiktive navnet Winston Parva. Studien utkom første gang i 1965, og har senere kommet i flere utvidete utgaver. Jeg har benyttet meg av den svenske oversettelsen fra 1999, som er basert på en utgivelse fra 1994 og som inneholder et langt og forklarende forord skrevet av Elias i 1976.

I beskrivelsen av det engelske forstadssamfunnet påviser Elias og Scotson en skarp skillelinje mellom en veletablert gruppe og en nyere gruppe av innbyggere. De nyetablerte ble behandlet som outsiders av de etablerte, og ble stigmatisert som generelt mindreverdige personer. Elias beskriver dette som et allmennmenneskelig tema i miniatyr som forekommer i alle relasjoner mellom ulike grupper (Elias 1999: xxvii). Hans modell er derfor overførbart på relasjoner mellom alle typer samfunnsgrupper, og til og med stater (Olofsson 1999: xiii). Historikeren Frank Meyer peker av den grunn på fruktbarheten av å bruke Elias i studiet av norske lokalsamfunn (2004: 19).

1.4.4 Forståelse av kjønn – kjønne betydninger

I forståelsen av kjønn skilles det mellom biologisk og sosialt kjønn. Det sosiale kjønn betegnes i den kjønnsteoretiske forskningen som genus, og fokuserer på at kjønn er kulturelt skapt (Blom/ Sogner 2010: 14f, Johannesson 1996: 17). Det sosiale kjønn er således et dynamisk og foranderlig begrep som hele tiden skapes og omskapes i tilknytning til den kulturelle kontekst. Kjønn er på denne måten kontekstuel (Steinrud 2008: 29). Hvordan det kvinnelige til enhver tid skal forstås, er derfor knyttet opp i mot gjeldende kjønnsroller. Gjennom kjønnsrollene konstituerer de sin kvinnelighet, og dermed også sin egen selvforståelse og identitet.

For å forstå de kvinnelige kulturmøtene er det viktig å se dette i sammenheng med kvinnenes rolle og funksjon i det miljøet de var knyttet til. Kvinner forbindes gjerne med arbeid og omsorg (Elstad 2002, Grønbech 2008, Haugen 2004, Jensen 1980, Thorsen 1993), og disse begrepene utgjør et viktig perspektiv også for min forståelse av kvinnene på Spjærøy. De kvinnelige kjønnsrollene knyttet til arbeid og omsorg dannet et grunnlag for samhold mellom kvinnene, men de utgjorde også en kime til konflikt. Hva som legges inn i forståelsen av det kvinnelige fremtrer på ulike måter blant stenhoggerkvinnene og kystkvinnene. De første tiårene på 1900-tallet er samtidig preget av at et nytt borgerlig kvinneideal begynte å gjøre seg gjeldende (Jensen 1986: 92, Hagemann 2010: 183, 192). Dette fikk ringvirkninger for begge kvinnegruppene, og vil trekkes inn i forståelsen av deres kulturmøter.

1.5 Empirisk materiale og metodiske refleksjoner

Å jobbe med historisk materiale har blitt beskrevet som et ”feltarbeid i fortiden” (Steinrud 2008: 33). Et feltarbeid i fortiden skiller seg imidlertid fra studier av samtiden ved at man ikke kan skape sitt eget kildemateriale ved hjelp av intervjuer, spørrelister og observasjon. Man må derfor ut og lete etter spor fra den fortiden man ønsker å belyse. Et materiale får sin kildehistoriske verdi ut i fra deres evne til å kunne svare på den problemstillingen som er stilt. Det er således problemstillingen som er styrende for hvilke kilder man kan ta i bruk (Kaldal 2003: 32, Kjeldstadli 2003b: 169). Det innebærer at man i sin søken etter spor ikke alltid finner det man trenger, eller kan bruke det man finner. For å kunne besvare min problemstilling er jeg avhengig av kilder som kan fortelle noe om relasjonen mellom stenhoggerkvinnene, men også kilder som kan si noe om relasjonen mellom stenhoggerkvinnene og kystkvinnene. Jeg vil her gjøre rede for det empiriske grunnlaget for undersøkelsen og de ulike kildegruppens relevans for min problemstilling, i tillegg til å gå nærmere inn på hvordan jeg har jobbet med kildene for å skape mening ut av dem.

1.5.1 Utrykte skriftlige kilder: Foreningsprotokoller

Kari Norheim skriver i sin artikkel: ”Selv om vi sitter igjen med det inntrykk at stenhoggerkonene hørte til de `stille i landet`, så er det tegn som tyder på at de virkelig var engasjert i politikk og samfunnsliv, og kanskje ikke var så anonyme i sin egen tid” (1981: 8). I likhet med Norheim vil jeg påstå at stenhoggerkvinnene ikke var så usynlige i sin samtid, men at det handler om hva slags spor de har etterlatt seg. Lokalhistorikeren Ulf Hjardar skriver: ”I stenhoggersamfunnet hadde kvinnene en nesten usynlig men viktig plass. Da stenhoggerhustruene startet kvinneforening i 1909, ble de mer synlige” (2005: 203). Jeg vil snarere hevde at etableringen av kvinneforeningen på Spjærøy i 1909 gjorde at de ble mer synlige for *ettertiden*.

Store deler av det empiriske grunnlaget for min analyse av samhold og motsetning blant stenhoggerkvinner består av foreningsprotokoller. Jeg har benyttet meg av følgende protokoller: Spjærøens Arbeiderkvindeforening 1908-1921, Spjærøy Ungsocialistiske forening 1910-1914 og Hvaler Arbeiderparti 1904-1924. Foreninger utgjør kulturelle møtesituasjoner der ulike mennesker treffes og samhandler. Foreningslivet er dessuten en sosial arena hvor også kvinner deltok. De ulike protokollene vil derfor være nyttige for å belyse kulturmøter fra et kvinnelig perspektiv. Foreningsdannelser var et resultat av den økende bevisstheten om at man måtte løfte i flokk om man skulle utrette noe (Try 1985: 31). Foreningslivet visket ut gamle grenser, men trakk samtidig nye (Ibid: 70), der samholdet mellom medlemmene ofte var sterkt. Protokollene reflekterer således kollektivets holdninger og handlingsmønstre, og egner seg svært godt til å belyse samhold og motsetning.

En svakhet ved protokollene er at det refereres fra vedtak som er gjort på bakgrunn av diskusjoner uten å referere selve diskusjonen eller meningsutvekslingene. En sjelden gang synliggjøres meningsmotsetninger ved at de enkeltes standpunkter blir referert. De individuelle verdifulderingene er derfor noe utilgjengelig i denne kildegruppen, noe som hemmer tilgangen til motsetninger som måtte forekomme. Sekretærskifter innebærer vekslende kvalitet på referatene, der enkelte skriver mer utfyllende enn andre. Referatene er videre preget av svensk språk influert av norsk, og det foreligger en varierende håndskrift som noen ganger har vært utfordrende å tyde. For å gjøre teksten mer lesbar, og lette tolkningsarbeidet, har jeg skrevet av alle protokollene. Det var en meget tidkrevende prosess, men samtidig kom jeg veldig tett på materialet.

For å belyse samhold og motsetning mellom stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene har jeg blant annet benyttet protokoll for Spjørøy Sykepleierforening 1914-1932. Det finnes ingen automatikk i at foreningsprotokoller bevares for ettertiden, eller at bevarte foreningsprotokoller gjøres tilgjengelig for offentligheten ved at de avleveres til arkivinstitusjoner. Noen ganger kan det være rent tilfeldig hva man finner av kildemateriale, noe som var tilfellet med protokollene etter sykepleierforeningen. Foreningen skulle vise seg å være en møteplass mellom stenhoggerkvinnene og kystkvinnene. Like heldig har jeg ikke vært i forhold til andre foreninger hvis eksistens vitnes om i øvrige kilder, men hvor bevarte protokoller ikke foreligger. Det gjelder blant annet Spjørøy misjonsforening hvor de lokale kvinnene deltok.

1.5.2 Trykte skriftlige kilder

Foreningene har satt spor etter seg gjennom *leserinnlegg i avisene*. Det foregikk en polemikk i Fredrikstad Blad og Smaalenenes Socialdemokrat sommeren og høsten 1909, mellom Arbeiderpartiets kvinneforening og kvinnene i den lokale misjonsforeningen.² I perioden august til oktober 1909 sendte kvinneforeningen og misjonsforeningen inn to leserinnlegg hver. Der kommer foreningenes standpunkter tydelig frem, det samme gjør holdningen til ”de andre”. Dette utgjør en viktig kilde til relasjonen mellom kvinnegruppene, og har sågar vært min eneste kilde til de lokale kvinnenes holdning til de nyetablerte stenhoggerkvinnene. Et marginalt materiale til tross, så kan man ofte skape mening og kunnskap ut av det lille man har (Kaldal 2003: 35f). Ved å knytte verdivurderingene som reflekteres i innleggene til den kulturelle konteksten hvor de ble til, lar det seg lese en mening ut av innholdet. Spesielt sett i sammenheng med Norbert Elias sin teoretiske modell fremstår disse ytringene som meget meningsbærende for min problemstilling.

I *Norges Prestegjeld* fra 1917 beskrives stenhoggermiljøet av sognepresten på Hvaler. I beskrivelsen lar det seg avtegne holdninger til miljøet. Ved hjelp av Elias` teorier om stigmatisering av outsiders tjener beskrivelsen som grunnlag for å forstå relasjonen mellom det lokale kystsamfunnet og stenhoggermiljøet.

1.5.3 Muntlige kilder - minnemateriale

Deler av mitt empiriske grunnlag består av minnemateriale i form av syv *lydbåndintervjuer* i tillegg til to egne *notatintervjuer*. Fem av lydbåndene befinner seg på Fredrikstad Museum og inneholder intervjuer med stenhoggere født på begynnelsen av 1900-tallet. Ett av intervjuene

² Lokalhistorikeren Ulf Hjarðar henviser til denne polemikken (Hjarðar 2005: 50). Jeg har på bakgrunn av de opplysningene han har kommet med søkt gjennom avisene og funnet de gjeldende leserbrevne.

ble foretatt i 1987 av Hvaler historielag. De fire øvrige ble foretatt av elever på Åttekanten skole på Vesterøy i 1988, og er preget av skjematiske spørsmål med korte og lite utfyllende svar. Intervjuerne viser liten interesse for det informantene forteller som det ikke har blitt stilt spørsmål om. Verken korte svar eller interessante utsagn blir fulgt opp med oppfølgingsspørsmål. På tross av intervjuenes overfladiske form har de likevel vært nyttige fordi de peker på viktige strukturelle trekk ved stenhoggermiljøet, i tillegg til å belyse relasjonen mellom stenhoggerne og kystbefolkningen.

De to siste lydbåndene befinner seg i privat eie hos lokalhistoriker Ulf Hjarðar. De inneholder to intervjuer foretatt av stenhoggerkvinner i 1979. Intervjuene bærer i større grad preg av en samtale der informantene forteller relativt fritt fra sine liv i stenhoggermiljøet på Spjærøy. Intervjueren er mye flinkere til å la informantene komme til orde, men det ene intervjuet er preget av at Hjarðar var mer interessert i opplysninger om stenrederen på Skjelsbo enn i informantens egne opplevelser. Kvinnen forteller en del om både faren og stenrederen, men jeg skulle gjerne ha hørt henne fortelle enda mer om seg selv og sine egne erfaringer.

Jeg har gjennomført notatintervjuer med to kvinner født på Spjærøy på begynnelsen av 1930-tallet. Disse kvinnene har ikke selv erfart den perioden som står i fokus for min undersøkelse, men kunne fortelle om livet på Spjærøy slik de var blitt det fortalt fra deres foreldre. Gjennom deres funksjon som såkalte annenhåndsberetninger (Thorsen 1993: 42) var samtalene tenkt som en første orientering inn i det feltet som jeg skulle undersøke. Ved senere gjennomgang av notatene ble det tydelig at kvinnenes beskrivelser reflekterte holdninger og verdier som samsvarte med det som fremstod i øvrig kildemateriale. Deres opplysninger ble derfor i langt større grad trukket inn i analysen enn det jeg hadde lagt opp til i utgangspunktet. Den ene kvinnen døde underveis i mitt arbeid. Den andre kvinnen er av etiske hensyn blitt tildelt et fiktivt navn i min fremstilling.

Materialet byr på visse kildekritiske vansker. For det første er lydbåndintervjuene produsert ut fra helt andre formål enn den problemstillingen som ligger til grunn for min undersøkelse. Jeg har ikke selv hatt mulighet til å styre de spørsmål som er blitt stilt, eller følge opp relevant informasjon som kommer frem. Muntlige kilder er et resultat av en kommunikasjon mellom to mennesker, og innholdet blir dermed farget av samspillet mellom disse (Kjeldstadli 2003b: 196). Intervjuene har blitt gjennomført av ulike personer, noe som har resultert i at de varierer sterkt både i form og innhold.

For det andre er dette retrospektive minner som er kommunisert mange år etter at de ble erfart. Både glemsel og feilerindring vil nødvendigvis forekomme. Minnet er gjenstand for en kontinuerlig tolkningsprosess, ved at fortidens hendelser ses i lys av ettertidens erfaringer (Kaldal 2003: 88f, Kjeldstadli 2003b: 196, Slettan 1999: 75). Fra et kulturhistorisk perspektiv anses en slik fortolkning av egne minner som interessant, da det viser til både betydningen av og holdningen til et fenomen for den som forteller (Kaldal 2003: 96, Slettan 1999: 76f). Normer og verdier blir internalisert gjennom sosialisering, og legger kulturelle føringer på hva og hvordan man husker (Slettan 1999: 69f, Thorsen 1993: 39). På denne måten er det kollektive til stede i de subjektive minnene og gjenspeiles i beskrivelser av det man har opplevd. Minner blir derfor oppfattet som en inngang til studiet av normer og verdier innenfor kulturelle fellesskap i fortida, og følgelig til en større forståelse av kulturelle prosesser (Slettan 1999: 73). For å si det med etnologen Liv Emma Thorsen sine ord, kan minnene derfor betraktes som ”en nøkkel til å forstå dypstrukturene i kulturen” (1993: 39).

1.5.4 Kvantitativt materiale: Folketellinger

Jeg har benyttet meg av folketellingsmateriale fra 1900, 1910 og 1920. Kvantitativt materiale anses som et nyttig supplement til kvalitative kilder, og det er ikke uvanlig at man i historiske undersøkelser teller og tolker parallelt (Kjeldstadli 2003b: 183). Kvantitativt materiale er nyttig for å kartlegge mønstre (Ibid: 230), og i min sammenheng har folketellingene vært viktige i forhold til å vise demografiske endringer samt endringer i næringsstruktur.

Tellingene har i tillegg gjort det mulig for meg å kategorisere befolkningen på Spjærøy, men har også bidratt til å kaste lys over annet kildemateriale. Særlig ved å se foreningsprotokollene opp mot folketellingene, har det latt seg gjøre å avtegne ulike mønstre innenfor stenhoggermiljøet og foreningslivet.

I likhet med øvrig empiri byr folketellingsmaterialet på visse kildekritiske problemstillinger. Tellingene gir oss et bilde av hvilke stenhoggere som befant seg på øyene på det tidspunktet tellingene fant sted. Med stenhoggernes vandrerkultur må man anta at tellingene ikke har klart å fange opp alle som var innom stenindustrien på Hvaler, og da implisitt alle stenhoggerkvinnene. Bård Brudevold, som i sin hovedfagsoppgave har sett på innvandring til Hvaler på 1800-tallet, mener det kan være grunn til å tro at ”antall stenhoggere på 1800-tallets Hvaler godt kan ha vært det dobbelte, muligens bortimot det tredobbelte” av hva som er funnet i folketellingene og kirkebøkene (2002: 118). Fra 1911 førte trygdekontoret årlige ansettelseslister som forteller hvor mange som jobbet for de enkelte stebolagene på Hvaler, og som viser når den enkelte stenhogger eventuelt begynte eller sluttet i firmaet det gjeldende

året. Noen begynner, men forlater stedet like etterpå, mens andre slutter for så å komme tilbake igjen.³ Dette er bevegelser som folketellingene ikke fanger opp, og underbygger samtidig Brudevolds tese om at det sannsynlig befant seg langt flere stenhoggere på Hvaler enn det folketellingene viser til. De ulike foreningsprotokollene viser hvordan medlemmer både kommer til og forlater foreningene, og reflekterer på tilsvarende måte demografiske bevegelser som ikke er registrert i folketellingene.

Folketellinga for 1910 foreligger på huslister, der alle husholdets medlemmer er fortløpende ført. Folketellinga for 1920 er ført med både huslister og personsedler. I 1980 utarbeidet Statistisk sentralbyrå en yrkesstatistikk på bakgrunn av folketellinga for 1920. Personsedlene ble kategorisert etter yrke, noe som førte til at familiemedlemmer ble skilt fra hverandre og proveniensen følgelig ble brutt. Folketellingene for Hvaler er delt opp i tellekretser, der jeg har benyttet meg av tellekretsen for Spjørøy. For 1920 lot ikke dette seg gjøre i og med at personsedlene ikke lenger lå plassert etter hushold, men derimot var plassert i yrkeskategorier. Det medførte at personsedlene for hele Hvaler måtte søkes gjennom for å finne de personene som var bosatt på Spjørøy. Når personene først var funnet skulle de plasseres i riktig hushold. Arbeidet med 1920-tellingen ble derfor langt mer omfattende enn først antatt. Huslistene forteller hvor mange personer som er bosatt i hvert enkelt hushold. Da jeg hadde tilbakeført personene til de husholdene de hørte til, ble det klart at en rekke personsedler manglet. En kan derfor ikke utelukke at det også mangler huslister. Opplysningene fra denne tellinga er med andre ord ikke komplett, og tallene herfra må derfor forstås med et lite forbehold. Ved å sammenstille tellingene for 1910 og 1920, lot det seg gjøre å fylle noen av de tomme hullene.

1.5.5 Tolkning og refleksivitet

I arbeidet med historiske undersøkelser oppleves kildematerialet ofte som bruddstykker og fragmenter, ikke minst fordi kildene representerer kun en liten del av det som har skjedd (Kaldal 2003: 14, 37, Steinrud 2008: 33). Gjennom tolkning og bearbeiding er formålet å skape en større helhet. Det er hvordan jeg bruker hver enkelt kilde, men også hvordan jeg setter de ulike kildene i sammenheng med hverandre og den konteksten hvor de ble til som bidrar til å skape en større helhet ut av materialet. I tillegg er det viktig å se dette i forhold til både det samfunnet og den tiden som man har valgt å studere (Kjeldstadli 2003b: 181, Steinrud 2008: 33).

³ Hvaler Trygdekontor, arbeidsgivernes konti, Statsarkivet.

En kulturanalyse vil alltid inneholde en forenkling av virkeligheten (Thorsen 1993: 14), og må nødvendigvis gjøre det for å kunne bli håndterbar. Dette innebærer blant annet inndeling i analytiske kategorier. Gjennom nærlesning av foreningsprotokollene er det enkelte temaer som utkrystalliserer seg som mer fremtredende i foreningsarbeidet, og i arbeidet med referatene har jeg strukturert materialet omkring disse temaene. Ehn og Löfgren peker på hvordan man først gjennom en systematisk beskrivelse av dominerende temaer kan oppdage mønstre som vil lede analysen videre mot det som ikke er fullt så åpenbart (2001: 16). Jeg vil se på foreningene som en sosial arena, en politisk arena, en arena for opplysningsvirksomhet og som en velferdsinstitusjon, og hvordan man kan avlese samhold og motsetning mellom stenhoggerkvinnene gjennom disse kategoriene.

Som vist innledningsvis innebærer kulturmøter en konfrontasjon mellom mennesker med ulike vurderinger og holdninger, og kan enten resultere i at man fokuserer på det man har til felles, eller det kan munne ut i konflikt om hva som er de rette perspektivene (Ibid: 160). I mitt arbeid med det empiriske materialet har jeg derfor fokusert på aktiviteter som skaper fellesskap. Fellesskap reflekterer naturligvis et samhold, men vil samtidig også peke på motsetninger fordi det alltid vil være noen som står utenfor fellesskapet. Jeg har også rettet søkelyset mot konflikt, eller for å låne et uttrykk av Liv Emma Thorsen, ”krakeleringer i den kulturelle ferniss” (1993: 14). Billy Ehn og Orvar Löfgren peker på hvordan konflikt innebærer ulike perspektiver. Uenigheter vil tvinge frem beskrivelser av egne standpunkter og vurderinger (2001: 159f), noe som bidrar til å synliggjøre både samhold og motsetninger. Gjennom å analysere de ulikhetene som mennesker gir uttrykk for, kan man belyse kulturmøtene dem i mellom (Ibid: 160). Denne innfallsvinkelen har vært nyttig både i forhold til å belyse relasjoner innad i stenhoggermiljøet, men også i forhold til å belyse relasjonen mellom stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene.

Samhold og motsetning lar seg også avdekke ved å lete etter avvik. Avvik peker tilbake på både normer og normbrudd, og vil derfor være et uttrykk for gjeldende grenser og hva som hender når man overskrider disse (Ibid). Motsetningene lar seg finne i selve normbruddet, men i reaksjonen på dette kan man avlese samhold. Avvik kan også bety at man agerer annerledes i forhold til forventet handlingsmønster, uten at dette nødvendigvis innebærer normbrudd. Dette gjelder spesielt ungsosialistene som opptre meget inkonsekvent i forhold til egne prinsipper. Ved gjennomgang av lydbandene virker informantene enkelte ganger overrasket over spørsmål de får. I tolkningsprosessen fungerer slike øyeblikk som døråpnere inn til en dypere forståelse, ved at jeg her får et innblikk i informantenes holdninger og

verdivurderinger til det de blir spurt om. For eksempel gjaldt dette da de ble spurt om boligforhold, hvor de var mer opptatt av å gi uttrykk for hvordan de *ikke* bodde.

Den tidsmessige distansen jeg møter mine kilder med, byr på en rekke fallgruver. Det kan være en fare for å tolke vår tids logikk inn i fortidens hendelser, noe som kan lede til at fremstillingen blir anakronistisk. Men det er også en fare for å overse sammenhenger som materialet er en del av, noe som fort gjør fremstillingen ahistorisk (uavhengig av historiske omstendigheter) (Kaldal 2003: 73). Jeg har forsøkt å unngå disse fellene ved å sette meg nøyte inn i den tiden og det miljøet som kildene mine stammer fra (Kjeldstadli 2003b: 181). Dette har jeg gjort ved å gå gjennom andre kilder som stammer fra den samme tiden, og ved å lese andre historiske fremstillinger som belyser den samme fortiden. Kartleggingen av mine kilders samtid har gjort meg i stand til å se mitt materiale i sammenheng med den konteksten hvor de ble til.

Jeg har i tillegg forsøkt å forstå mitt materiale fra et diakront perspektiv, ved at jeg har sett det kildene forteller i sammenheng med utviklingsforløp som har hatt avgjørende betydning for forståelsen av den perioden som jeg har fokusert på. Prosesser både innenfor arbeiderbevegelsen og den tradisjonelle kystkulturen spiller en viktig rolle for å forstå både stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene, ved at de endringene som utviklingen førte med seg resulterte i direkte konsekvenser for disse kvinnene, og som ga seg utslag nettopp i den perioden som jeg belyser. Utviklingslinjene har således hjulpet meg til å forstå de konkrete kulturmøtene mellom disse kvinnene. Kjeldstadli fremhever nettopp hvordan både den historiske tradisjonen og den sosiale funksjonen er viktig for å gi gode forklaringer (2003b: 110). I arbeidet med kildene har det derfor vært et mål å lete etter endringer som resulterte i nye handlingsmønstre.

Man vil alltid møte det historiske fenomenet man vil undersøke med en viss forestilling om hva dette innebærer, og i mitt tilfelle er dette farget av min bakgrunn fra Hvaler. Mitt utgangspunkt utgjør en fordel ved at jeg sitter inne med visse kulturelle knagger som jeg kan hekte ny kunnskap på. Om man ikke er bevisst sitt eget forhold til kildene, kan det fort utgjøre et hinder ved at de samme knaggene kan virke som skodder som hindrer åpenhet for nye perspektiver, og at man dermed forsøker å styre sine kilder inn i forutbestemte retninger. Gjennom en kvalitativ innfallsvinkel har jeg forsøkt å komme nær innpå kvinnene og deres forståelse av egen virkelighet, og latt det være styrende for min forståelse og tolkning av kvinnene. Arbeidet med kildene er samtidig en kumulativ prosess hvor fornyet innsikt hele

tiden bidrar til å kaste nytt lys over både kvinnene og de forutsetningene som dannet rammene for deres kulturmøter. Dette bidrar til at man stadig møter sine kilder fra nye perspektiver. Denne vekselvirkningen mellom del og helhet er betegnende for den hermeneutiske metode, der delene bidrar til å si noe om helheten, samtidig som helheten gir betydning for de enkelte bestanddeler (Kaldal 2003: 75).

1.5.6 Tett beskrivelse

Kulturelle fenomener består av mange ulike lag av betydninger, og sosialantropologen Clifford Geertz innførte begrepet *Thick description* som en metode for å analysere kulturens meninger og betydninger (Geertz 1993). Historikeren Frank Meyer oversetter *thick description* med en ”tett, mangefasettert, åpen beskrivelse av fenomenet, gjerne kjennetegnet ved en noe subjektiv, prøvende, essayisk stil” (Meyer 2001: 25f). Tett beskrivelse baserer seg på den hermeneutiske fortolkende metode, hvor formålet er å forstå det man undersøker fremfor å peke på årsaksforklaringer. Meyer beskriver det som en innholdsanalyse, der formålet er å forstå et fremmed univers. Hensikten er å nå fram til en fremmed virkelighet ved å trenge inn under overflaten på det man vil undersøke og søke etter meningsinnhold. Det innebærer å beskrive regelmessighetene og mønstrene i en kultur (Ibid: 25ff). Tett beskrivelse fokuserer i tillegg på betydningen av å se det man vil undersøke i sammenheng med hele spekteret av den konteksten det inngår i (Steinrud 2008: 33).

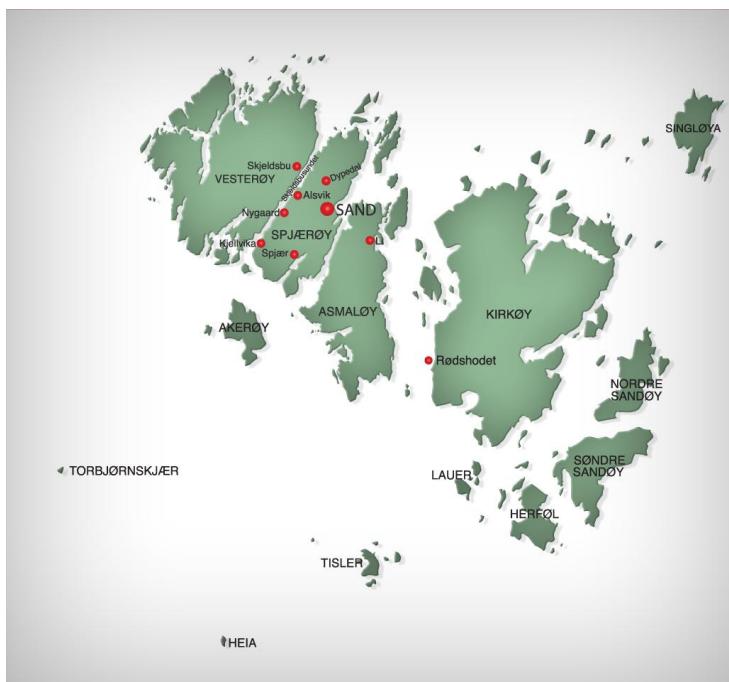
Tett beskrivelse kan beskrives som en fortolkende metode som søker etter meningsdannelser i kulturen. Det handler om å avdekke de mange lag av betydning som et kulturelt fenomen innebærer, og Geertz vektlegger betydningen av fenomenets mening for den enkelte (Geertz 1993). Tett beskrivelse legger opp til et innenfraperspektiv, hvor aktørene og deres meningsdannelser settes i fokus. Marie Steinrud peker på hvordan innenfraperspektiv er et vanlig grep innen kvinneforskningen, der man søker å forstå og tolke enkeltindividenes handlinger ut ifra de forutsetningene omgivelsene setter (2008: 34). Tett beskrivelse er således et nyttig redskap for å forstå kulturmøter fra kvinnenenes eget perspektiv.

KAPITTEL 2. TIDEN, STEDET OG AKTØRENE

I dette kapittelet vil jeg tegne et bilde av tiden, stedet og de aktørene som danner rammene for min undersøkelse. Jeg vil vise mot hvilken bakgrunn de kulturmøtene som fant sted må forstås. Historisk forståelse er tuftet på kontekstualisering (Kaldal 2003: 16). For mitt vedkommende innebærer det at stenhoggerkvinnene og kystkvinnene må forstås på helt ulike premisser. Stenhoggerkvinnenes virksomhet er uløselig knyttet til det miljøet de virket i, og det er den særegne stenhoggerkulturen som utgjør rammene for kvinnenes fysiske, sosiale og mentale univers. Jeg vil i første omgang redegjøre for stenindustriens forutsetninger og fremvekst generelt, og på Hvaler spesielt. Det var stenindustrien som var forutsetningen for kvinnenes kulturmøter, men industriens omfang og betydning er også viktig for å forstå hvordan det virket inn på det lokale samfunnet hvor det ble etablert.

De lokale kystkvinnene har jeg sett i relieff av en den kystkultur som var rådende langs den norske kysten på begynnelsen av 1900-tallet. Der arbeiderkulturen var fremtidsrettet og hadde en utpreget fremtidstro, var kystkulturen bakoverskuende og opptatt av å bevare det bestående (Amundsen 1995, Bull 1947, Elstad 2002, Jensen 1993: 485). Et møte mellom disse kulturene vil dermed samtidig være et møte mellom ny og gammel tid, mellom nye og gamle idealer. Vi befinner oss midt i modernitetens fremvekst og treffer på to kulturer som begge var del av en større og overordnet endringsprosess (Melby 2010: 257).

Figur 2.1: Kart over Hvaler

Grafikk: Made Up North © Cecilie TL Andersen

2.1 En industri reiser seg

Granitten har gode egenskaper for industriell utnyttelse, men både struktur og kornethet varierer, slik at forekomstene i ulik grad er egnet til stenproduksjon (Halvorsen 1982: 14, Oxaal 1916: 36-40, Riiber 1893: 14ff). Riktignok ble granitt tidlig brukt som bygningssten i både kirker og festningsverk, men det var først i kjølvannet av bybrannen i Hamburg i 1842 at virksomheten skulle utvikle seg til å bli en stor eksportindustri utover på 1800-tallet. Byen skulle gjenoppbygges og det var behov for byggemateriale, dessuten ble granitt mer anvendelig som bygningsmateriale ved at det i løpet av 1800-tallet dukket opp nye redskaper som forenklet arbeidet. Det første bolaget⁴ i Sverige etableres i 1842 (Andersson 1911: 26, Boe 1975: 11, Halvorsen 1982: 8ff, Norheim 1979a: 3ff, 1979b: 4f, Oxaal 1916: 1ff, 10). I Norge, derimot, forekommer foruten virksomheten i Aker og Christiania⁵ fra 1830-tallet kun sporadiske og kortvarige uttak av granitt, før industrien etablerte seg ved Iddefjorden omkring 1865. I 1870- og 80-årene dukker stadig nye stenbolag opp (Norheim 1979a: 4ff, 1979b: 5f).

I tillegg til i søndre Østfold dukket granittindustrien opp i Drammensområdet, Osloområdet, Vestfold og Sørlandet. Tyngdepunktet lå imidlertid i Østfold, som i tiden frem mot første verdenskrig sto for over 90 % av den samlede norske eksporten til utlandet (Halvorsen 1982: 12, Norheim 1979a, Oxaal 1916, Riiber 1893). Befolkningsvekst, byutvidelse og brannvernstiltak gjorde granitt til et ettertraktet bygningsmateriale (Boe 1975: 2), og de største markedene befant seg i England og Tyskland (Norheim 1979a: 5, Oxaal 1916: 15ff, Riiber 1893: 26, 30). Selv om den største og viktigste delen av den norske stenindustrien lå i Østfold, som var landets mest industrialiserte fylke, var mye av stenindustrien der perifert beliggende i forhold til annen industriell virksomhet. Det største granittområdet lå langs Iddefjorden, deretter fulgte Hvalerøyene og Fredrikstaddistriktet. Adgang til råstoffer og sjøtransport var styrende for hvor man begynte med uttak av granitt. Kort avstand fra stenbruddet til utskipingsplass var avgjørende. Derfor foregikk mesteparten av stenproduksjonen ute ved kysten og mange steder helt ute i skjærgården. Gode havneforhold spilte også inn, og langs Bohuslänkysten og i de sørlige kystområdene i Østfold fantes det

⁴ Etter svensk innflytelse benyttet man på Hvaler, og gjør stadig, begrepene "bolag" og "brott" istedenfor de norske betegnelsene "firma" og "stenbrudd". Jeg ønsker å benytte meg av den lokale begrepsbruken.

⁵ Virksomheten i Aker og Christiania var basert på syenitt, en størkningsbergart som er å finne i Oslofeltet som strekker seg fra Telemark, gjennom Vestfold og opp til Oslo. Den skiller seg fra granitten ved at den inneholder svært lite kvarts, noe som gir den dårlige kløvningsegenskaper og gjør den vanskelig å hugge. Her foregikk dermed finstenhogging fremfor hogging av kantsten og gatesten som dominerte i Østfold. På Hvaler, hvor granitten er mer grovkornet lå hovedvekten på kantsten, mens den mer finkornete Iddefjordsgranitten egnet seg best til broleggingssten og bygningssten (Oxaal 1916: 10f, 87, Riiber 1893: 18f, Reusch 1891: 76).

flere steder dype, naturlige havner hvor stenen kunne fraktes med store båter (Halvorsen 1982: 12ff).

Tilgang på råmateriale av god kvalitet er en forutsetning for etablering av granittvirksomhet. Berggrunnen på Hvaler hører til det sydøstnorske grunnfjellsområdet, og hele 75,35 % av kommunen er dekket av fjell (Jensen 1993: 18, Hansen 1968: 1, Schmedling 1987: 6). Granitten på Hvaler er sammen med granitten i Iddefjorden og Fredrikstadsområdet den som kalles for Smaalensgranitten, og utgjør den nordlige avslutningen på det store Bohuslän-Smaalenske granittområdet (Norheim 1979a: 6, Oxaal 1916: 78, Riiber 1893: 26).

På Hvaler lå forutsetningene godt til rette for etablering av granittindustri. Halden stenhoggeri etablerte seg på Kirkøy i 1883, og flere firmaer dukket etter hvert opp. Virksomheten spredde seg snart til alle øyene. Frem til det siste firmaet la ned driften i 1980, hadde 52 bolag drevet virksomhet på Hvaler.⁶ De største driftsstedene var Sand (Spjærøy) og Skjelsbo (Vesterøy), men også på Dypedal (Spjærøy), Li (Asmaløy) og Rødshodet (Kirkøy) var det stor virksomhet. Stenhoggermiljøet på Spjærøy var knytta til bruddene på Skjelsbo, Dypedal og Sand. På Skjelsbo, som lå tvers over sundet på Vesterøysiden, startet stenhoggeriet opp i 1887, på Dypedal startet driften i 1893 og på Sand i 1896 (Hjardar 1979: 5, 2005: 20-25, 73-77, Jensen 1993: 367ff).

2.2 Stenhoggerne kommer

Stenindustrien hadde som ny virksomhet ingen fagtradisjon, og arbeiderne som ble rekruttert til yrket kan deles i tre kategorier. En del begynte i faget uten bakgrunn eller erfaring, en del var rallare med bakgrunn i blant annet Smaalensbanen som stod ferdig i 1879 og sist, men ikke minst kom det en rekke arbeidere fra Sverige. I Sverige hadde man som nevnt drevet med stenindustri siden 1842, og her fantes dermed arbeidere med fagkunnskap (Norheim 1979a: 4f). De fleste stenhoggerne som kom til Hvaler tilhørte den siste kategorien. Mange av dem hadde arbeidet i stenbrudda i Bohuslän, ved Iddefjorden og i Fredrikstaddistriktet før de kom til Hvaler (Jensen 1980: 14).

Stenindustrien var en industri preget av høy mobilitet. Det var ikke uvanlig at arbeidsfolk flyttet, men stenhoggerne skilte seg ut ved at de flyttet hyppigere og at de i større grad enn andre arbeidergrupper flyttet over landegrensene. Industriens lokalisering i grensetraktene

⁶ Det er ikke usannsynlig at tallet har vært enda høyere. Dette var firmaer av varierende størrelse og levetid. Noen av dem ble drevet av stenhoggerne selv som kooperativer. Flere firmaer ble kjøpt opp av større bolag, da gjerne etter en konkurs, og andre la ned og gjenoppsto i nytt navn (Hjardar 2005: 20-23).

gjorde en slik flytting naturlig. Ingen annen norsk industri hadde et så sterkt innslag av svensker som stenindustrien (Amundsen 1995: 159-162, Brudevold 2002: 72, Halvorsen 1982: 4f). Mange hadde en omfattende reiserute bak seg før de slo seg til på Hvaler. Anders Dahlgren, stenhoggerformann for N. S. Beer på Sand, var en av dem. I forbindelse med sin søknad om norsk statsborgerskap i 1906, gjorde han i et brev til lensmannen rede for hvor han hadde oppholdt seg før han kom flyttende til Hvaler. Med seg på reiseruten hadde han sin svenske kone, og deres barn. En slik reiserute som Dahlgren viser til, var ikke uvanlig for en stenhoggerfamilie:

Jag Anders Andersen Dahlgren er föd i Dalskog församling Elfsborgs Län Sverige den 22/10 1861 og Reist hit til Norge om vaaren 1882 den förste tid opholt jag mig i Idefjorden i ca 2 Aar siden Reiste jag derfra til Urdal Hvaler hvor jag var 1 Aar derfra Reiste jag til Wiker i onsen hvor jag var 11/2 Aar. derfra til Liholt hvor jag var i 2 Aar. Derfra til Fredrikstad hvor jag var i 2 Maander derfra Reiste jag til Valle i Tune hvor jag var i 10 Maander. derfra flytede jag til Glemminge förste Dage i juni 1889. hvor jag bodde til November 1891 Derfra Reiste jag til Danmark og var der i 1 aar siden reiste jag til Greaaaker og var der til vaaren 1893 derfra flyttede jag til Fredrikstad og bodde der til i September 1896 da jag flyttede til Sand Spjøröen hvor jag nu bor (Hvaler kommune arkiv).

Folketellingene viser hvordan barna i en stenhoggerfamilie ofte er født på hvert sitt sted. Tabellen nedenfor viser noen eksempler, samtidig vitner det om kvinnenes delaktighet i arbeidsvandringen.

Tabell 2.1: Svenske stenhoggerfamilier bosatt på Spjørøy; barnas fødested

	Fødested barn 1	Fødested barn 2	Fødested barn 3	Fødested barn 4	Fødested barn 5
Familie 1	Sverige	Glemmen	Glemmen	Sverige	
Familie 2	Kråkerøy	Gøteborg	Hvaler	Hvaler	
Familie 3	Sverige	Glemmen	Glemmen	Gøteborg	Gøteborg
Familie 4	Drøbak	Drøbak	Spydeberg	Hvaler	Hvaler
Familie 5	Kjøkkøy	Tune	Hvaler		

Kilde: Folketellingen 1910

Hovedtyngden av de svenske arbeidsinnvandrerne til Hvaler kom fra Bohuslän, men flere kom også fra Dalsland. Dette var områder som i sin nasjonale sammenheng ble regnet for å være utkantstrøk (Brudevold 2002: 66ff). Bohuslän var et av de fattigste lenene i Sverige gjennom hele 1800-tallet, og særlig i 1890-årene var det dårlig stelt (Ibid: 72). Den svenske arbeidsinnvandringen til Hvaler var ikke et isolert fenomen, men må ses i sammenheng med industrialiseringen av Østfold. I 1860 ble dampsgene satt i drift i Østfold, som de første i

Norge. Dette dannet opptakten til en omfattende industrialiseringsprosess i fylket, med det resultat at Østfold i perioden 1860-1920 kom til å endre karakter fullstendig (Amundsen 1995: 150, Moen 2004: 9). Den økende befolkningsveksten på den svenske landsbygda resulterte i en tilsvarende arbeidsledighet. Dette, kombinert med bedre lønninger i Norge enn i de svenske grensebygdene (Jensen 1993: 372), førte til at et økende antall svensker fant veien til Østfold, og Hvaler for å søke seg arbeid. Både sagbruks-, teglverks- og fabrikkindustri var i tillegg til stenindustrien attraktive arbeidsplasser for arbeidssøkende utenfra (Amundsen 1995: 151f).

Tabell 2.2: Befolkning og stenhoggere på Hvaler

År	Befolkning		Sysselsatte i stenindustrien	
	Hvaler	Spjærøy	Hvaler	Spjærøy
1900	4017 ¹	551	311 ²	106
1910	4279	715	308 ³	129
1920	3857	622	98	46

(Kilde: NOS, Folketellingene 1900, 1910, 1920)

¹Papirutgaven av Folketellingen 1900 og Digitalarkivet viser til 4.017 innbyggere på Hvaler i 1900. I følge NOS Nr. 52 var innbyggertallet på Hvaler 3.927 personer. Inger Jensen viser til 3.927 personer i *Havet var leveveien. Hvaler bygdebok 1800-1940* (1993: 22). Det samme gjør A. Nilsen og O. K. Hansen i *Hvaler Herred 1814-1914* (1914: 7).

²Ifølge NOS Nr. 111 er det i 1900 ingen personer oppført under kategorien ”Bærgverks- og fabrikkdrift, stenbrudd m.m.”. Inger Jensen har i *Havet var leveveien. Hvaler bygdebok 1800-1940* oppført 352 personer som sysselsatt i stenindustrien i 1900. Hun har benyttet seg av NOS som kilde (Jensen 1993: 366). Tallene hun oppfører for 1910 og 1920 stemmer imidlertid overens med de tallene jeg har funnet i NOS V 211 og NOS V 131. Bård Brudevold har i sin avhandling om innvandring til Hvaler på 1800-tallet oppført 312 stenhoggere i 1900 (Brudevold 2002: 118). Ifølge Digitalarkivet var det 311 personer sysselsatt i stenindustrien på Hvaler i 1900.

³De gode konjunktorene frem mot krigsutbruddet i 1914, førte til en jevn vekst i stenindustrien fra 1900 til 1910. Antall personer sysselsatt i stenindustrien har derfor med all sannsynlighet vært høyere i 1910 enn i 1900, noe vi ser for Spjærøy. Tallet for 1910 er trolig høyere enn det statistikken i NOS V 211 viser til. NOS benytter seg dessuten av yrkeskategorier som ikke umiddelbart samsvarer med yrkesstrukturen på Hvaler. Det er dermed en usikkerhet knyttet til beregningen av antall personer i stenindustrien. Antallet for 1910 er hentet i kategorien ”Smaaindustri. Anlæg og vedlikehold av kommunikasjoner”. De mest korrekte tallene vil en få ved å summere opp fra folketellingene for hele Hvaler, på lik linje med det jeg har gjort for Spjærøy, men et slikt arbeid vil være alt for tidkrevende i denne sammenhengen. Spesielt for Folketellingen 1920 vil dette være utfordrende, da proviniensen for denne registreringa er brutt.

Sysselsatte i stenindustrien innebærer foruten stenhoggere, også kategorier som smed, stenkjører, formann, dagarbeider og kiler. Det er viktig å understreke at det ikke utelukkende var svenske innvandrere som utgjorde arbeidsstyrken i stenindustrien på Hvaler. Også en rekke nordmenn fant veien til yrket, både tilflyttede og lokale personer. Krigsutbruddet i 1914

førte den eksportbaserte stenindustrien inn i en krise, og antallet stenhoggere gikk kraftig tilbake. Industrien tok seg noe opp igjen fra 1920, men den skulle aldri oppleve de samme høyder som i årene frem mot verdenskrigen.

2.3 Arbeiderklasse og klassebevissthet

På Hvaler var det stenhoggerbefolkningen som utgjorde arbeiderklassen på stedet. En landsomfattende arbeiderklasse vokste frem i takt med at den moderne industrien utviklet seg etter midten av 1800-tallet (Bull 1947: 15f). I 1870- og 1880-årene begynte arbeiderklassen for alvor å ta form (Ibid: 97). Den framvoksende industrikapitalsimen hadde sitt ideologiske grunnlag i liberalismen, som la forholdene til rette for både sosial og geografisk mobilitet i samfunnet (Vea 2004: 311).

Den kjente sosialhistorikeren Edvard Bull d.y. definerer arbeiderklassen på følgende måte:

Arbeiderklassen består av de mennesker i et kapitalistisk samfunn som ikke eier produksjonsmidler, som selger sin arbeidskraft og som er utbyttet. Utbyttingen består i at arbeiderne daglig produserer varer som er mer verd enn den arbeidslønna de får utbetalt (1947: 9f).

I følge Liv Emma Thorsens definisjon, utgjøres arbeiderklassen av ”arbeiderne og alle dem som forsørgeres av dem”, og dermed rommer den også alle de kvinnene som ikke deltok i lønnet arbeid (1979: 29f).

Perioden rundt forrige århundreskifte var arbeiderbevegelsen preget av etableringen av fagbevegelsen, utviklingen av en klassesolidaritet og fremveksten av en politisk bevissthet. Tidsrommet fra 1905 til 1914 var en nesten sammenhengende oppgangskonjunktur, hvor det moderne industrisamfunnet i Norge tok form. I følge Bull smeltet arbeiderklassen sammen til en sterkere enhet enn tidligere (1947: 196ff). Det formelle organisasjonslivet spilte en stadig viktigere rolle (Olstad 2009: 93), og de sosialistiske ungdomslagene og kvinneforeningene dukket også opp (Bull 1947: 194f). Det var i løpet av de to første tiårene på 1900-tallet at den norske arbeiderbevegelsen ble til (Bjørnson 1990: 10).

I løpet av disse to tiårene befestet arbeiderbevegelsen sin makt og innflytelse (Ibid), men samtidig strevde den med å finne sitt politiske uttrykk, både nasjonalt og på Hvaler lokalt. Det var ikke uten videre gitt hva som var sosialismens innhold og betydning (Olstad 2009: 230). På tross av stridighetene om fagpolitiske strategier og virkemidler, noe som stadig kom sterkere til uttrykk etter 1910 (Ibid: 95), var det konsensus om at det var det etablerte politiske systemet og kapitalismen som var den viktigste motstanderen (Bjørnhaug 2004: 167, Terjesen 2000: 6).

2.4 Stenhoggerkultur

Stenhoggeryrket var karakterisert ved at det krevde stor faglig dyktighet, på tross av at arbeiderne ikke var faglærte. Et resultat av dette var en utbredt yrkesstolthet blant stenhoggerne (Holm 1975: 78). Selv om de utførte et håndverk, er de mest sammenlignbare med en industriarbeider (Boe 1975: 118). Deres arbeidssituasjon kan også sammenlignes med anleggsarbeiderne, både i forhold til rekrutteringen til yrket og i forhold til den vandrerkultur som gjorde at de flyttet mer enn det som var nødvendig ut fra arbeidets art. Stenhoggerens mobilitet og det tunge arbeidet kombinert med en tilsynelatende frihet har også ført til en sammenligning med ”rallare”, men stenhoggerne selv identifiserte seg ikke med slike grupper (Halvorsen 1982: 39, 47f, Norheim 1979b: 8).

Stenhoggerne skiller seg ut fra øvrige industriarbeidere ved at de beskriver sitt arbeid som fritt og ubundet. Fabrikkksamfunn kunne ofte bli paternalistiske (Bull 1985: 259-264), og øvrige industrisamfunn var gjerne klassesdelte ved at de bestod av både arbeidere og funksjonærer (se f.eks. Øverland 2000). Et slikt differensiert arbeidermiljø var fraværende i et stenhoggersamfunn. Stenindustrien var preget av relativt få store firmaer som kontrollerte en stor del av produksjonen. Det samme firmaet spredde seg til flere stenindustriområder, og på tvers av landegrenser (Halvorsen 1982: 5). Formenn, som ofte selv hadde stenhoggerbakgrunn, hadde det daglige ansvaret for virksomheten. Den sosiale avstanden opp til bedriftseieren var dermed ikke synliggjort på samme måte. På Spjærøy forteller stenhoggeren Harald at de ikke hadde noen forbindelse med rederen, og at det var formannen som formidla alt.

Både norsk og svensk minnemateriale gir uttrykk for en kjærlighet til yrket og arbeidet med stenen, i tillegg til at det fokuseres på den friheten som yrket representerte (Boe 1975: 66, Rehnberg 1973). ”Jag vet inte, om stenhuggarna äro annorlunda än annat vanligt folk, men ett vet jag, de har svårt med att finna sig i annat arbete, som är mera bundet än att hugga sten” (Rehnberg 1973: 128). Stenhoggerne jobbet ute i friluft, i tillegg til at arbeidet ble utført på akkord. Selv om man måtte arbeide hardt og hadde lange arbeidsdager gav det en følelse av frihet å kunne styre sitt arbeid selv. På spørsmål om hva han likte ved arbeidet, svarte Olav fra Vesterøy: ”Det var fritt. Det var ingen som bestemte når du skulle begynne og slutte”.

Gode konjunkturer og stor etterspørsel etter arbeidskraft bidro til fleksible og løse arbeidsforhold innen stenindustrien (Halvorsen 1982: 41). Følelsen av å være ubundet gjenspeiles i arbeidsgiverlistene, som viser at flere byttet arbeidsgiver hyppig. Selv om man

ikke følte seg bundet til en arbeidsgiver, var mange svært knyttet til yrket. ”Det fanns en viss frihet och ett gott kamratskap på arbetsplatsen, så man ville gärna inte sluta” (Rehnberg 1973: 151). Det å være stenhogger var derfor som lokalhistorikeren Sven Åström sier, ikke bare et yrke eller et håndverk, det var en livsform (2001: 133). ”Men har man fått den rätta stenhuggaresjälen, är det svårt att lämna yrket” (Rehnberg 1973: 153). Stenhoggersamfunnet dannet på denne måten en egen kultur, en egen diskurs. Politisk sett vant radikale ideologier lettere fotfeste i slike miljøer (Holm 1975: 78). I dette miljøet og i denne mentaliteten var det stenhoggerkvinnene befant seg.

2.5 Spjærøy og den lokale kystkulturen

Spjærøy er 8 km², og ligger plassert mellom Vesterøy i vest og Asmaløy i øst, adskilt av Skjelsbosund og Asmalsund som går i nord-sørgående retning. Topografisk er øya en fjelløy der barskog kun forekommer i de områdene som ligger skjernet for vinden fra sørvest (Sørensen 2003: 53). Sjørenden av øya er preget av et åpent og sårbart heilandskap. I Spjærøykilen finnes i tillegg et betydelig våtmarksområde (Schmedling 1987: 45).

Øya som skulle komme til å bli et sentrum for stenindustrien på Hvaler, var på den tiden stenhoggerne kom et egalitært samfunn preget av relativ god velstand og konservative verdier. Anders N. Kiær, direktør for det statistiske centralbureau, skriver i 1885 at det på Hvaler er liten formue og små inntekter, men at forholdene er jevne. Selv om man ikke finner de store formuer på øyene på denne tiden, skiller kommunen seg ut ved at den har meget få fattige (1885: 134f). I en slik homogen sosial struktur var det losene som skilte seg ut som bygdas økonomiske overklasse, og som preget det offentlige livet i lokalsamfunnet. I hvalersammenheng peker Spjærøy seg ut som det stedet hvor det bodde flest loser og losgutter (Jensen 1993: 162ff, 484). Yrkeskunnskapen ble videreført fra far til sønn, og losyrket forble derfor ofte innenfor enkelte familier. Lokalhistorikeren Ulf Hjarðar beskriver disse som egne losklaner (2006: 64).

Et godt jordsmonn, gunstig klima og større sammenhengende dyrkningsarealer, ga muligheter for jordbruksvirksomhet og mange hadde jordbruk ved siden av sitt virke på havet (Schmedling 1987: 31). Constanitius Flood som foretok sine reiser på Hvaler på 1880-tallet, beskriver jordbunnen på Spjærøy som fruktbar da ”Sanden her er sterkt jordblandet og tillige inneholder meget mergelagtig Ler” (1882: 53). På Hvaler er nettopp Spjærøy den øya foruten Kirkøy, med mest dyrkbart areal. Dyrkbar jord og lune havner var bestemmende for hvor folk

bosatte seg, og i Skjelsbosundet ligger det flere strandsitterplasser (Jensen 1993: 18, 306, Schmedling 1987: 45).⁷

Constantius Flood beskriver i 1882 sin reise opp gjennom Skjelsbosund:

[..]her ligger nogle smaa Gaarde inde i Vikerne, hvor Lodser og Fiskere har sitt hjem, og ved disse staaer hist og her nogle vakre Løvtrær og smaa Haveanlæg, der giver disse smaa hjem et ret indbydende Udseende. Paa den søndre Side af Sundet ligger paa Spjerø Gaardene Dybdal, Aalsvig, Nygaard, Ødegaard og Kjølvingstrand, hvor der findes et Baadbyggeri, hvorfra de bekjendte Hvalørbaade leveres (1882: 54).⁸

Sogneprest Welle⁹ beskriver befolkningen på Hvaler som rolige og elskverdige, og når det gjelder kulturen ”staaer Hvaler, som en ekte sjømannsbygd, overodentlig høit”. Sosialt var det lite selskapelighet, og misjonsfestene utgjorde de største sammenkomstene. Sognepresten legger til at ”befolkningen er svært bra at være sammen med. Men en prest der behøver `konditionert omgang` vilde ha det trist” (Sandberg 1917: 25).

2.6 Kombinasjonsdrift

Hvaler var ved forrige århundreskrifte, som sognepresten beskriver, en ekte sjømannsbygd. De viktigste næringene var sjøfart, fiske og jordbruk, og da ofte i kombinasjon (Jensen 1986: 79f). En slik kombinasjon av næringer resulterte i en markert og funksjonell arbeidsdeling mellom kvinner og menn. Mens mennene var på sjøen, var det kvinnene som fikk det daglige ansvaret for jordbruket (Jensen 1980).¹⁰ Der jordbruket først og fremst var rettet mot en husholdsøkonomi, var fisket i hovedsak markedsorientert (Jensen 1986: 85ff, 90). Langs hele den norske kysten var det vanlig med en slik kombinasjonsdrift. Verken fiske eller jordbruk fungerte som tilstrekkelige næringsveier alene, og man måtte dermed kombinere de ulike næringene for å få et tilstrekkelig utkomme (Elstad 2004: 9).

Den anerkjente sosiologen Ottar Brox introduserte i 1966 begrepet fiskerbonde som betegnelse på en som kombinerer fiske og jordbruk, men betegnelsen er ikke helt uproblematisk. Historikeren Jan Veia mener at begrepet er misvisende fordi det viser til en dobbel funksjon hos den mannlige hovedpersonen i husholdet (2004: 58f). De offentlige

⁷ Etnologen Orvar Löfgren definerer en strandsitter som en jordløs fisker etablert ved kysten (Löfgren 1977: 42, 221).

⁸ Det nevnte båtbyggeriet i Kjellvika ble etablert av Ole Martin Olsen (1817-1890) på midten av 1800-tallet (Hjardar 2006: 15). Båtbyggerne på Spjærøy var kjent for sin dyktighet, noe som blant annet førte til at Colin Archer besøkte dette båtbyggeriet. Herfra tok han med seg både mål og lærdom inn i sine etter hvert så berømte losskøyter.

⁹ Ivar Welle var sogneprest på Hvaler fra 1914-1919 (Jensen 1993: 422).

¹⁰ En rekke undersøkelser har sett på kombinasjonsvirksomheten i kystdistrikter og det kjønnsdelte arbeidet knyttet til dette (Elstad 1999, 2002, 2004, Gjertsen 1979, Haugen 2004, Jensen 1980, 1986, Veia 2004).

kilder underregistrerer kvinnearbeid (Elstad 2004: 66f), og tidligere forskning er preget av at den tildeler mannen en dobbelt rolle som både jordbruker og fisker (Haugen 2004: 46). Vea benytter seg av begrepet fiskerbondehushold for å markere at den kombinerte virksomheten var knyttet til en kjønnsmessig arbeidsfordeling innenfor husholdet. En slik arbeidsdeling ble formet av det levebrødet kystlandskapet ga, og var nødvendig for å utnytte husholdets ressurser maksimalt (Elstad 1999: 17, Vea 2004: 58f). Historikeren Åsa Elstad bruker begrepet ”kjerringjordbruk” for å markere kvinnenens rolle i arbeidsfordelingen (2002: 194).

Den svenske etnologen Agneta Boqvist fremhever at den førindustrielle økonomien var basert på at man kombinerte flere næringer, og beskriver det som mangesysleri. I offentlige kilder fokuseres det kun på hovdbeskjeftigelsen og Boqvist kaller det derfor for den ”dolda økonomien”, og peker på at kildematerialets utilstrekkelighet gjør det vanskelig å skape et nyansert bilde av næringsstrukturen (Boqvist 1978: 11, 15f). På Spjærøy fantes det flere ulike variasjoner av næringskombinasjoner, og jordbruk ble ofte kombinert med andre næringer knyttet både til havet og landjorda. I en slik sammenheng blir både fiskerbonde og fiskerbondehushold mangelfulle betegnelser, og jeg mener derfor at både mangesysleri og kombinasjonsvirksomhet fungerer som mer dekkende begreper. De er dessuten kjønnsnøytrale og peker tilbake på husholdet som en arbeidsenhet.

2.7 Husholdsøkonomi

Kystsamfunn var basert på en husholdsøkonomi, der formålet var å forsørge seg og sine. Husholdsøkonomien er ikke underlagt markedsøkonomiens prinsipper. Russeren A. V. Chayanov som så på bondehusholdet i det førindustrielle Russland, betraktet det derfor som et eget økonomisk system (Grønhaug 1976: 6, Østerud 1978: 33, 39). På bakgrunn av sine undersøkelser lanserte Chayanov sin likevektsmodell som innebærer at bondeøkonomien tilstreber en likevekt mellom arbeidsslitet og tilfredsstillelsen av familiens behov. Det er husholdets arbeidskapasitet og subsistensbehov som avgjør hvor mye det enkelte husholdsmedlem må arbeide. Jo større arbeidskapasitet et hushold har, jo mindre arbeider hvert husholdsmedlem, og jo mindre husholdets arbeidskapasitet er desto mer arbeider husholdets medlemmer (Grønhaug 1976: 3ff, Klepp 1979: 14, Østerud 1978: 40).

Chayanovs teorier er blitt kritisert fra flere hold, men hans modell er også blitt anvendt på andre samfunn enn det russiske bondesamfunnet. Blant annet beskriver sosialantropologen Reidar Grønhaug Ottar Brox sin fremstilling av Nord-Norge som et meget vellykket forsøk på å anvende Chayanovs tanker (1976: 11). Jan Vea mener sågar at Chayanovs modell passer

bedre med den norske virkeligheten og fiskerbondehushold (2004: 232). Selv om etnologen Inger Jensen ikke benyttet seg av Chayanovs teorier i sin lokale undersøkelse om kvinners levekår og arbeid på Vesterøy i perioden 1900-1940, passer hennes funn likevel godt med hans modell. Hun viser hvordan behovet verken var statisk eller konstant, og at arbeidsinnsatsen til de ulike husholdsmedlemmene varierte etter hvilken størrelse og fase husholdet befant seg i. I hushold som befant seg i utvidelsesfasen, var forholdet mellom produsenter og konsumenter i ubalanse. Slike hushold bestod av flere mindreårige barn og få voksne, og innebar at de voksne måtte jobbe mer for å forsørge husholdsmedlemmene i forhold til hushold der det var flere voksne medlemmer (1980: 34).

Formålet med en kapitalistisk økonomi er profitt, og i en krise vil den reagere med å redusere produksjonen og støtte fra seg arbeidere. En husholdsøkonomi derimot vil øke arbeidet og under gitte betingelser også produksjonen (Vea 2004: 232). Et hushold består stort sett bare av familiemedlemmer, og lønnsarbeid eksisterer dermed ikke innenfor husholdet.

Arbeidsinnsatsen kan derfor økes uten at det medfører økte utgifter i penger. I følge Chayanov gjør dette husholdsøkonomien meget levedyktig (Vea 2004: 232, Østerud 1978: 40). Han har blitt kritisert for at han betraktet bondehusholdet som et familieforetagende hvor lønn ikke forekommer, og kritikerne mener derfor en slik teori utelukker innleid arbeidskraft. Både Grønhaug og samfunnsforskeren Øivind Østerud argumenterer for at Chayanovs teorier derimot åpner opp for en slik tilpasning (Grønhaug 1976, Østerud 1978). Inger Jensen peker nettopp på hvordan hushold som rådet over mange ressurser kunne bøte på ubalansen i forholdet mellom konsumenter og produsenter ved å leie inn arbeidskraft (1980: 34).

2.8 En brytningstid

Det industrielle gjennombruddet i Norge førte til store endringer i landbruket, senere omtalt som *Det store hamskiftet*. Det innebar en overgang til en kapitalistisk markedsøkonomi, der man ble avhengig av storsamfunnet. Hamskiftet førte blant annet til at åkerbruket ble omlagt til husdyrhold (Vea 2004: 42). Det resulterte i mindre behov for mannlig arbeidskraft i jordbruket, samtidig som kvinnene fikk mer å gjøre i fjøset (Elstad 2004: 35). Det var en langtrukken prosess. Der brukene var små og jordbruket primært en binæring til andre yrker, begynte den senere og gikk langsommere. Den sentrale endringsperioden i kyststrøk med kombinasjonsnæringer var fra 1890 til 1920 (Vea 2004: 42).

Parallelt med dette foregikk det endringer i fiskerieringa, blant annet ved at fiskeflåten ble motorisert fra 1905 (Ibid: 45f). På Hvaler var det to fiskere fra Skjelsbosund som var først ute

med motor. Det var i 1906, og de øvrige fiskerne fulgte spent med for deretter å bli ”grepet av motorfeberen” (Hansen 1968: 39). Motoren førte til at man kom raskere ut til fiskeplassene og raskere tilbake til oppkjøperne med fangsten. I tillegg til denne økonomiske fordel, ble de også mindre avhengig av vær- og vindforhold. I 1914 hadde de fleste båter i Utgårdsskilen, Hvalers største havn, gått over til motor (Ibid: 39f).

Utviklinga førte til at man gikk fra kombinasjonsdrift til å bli eneyrkefisker, samtidig som man beveget seg fra et sesongfiske til helårsfiske (Elstad 2004: 35, Vea 2004: 267f). På Hvaler var det særlig reketrålinga fra 1907 og fremover som gjorde at fisketida ble forlenget, og som endret på den gamle årssyklusen til mennene (Hansen 1968). De kombinerte næringene fiske og jordbruk ble mindre integrert, og skillet mellom mannfolk- og kvinnfolkarbeid ble skarpere. Motoriseringa av fiskefartøyene endret livsvilkårene for hele Norges kystbefolkning, og skulle langt på vei føre til et brudd med en hel livsform (Elstad 1999: 18f, 2002: 175, Vea 2004: 268ff).

Pengeøkonomien fikk en stadig større plass i husholdene, og det ble mindre grunn til å drive jordbruk som først og fremst var ment som selvforsyning. I tillegg til at motoriseringa krevde en driftsspesialisering (Vea 2004), var den offentlige politikken rettet inn mot en spesialisering av primærnæringene fremfor en kombinasjonsvirksomhet (Elstad 2004: 35). Ved å fremheve vekst, velstand og økning i forbruket, kom både rådende samfunnsideologi og -økonomi til å motarbeide denne driftsformen som var tuftet på balansetenkning, og rettet inn mot å dekke familiens behov for mat og klær (Haugen 2004: 48). I alle former for kombinasjonsnæringer gikk utviklinga i retning av eneyrke, og kombinasjonsvirksomheten ble etter hvert avvirket.

Utviklinga satte sitt preg også på Hvaler. I sin magistergradsavhandling sammenligner Inger Jensen næringsmønsteret på Vesterøy i 1910 og 1930. I 1910 var det kombinasjonen av jordbruk og fiske som dominerte, mens det i 1930 var fiske alene som var den mest betydningsfulle næringen (1980: 15). Antall eneyrkefiskere økte parallelt med nedgangen i antall kombinasjonsbrukere. Fra 1900 til 1939 gikk åkerarealet på Hvaler betraktelig tilbake, samtidig som forholdet mellom åkervekstene endret seg vesentlig. Mens åkerbruket gikk tilbake økte hagebruket voldsomt, og da spesielt frukt dyrkinga (Jensen 1980: 97). Og som vi senere skal se fikk dette større konsekvenser for kvinnene enn for mennene.

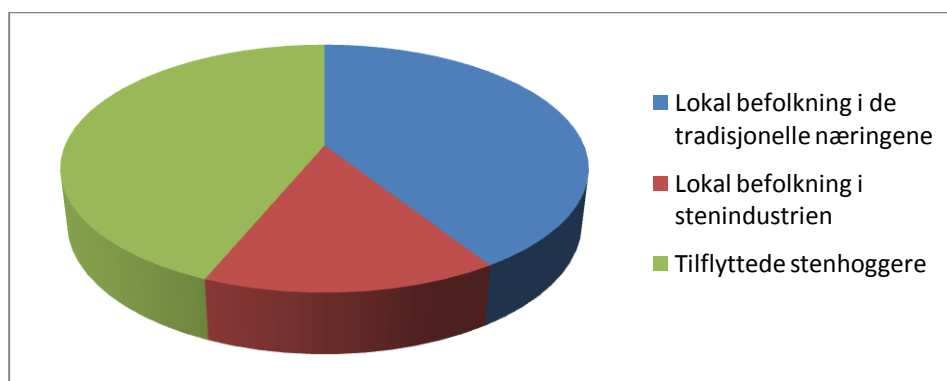
KAPITTEL 3. STENHOGGERKVINNER – Kulturmøter i stenhoggerland

I dette kapittelet vil jeg se nærmere på de kvinnene som var tilknyttet stenhoggermiljøet på Spjærøy i perioden 1909-1921. Fra et kulturmøteperspektiv vil jeg se på hvordan stenhoggerkvinnene relaterte seg til hverandre. Hva knyttet kvinnene sammen og hva skilte dem fra hverandre? Med utgangspunkt i foreningslivet vil jeg fokusere på hvordan samhold og motsetning kan leses ut av foreningsvirksomheten. Det er enkelte områder som utkrystalliserer seg som mer fremtredende i foreningsarbeidet. Jeg har fokusert på disse temaene, med utgangspunkt i å tydeliggjøre både samhold og motsetninger. Kvinnene samhandlet med og opererte på arenaer der det også fantes menn. Det blir derfor unaturlig å belyse kvinnene løsrevet fra mennene. Fra et relasjonelt perspektiv vil også mennene og det miljøet de virket i sammen med kvinnene berøres. Men aller først, hvem var disse kvinnene?

3.1 Lokale og tilflyttede stenhoggerkvinner

I 1910 bodde det 715 personer på Spjærøy og Skjelsbo. Befolkningen kan deles i tre kategorier: lokal befolkning i de tradisjonelle næringene¹¹, lokal befolkning i stenindustrien og innflyttet stenhoggerbefolkning. Kategoriene omfatter alle de koner, menn og barn som ble forsørget av de ulike næringene. Stenindustrien kom ikke i konflikt med den lokale yrkesmessige kombinasjonsstrukturen. Den økonomiske tilpasningen var basert på en kombinasjon av ulike næringer, og flere hushold blant den lokale befolkningen integrerte stenindustrien som en del av sitt mangesysleri. Den lokale befolkningen var tilknyttet stenindustrien enten som eneyrke, eller i kombinasjon med andre næringer.

Figur 3.1: Samfunnsgrupper på Spjærøy 1910, næringsmessig fordelt (se vedlegg 1)

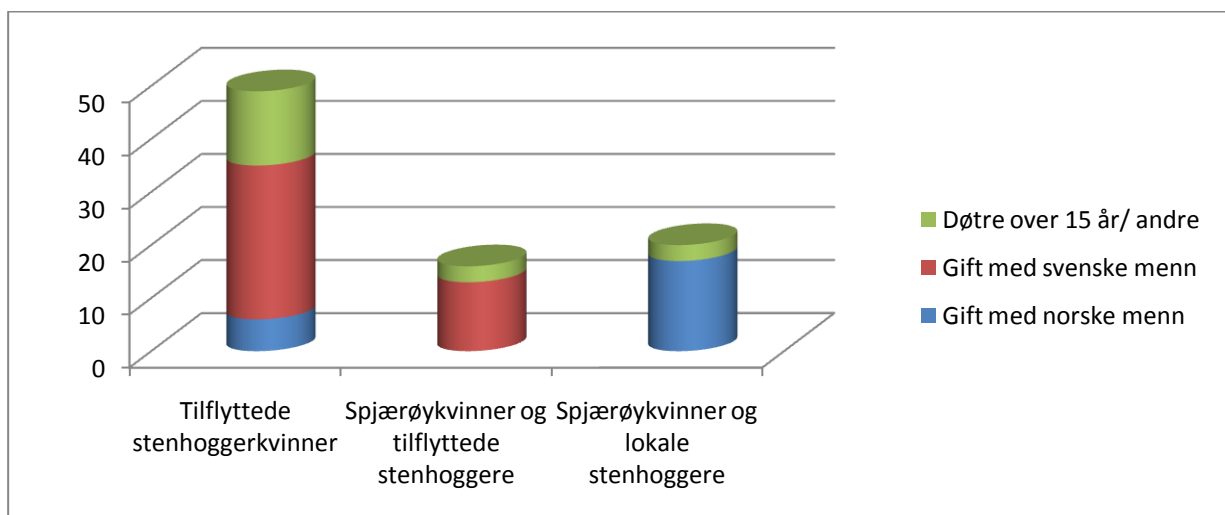
For den lokale befolkningen fungerte stenindustrien både som et tillegg og et alternativ til de tradisjonelle næringene. Blant annet jobbet 13 hjemmeboende sønner fra tradisjonshushold i

¹¹ Lokalbefolkningen bestod av fiskere, sjømenn i ulike kategorier, loser og losgutter, fyrvoktere og fyrassistenter, gårdsbrukere og ulike kombinasjoner av disse. Se kapittel 4.

stenindustrien. Det tyder på at stenindustrien fungerte som et alternativ for lokale sønner som normalt ville ha søkt seg hyre. Emil forteller: ”Å dra til sjøs eller bli stenhogger, det var det vi hadde å velge mellom den gang”. Fiskerbondebefolkningen i Nord-Norge tilpasset seg på tilsvarende måte gruveindustrien, og flere fungerte i perioder av sitt liv også som gruveslusk. Historikeren Øyvind Bjørnson skriver at gruveindustrien ”verken truet eller omskapte den tradisjonelle fiskerbondeøkonomien, men bidro til å vedlikeholde den” (1990: 41). Forutsetningen for at stenindustrien ble integrert i den lokale næringsstrukturen, lå i organiseringa av arbeidet i kombinasjonshusholdet, som var basert på at mennene skulle sørge for en kapitalinntekt (Ibid).

Stenhoggerkvinnene var en sammensatt gruppe der både lokalbefolkningen og den tilflyttede befolkningen var representert. De kan deles inn i tre kategorier. 1) Kvinner fra Spjærøy gift med/ datter av lokale menn som jobbet i stenindustrien, enten som eneyrke eller i kombinasjon med andre yrker. 2) Kvinner fra Spjærøy gift med/ datter av en tilflyttet svensk stenhogger. 3) Kvinner som flyttet til Spjærøy sammen med sin stenhoggerfamilie. I denne kategorien var det et blandet ekteskapsmønster, men de fleste var gift med en svensk stenhogger.¹² Mange svenske stenhoggere hadde med seg både koner og barn fra Sverige, flere fant seg en kone i andre norske stenhoggerdistrikter før de kom til Hvaler, og atter andre fant seg en kone på Hvaler.

Figur 3.2: Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1910 (se vedlegg 2, 3 og 4)

¹² Denne kategorien bestod i 1910 av 26 svenske og tre norske kvinner gift med en svensk stenhogger, i tillegg til en svensk og fem norske kvinner gift med en norsk stenhogger.

3.2 Lille Sverige

De første stenhoggerne som kom til Hvaler leide seg inn hos lokalbefolkningen. Inga, som vokste opp i stenhoggermiljøet på Skjelsbo, forteller hvordan det bodde flere personer på små rom og på loft. Etter hvert som tilflyttinga av stenhoggerne og deres familier økte, ble boligmangelen prekær. For å avhjelpe situasjonen var det mange stenredere som satte opp egne arbeiderbrakker (Jensen 1993: 372). Disse ble satt opp i forbindelse med stenbrotta, noe som bidro til å konsentrere bosetningen om enkelte steder. I årene før og etter århundreskiftet ble det etablert fire arbeiderbrakker på Skjelsbo og fire på Spjørøy, derav tre på Sand og en på Flinkeløkka, ved Dypedal. Brakkene bestod av to til fem leiligheter på ett rom og kjøkken. (Hjardar 2005: 204f, Hultengreen 1984: 160, Jensen 1993: 372).

Den tradisjonelle næringsveien på Hvaler med kombinasjon av jordbruk og fiske resulterte i et bosetningsmønster som var bestemt ut fra tilgangen til dyrkbar mark og gode havnemuligheter (Jensen 1980: 7). Bosetningen til de nyetablerte stenhoggerne derimot, var konsentrert rundt de største brottene. På Spjørøy resulterte det i at sørenden av øya var dominert av befolkning i de tradisjonelle næringene, mens stenhoggerfamiliene preget bosetningen nord på øya. Området Sand/ Basto – Folkets Hus – Dypedal var stenhoggerenes rike. Konsentrasjonen av stenhoggere og deres familier var på Sand større enn noe annet sted på Hvaler, og Hjardar beskriver stedet som ”noe nær et komplett minisamfunn” (2005: 206).

Bård Brudevold har i sin hovedfagsoppgave om innvandring til Hvaler, blant annet sett på svenskeinnvandringen knyttet til stenindustrien. Han viser at det var en sammenheng mellom flyttemønster og bekjentskap (2002: 84), noe som ikke var uvanlig i industrisamfunn (se f. eks Thorsen 1979). Historikeren Knut Kjeldstadli peker på hvordan slekt og venner var en viktig faktor i forhold til rekruttering til de nye industriedene (1999: 56). Flere av de svenske innflytterne som kom til Hvaler var fra samme sted og mange av dem hadde også slektskapsrelasjoner (Brudevold: *ibid*). En konsentrert bosetning, og for flere også felles geografisk opphav, er faktorer som må ha bidratt til å forsterke gruppetilhørigheten blant stenhoggerbefolkningen på Spjørøy.

Den finske etnologen Mirjaliisa Lukkarinen Kvist har undersøkt tilhørighet blant finlandssvensker i Mälardalen i Sverige, og benytter seg av begrepet kjedemigrasjon på det fenomenet at man flytter til steder hvor man kjenner noen fra før (2006: 104). Kjeldstadli viser til migrasjonsteori og begrepet ”ethnic community”, som betegnelse på at mange med samme bakgrunn bor nær hverandre på et nytt sted. Slike ”communities” har flere funksjoner

påpeker han, både praktisk hjelp og tilrettelegging, men også en felles forståelse i en ny tilværelse (2004: 54f). Kjeldstadli ramser opp flere eksempler på slike innvandrerkommuniteter i Norge, som også kan kalles for kolonier eller gettoer, deriblant skottebyen i Bergen, Lille Sverige ved Cathrineholm i Halden og ved Hammersborg i Oslo, kvenene i Vadsø og jødene på Grünerløkka (Ibid: 55). Området ved Sand på Spjærøy var et slikt samfunn, og ble kalt for både Snusbyen, Busserullbyen, Lille Sverige og Lille Sovjet (Hjardar 1980: 4, 1981: 13, 2005: 206, Sørensen 2003: 57). Betegnelsene inneholder både en nasjonal og en politisk stigmatisering som jeg vil se nærmere på i neste kapittel.

Foto 1: "Lille Sverige". Bildet viser Sand på Spjærøy omkring 1910. Til venstre i bildet ser vi de to nederste arbeiderbrakkene, som huset mange stenhoggerfamilier. Øvrig stenhoggerbebyggelse midt på bildet og bak til høyre. Ved brygga i forgrunnen foregikk utskipingen av de tilvirkede stenproduktene. Foto: Kystmuseet Hvaler.

3.3 Foreningslivet i stenhoggermiljøet på Spjærøy

Stenhoggerbefolkningen på Spjærøy utviklet sitt foreningsliv i tiåret før og etter forrige århundreskifte. På 1890-tallet dukket fagforeningene opp. De politiske foreningene etablerte seg i perioden 1904-1910, og omfattet både kvinner, menn og ungdom, sosialdemokrater og sosialister. Av de opplysninger som kommer frem i tilgjengelige foreningsprotokoller, eksisterte det ti foreninger blant stenhoggerbefolkningen på Spjærøy i perioden 1909-1921. Disse foreningene var Skjelsbo Stenhoggerforening, Spjærøy Stenhoggerforening, foreningen

Folkets Hus¹³, Hvaler Arbeiderparti, Arbeiderpartiets kvinneforening, Spjørøen Socialdemokratiske Ungdomsforening, Loge Fremad, Verdandilogen, Spjørøy Ungsosialistiske forening og Spjørøy Sykepleierforening. Alle foreningene hadde sitt utspring på Spjørøy, som for øvrig var det eneste stenhoggerstedet på Hvaler som kunne vise til en slik omfattende foreningsaktivitet. Både Kjeldstadli og Kvist peker på hvordan antall, og konsentrasjon omkring en arbeidsplass og et bosted er faktorer som påvirker de relasjonsformer som oppstår (Kjeldstadli 1997: 11f, Kvist 2006: 104).

Fagforeningene gikk i 1898 sammen om å få bygd Folkets Hus på Spjørøy, som for øvrig er det eldste i Norge etter Liholdt som ble reist ved Iddefjorden året før (Hjardar 2005: 198). Hvaler Arbeiderparti ble stiftet i 1904 etter initiativ for styret i Folkets Hus. Spjørøens Socialdemokratiske Ungdomslag ble dannet i 1911 etter initiativ fra Hvaler Arbeiderparti.¹⁴ Det eksisterer ikke noe materiale etter ungdomslaget, men foreningen omtales i både Arbeiderpartiets og ungsosialistenes protokoller. Arbeiderpartiet og ungdomslaget bestod begge av både kvinnelige og mannlige medlemmer. Verdandilogen er en internasjonal avholdsbevegelse etablert i 1896, som i motsetning til den tradisjonelle avholdsbevegelsen fokuserte på hvordan det var skjevheter i samfunnet som førte til et alkoholmisbruk (www.verdandi.se). Norges Riksløsje av Verdandi ble stiftet i 1902, og hadde en klar tilknytning til arbeiderbevegelsen (Bjørnson 1990: 309). Det eksisterer ikke noe materiale etter Loge Verdandi på Spjørøy, og jeg har ingen opplysninger om hvilke medlemmer som inngikk i denne foreningen, eller når denne foreningen ble dannet. I følge Arbeiderpartiets protokoll diskuterte de i 1908 Verdandilogens innmeldelse i Hvaler Arbeiderparti. Den må derfor ha blitt opprettet før 1908.

Det finnes heller ikke noe materiale etter Loge Fremad, så jeg har ingen kunnskap om hva slags sammenslutning dette er. Dens eksistens vitnes imidlertid om i kvinneforeningens protokoller. I protokollen for 8. desember 1908 refereres det:

Mödet var sammenkalt efter intiniativ af Loge Fremad og formanden var fremmödt og indledede spørgsmaalet om dannelse af kvindeforening paa stedet. Efter en diskusjon ennedes ifölgende kvinder om at oprette en forening: Albertine Lund, Berntine Andersen, Ragna Eriksen, Lovise Olsen, Marie Nyquist, Alma Olsen, Akveline Olsen.

¹³ Hvaler Stenhuggeriers Arbeiderforening Skjelsbo ble dannet i 1894 som den første på Hvaler. Frem til 1901 fungerte den som en fellesforening for de organiserte stenhuggerne på Hvaler. I 1901 opprettes Spjørøens Stenhuggerforening og Skjelsbo Stenhuggerforening. Den opprinnelige foreningen gikk over til å bli en Folkets Hus forening, som skulle bestyre lokalet (Hjardar 2005).

¹⁴ På et møte i Hvaler Arbeiderparti 13.11.1910 ble det fremmet forslag om å opprette et ungdomslag. Neste gang ungdomslaget nevnes er i mai 1911. Det forekommer ikke noen dato på opprettelsen av ungdomslaget, men trolig ble foreningen dannet i begynnelsen av 1911.

Flere av disse kvinnene hadde allerede fartstid i Hvaler Arbeiderparti, men inngikk nå i en ren kvinneforening. Spjørøy Ungsosialistiske forening ble dannet i 1910 og bestod av både mannlige og kvinnelige medlemmer, selv om mennene dog var i flertall. Også i Spjørøy Sykepleierforening var både kvinner og menn medlemmer, men denne foreningen vil jeg belyse i neste kapittel. Jeg vil nå se nærmere på kvinneforeningen, Arbeiderpartiet og ungsosialistenes forening, fordi det er i disse foreningene kvinnene var representert, og det er etter disse foreningene det forekommer tilgjengelig arkivmateriale.

3.3.1 Spjørøy Arbeiderparti kvinneforening

Mel.: Ja, vi elsker Ja, vi elsker vår forening, som et annet hjem, hvor den frie, åpne mening alltid vinner frem. Ja, vi elsker den og tenke på en fremtid god, :både pike, hustru, enke har den skjenket mod. :
--

15

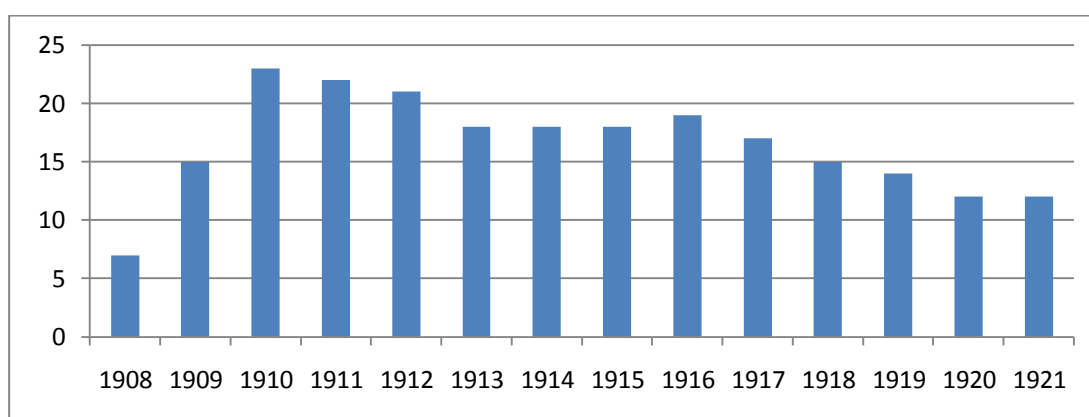
8. desember 1908 ble man enige om å opprette en kvinneforening på Spjørøy, og i januar påfølgende år startet foreningen opp. På møtet den 13. januar 1909 ble retningslinjer for foreningen lagt, og man stemte over foreningens lover og formål. Sommeren 1910 ble man enige om å slutte seg til Kvinneforbundet, men dette ble tydeligvis ikke gjennomført, for på et møte i mai 1915 ble man på nytt enige om å melde seg inn. Forbundet hadde sitt utgangspunkt i Arbeiderpartiets Kvindeforening som ble dannet i 1895, og var tilsluttet Det Norske Arbeiderparti siden 1901. Arbeiderpartiets Kvinneforbund fikk innflytelse på utformingen av kvinnepolitiske spørsmål både innenfor partiet og fagbevegelsen (Flatøy 1975: 1). I 1909 ble Kvinneforbundet reorganisert til et landsforbund, og en rekke nye foreninger sluttet seg til, deriblant flere fra Østfold. Fredrikshald-, Fredrikstad-, Glemminge-, Sarpsborg- og Thorsnæs Arbeiderpartis kvindeforening kom med i 1909, og Moss i 1914 (Ibid: 13ff). Kirsten Flatøy,

¹⁵ Kvinneforeningen åpnet og avsluttet alle sine møter med sang, noe som ble vedtatt på konstituerende generalforsamling. Protokollen forteller at de benyttet seg av Arbeiderpartiets sangbok. Sangen her er hentet fra "Sanger for Norges socialdemokratiske Arbeiderparti Kvinneforbund og Ungdomsforbund", utgitt i 1926.

som i sin hovedoppgave har undersøkt Kvinneforbundet i perioden 1901 til 1914, nevner ikke foreningen på Spjørøy, noe som tyder på at de ikke ble medlemmer før i 1915.

Det finnes ingen medlemslister fra kvinneforeningen bevart for ettertiden. Med utgangspunkt i opplysninger som kommer frem i møtereferatene, har jeg konstruert en medlemsliste for foreningen i perioden 1908-1921.¹⁶ Tallene jeg opererer med må forstås med et lite forbehold, men med stor sannsynlighet avviker de ikke så mye fra de reelle tallene. Resultatet jeg har kommet frem til gir dermed ikke et helt skjevt bilde av gruppesammensetningen. Antallet fra 1908 skriver seg fra initieringsmøtet i desember, der man ble enige om å opprette en kvinneforening.

Figur 3.3: Medlemstall Spjørøy Arbeiderpartis kvinneforening 1908-1921 (se vedlegg 5)

Det var en jevn fordeling mellom det som kan betegnes som *sentrale* og *perifere* foreningsdeltagere. De sentrale medlemmene hadde en kontinuitet i foreningsdeltagelsen, ved at de var medlem hele eller store deler av den gjeldende perioden, og de var gjengangere i de ulike styreverv og komitégrupper. Aldersmessig var disse kvinnene i slutten av tyveåra og opp til begynnelsen av førtiåra da de begynte i foreningen. De perifere medlemmene er

¹⁶ I møteprotokollen er det ofte referert hvor mange medlemmer som er til stede på hvert møte, men ingen navn på de fremmøtte er oppført. I protokollen er det referert navn i forbindelse med styrevalg og komitéarbeid, ellers nevnes personer som gir og vinner gjenstander ved utlodning samt personer som mottar pengestøtte eller annen hjelp. Møtene foregikk ofte hjemme hos folk, og referatene forteller hvem som har hatt møtet. De eneste ganger det vises til antall medlemmer i protokollen er i forbindelse med halvårsrapportene for siste halvdel av 1912 og første halvdel av 1913, som henholdsvis viser til 18 og 15 medlemmer. Jeg har listet opp alle navn som er blitt nevnt for hvert år, og summen av disse stemmer overens med opplysninger fra de nevnte kvartalsrapportene. Dette tyder på at samtlige av foreningens medlemmer blir nevnt i en eller annen sammenheng, men det er selvfølgelig ingen garanti for det. Kvartalsrapportene viser ofte til hvor mange som har meldt seg inn og ut av foreningen i det forløpne halvår. I de enkelte møttereferater nevnes det navn på personer som har meldt seg ut eller inn denne datoen. Ved å sammenstille disse tallene gir det en videre pekepinn på medlemstallet de øvrige årene. Også i denne sammenheng stemmer antallet overens med de summeringer jeg har gjort på bakgrunn av de navn som nevnes for de ulike årene. I 1909 er det av ukjent årsak kun ført referat fra ett møte. Foreningen hadde derimot flere avisinnlegg dette året, og der kommer det frem at det i 1909 var 15 medlemmer.

personer som var medlem i kun ett år eller to, og de var ikke fremtredende i sentrale poster. Det var varierende motiver til at man forlot foreningen etter et så kort medlemskap. Over halvparten av dem var i alderen 14 til 25 år. Det ser derfor ut til at modenhet kan være en faktor for videre deltagelse i foreningen, i den forstand at man ikke følte seg hjemme i et voksent fellesskap som foreningen utgjorde.

Foto 2: Spjærøy Arbeiderpartis kvindeforening, fotografert utenfor Folkets Hus i 1910. Sittende i første rekke fra venstre: Anna Hansen, Justine Johansen, Betty Strømberg, Signe Olsen, Albertine Lund, Mina Wallstrøm, Anna Klingval, Hulda Hansen og Marie Olsen. Stående i andre rekke fra venstre: Johanne Olsen, Alma Nilsen, Karoline Sørensen, Emma Bager, Gunny Eriksen, Adolfine Johannesen, Olga Olsen og Stina Gustavsen. Fanevakter: Akveline Olsen (t.v.) og Bertine Andersen (t.h). Foto: Kystmuseet Hvaler.

Andre årsaker til at man avsluttet medlemskapet, var flytting fra stedet, at man ikke hadde lyst til å være medlem lenger, at man ikke hadde anledning til å være medlem lenger, eller det grunnet i uenighet. Kvinneforeningen besluttet dessuten ved jevne mellomrom å stryke medlemmer fra foreningen på grunn av manglende kontingentinnbetaling eller oppmøte. De havnet i ”sløvhetens protokoll”, som Kjeldstadli så betegnende kaller lista over strøkne medlemmer som ”slurvet med å betale kontingenten og aldri kom på møtene” (1997: 20). Det kan se ut til at denne ”sløvheten” for noen var fattigdomsrelatert. Et par av kvinnene som ble

strøket fra medlemslista mottok ved flere anledninger pengestøtte fra foreningen. Det var dermed ikke alltid selvvalgt at man ikke lenger kunne stå som medlem.

Samtlige medlemmer var tilknyttet stenhoggermiljøet, enten som koner eller døtre av en stenhogger. Av de sentrale foreningsmedlemmene var både lokale og tilflyttede, svenske og norske kvinner representert, men de tilflyttede svenske stenhoggerkonene utgjorde majoriteten i foreningen. Blant de perifere medlemmene, som forlot foreningen etter kort tid, var flesteparten svenske stenhoggerdøtre, og halvparten av disse var foreningsdøtre, dvs. at de hadde mødre som var aktive i foreningen. Ellers var det flere tilflyttede svenske kvinner som forlot foreningen etter kort medlemskap. Det er to unntak fra dette mønsteret. I 1912 sto en ung styrmansdatter som medlem. I 1914 var en skipsførerkone medlem, og hun hadde til og med et kort styreverv. Hva som er årsaken til at disse lokale kvinnene deltok i foreningen sies det ingen ting om, ei heller hvorfor deres medlemskap ble av så kort varighet.

3.3.2 Spjærøy Ungsocialistiske forening

”Möte sammenkaldt i anledning av bildande av et ungsosialistisk ungdomslag, 25- September 1910”. Foreningen ble tilsluttet Norges ungsosialistiske forbund fra 1. oktober.

Arbetes söner	
Arbetets söner sluten er alla till våra bröder i syd och i nord!	Icke naturen hårdhänt har dragit gränser som skilja fattig och rik,
Hören I ej hur mäktigt de skalla ut över världen befrielsens ord?	Hjärtlöst har makten under sig slagit alla dess håvor rovdjuret lik.
Ur den förnedrande träldomens grift, upp til en hedrande ädel bedrift!	Mot den förödande gullkalven stod kampen med glödande känslor och mod.
Oket med påskriften: ”Bed och försaka!”	Käckt mot förtrycket ett värn vi oss dana
länge oss nertryckt i mörker och nöd:	fältropet genom nationerna går:
:Människovärdet vi fodra tillbaka	:Sluten er under vår enighetsfana,
Kämpa för rättvisa, frihet och bröd!:	fällen ej modet och sägern er vår!:

17

¹⁷ Den ungsosialistiske foreningen åpnet og avsluttet alle sine møter med sang. Den mest brukte sangen var *Arbetets söner*, i tillegg ble *Internasjonalen*, *Arbetsmannen* og *Den sosialistiska ungdommen* ofte sunget. *Arbetets söner* er den svenske arbeiderbevegelsens nasjonalsang (Kjeldstadli 1997: 14). Teksten her er hentet fra internettetsiden http://hem.passagen.se/minata/dav/dav_01_maj.html.

Ungsosialismen var en opposisjonell retning innen den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen. Den var basert på en politisk radikalisme, som gikk mye lenger i sine sosialistiske krav i kampen mot, og i omdannelsen av det bestående samfunnet enn øvrig arbeiderbevegelse. Faglig sett var de radikale holdningene basert på syndikalistisk ideologi (Persson 1984: 11). Syndikalismen var influert av anarkistisk filosofi og hadde et tydelig antiparlamentarisk uttrykk. Det fantes en halvsyndikalistisk og en ren syndikalistisk retning, kalt for anarkosyndikalismen. Ungsosialismen var basert på den rene syndikalismen, og stenhoggerdistriktene sør i Østfold var anarkosyndikalismens høyborg (Bjørnson 1990: 311, Holm 1975: 24, 29f).¹⁸

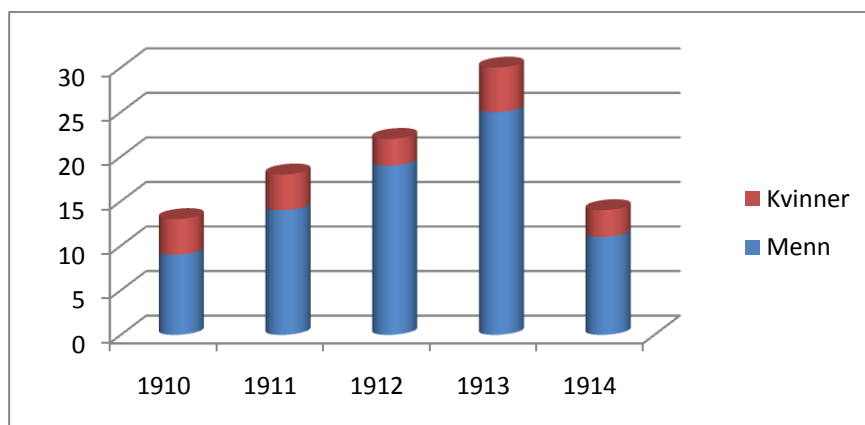
Foto 3: Spjærøy Ungsosialistiske forening stiftet i 1910, avbildet ved 3 års jubileet i 1913. Faneteksten levner ingen tvil: ned med rusdrikken, tronen, alteret, sverdet og pengeposen. Sittende i første rekke fra venstre: Oscar Brenne, Johan Ny, Einar Hansen, Linus Jørgensen, ukjent. Sittende i midterste rekke fra venstre: Ernst Ekman, Hulda Hansen (stående), Karl Hansen, Karl Klingvall, Toresen og Anders Ekman. Stående i bakerste rekke fra venstre: Gustav Augustin, Fritz Ekman, Gunny Eriksen, ukjent, fanen, ukjent, Johan Eriksen, Otto Augustin og ukjent. Johan Ny sitter med det svenske syndikalistiske tidsskriftet Brand. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

¹⁸ Anarkosyndikalismens sterke stilling i Østfold forklares blant annet med at mobile rotløse miljøer ofte er mer lydhøre for radikal ideologi enn andre miljøer. Samtidig appellerte avvisningen av all autoritet og formelle sentraliserte organisasjoner til stenhoggerne, som la så stor vekt på den individuelle friheten (Holm 1975: 30, 80). I Østfold var dessuten den syndikalistiske påvirkninga fra svenske ungsosialister stor. Etter splittelsen i det svenske sosialdemokratiske ungdomsforbundet, som resulterte i opprettelsen av det Ungsocialistiska Partiet i 1908, var ungsosialistene nærmest blitt lyst fredløse. Politisk og faglig forfølgelse førte de mest aktive og radikale svenske arbeiderne over grensa. Spesielt i kjølvannet av storstreiken i Bohuslän i 1909 kom en rekke ungsosialister til Norge på grunn av svartelisting i hjemlandet (Ibid: 30 ff, 74, 80, 89).

Antiparlamentarismen var basert på tanken at samfunnet måtte endres gjennom økonomisk kamp fremfor politisk revolusjon. De var derfor motstandere av det representative demokratiet og enhver form for sentralisering. Fagforeningene skulle føre den revolusjonære kampen, som skulle ha form av den ”ekspropriative generalstreik” (Holm 1975: 3, 24). Det skulle få hele samfunnets maskineri til å stoppe opp, og så skulle arbeiderklassen ekspropriere alle produksjonsmidler og grunnlegge et nytt samfunnssystem. Det postrevolusjonære samfunnet skulle bygges helt på fagorganisasjonen. Det skulle ikke være noen stat, ikke noe parlament, ingen regjering. Fagorganisasjonen skulle eie bedriftene, lede produksjonen og styre hele samfunnet (Bull 1947: 211ff).

Jeg har konstruert en medlemsliste for Spjørøy Ungsocialistiske forening etter samme prinsipp som for kvinneforeningen.¹⁹ Kvinnene var i mindretall, men de var like fullt representert. Uten å ha gått dypt inn i den mannlige medlemsmassen, ser det ut til at samtlige var av svensk opprinnelse. Flere av medlemmene var knyttet til hverandre gjennom slektskap, og flere hadde familiære relasjoner i de andre foreningene på Spjørøy. Tre av de kvinnelige medlemmene, eller de ”kvinnelige kamerater”, som ungsosialistene selv uttrykte det, var innflyttede svenske stenhoggerkoner gift med sentrale medlemmer av foreningen. Gunny var født på Hvaler av innflyttede svenske stenhoggerforeldre. Hun hadde ingen slektninger i foreningen, men hennes mor tilhørte den sentrale medlemsmassen i Kvinneforeningen. Utover dette var tre av de sentrale, mannlige medlemmene i den ungsosialistiske foreningen gift med sentrale medlemmer av Kvinneforeningen.

Figur 3.4: Medlemstall Spjørøy Ungsocialistiske forening 1910-1914 (se vedlegg 6)

¹⁹ I forhold til ungsosialistene har jeg ikke hatt andre holdepunkter enn de navnene som nevnes i protokollen. Dette i kombinasjon med navn og dato på innmeldte og utmeldte medlemmer har dannet utgangspunkt for den konstruerte medlemslista. I møtoreferatene er ikke fremmøte notert, og et medlemsantall er heller aldri nevnt.

Mennene dominerte i styre- og komitéarbeid. Kun en kvinne hadde styreverv, og det var Gunny som på tampen av 1910 ble valgt som revisor og ble sittende i to perioder. Hun var sammen med Hulda også representert i foreningens komitéarbeid i 1911. Gunny gikk aktivt inn for å skaffe flere kvinnelige medlemmer til foreningen, og i 1913 ble kvinneandelen økt med ytterligere to kvinnelige kamerater. Den ungsosialistiske foreningen opplevde en jevn vekst fra foreningen ble etablert og til den gikk i oppløsning i 1914. Den eneste kvinnen som meldte seg ut i løpet av denne perioden var Emma, fordi hun i 1911 skulle reise fra stedet. Navnet til tross, var medlemmene stort sett i tyve- og tredveåra. Det var ikke uvanlig med såpass høy alder i ungdomsforeningene (Halvorsen 2003: 23). Aldersmessig skilte ikke ungsosialistene seg nevneverdig ut i forhold til de andre foreningene på Spjærøy.

3.3.3 Hvaler Arbeiderparti

Etter initiativ fra styret for Folkets Hus sammenkaltes det ”til konstituerende generalforsamling til stiftelse af et Hvaler arbeiderparti søndag 20. Marts 1904”. 1. juni meldte de seg inn i Det norske Arbeiderparti.

Foto 4: Hvaler Arbeiderpartis fane henger i dag på Folkets Hus på Spjærøy. Foto: Arild Ådnem.

Det lar seg ikke gjøre å konstruere en medlemsliste for arbeiderpartiet etter samme prinsipp som hos Kvinneforeningen og den ungsosialistiske foreningen. Arbeiderpartiet var en paraplyorganisasjon, med en rekke tilsluttede foreninger. Medlemstallet varierte derfor med

hvilke foreninger som var tilsluttet partiet, og medlemsbevegelser i disse foreningene. Foreninger som var tilsluttet partiet var Folkets Hus, Spjørøen Stenhuggerforening, Vauger Stenhuggerforening (innmeldt 1910), Skjelsbo Stenhuggerforening, Arbeiderpartiets Kvinneforening, Spjørøen Socialdemokratiske ungdomsforening (innmeldt 1911), Kirkøens avdeling af Hvaler arbeiderparti, og tilsvarende avdelinger på Asmaløy og Vesterøy, samt Loge Fremad. Som nevnt ovenfor søkte også Verdandiløgen om medlemskap i partiet, men det lar seg ikke lese ut av protokollen hvorvidt de ble innlemmet i partiet eller ikke. Det kan også se ut til at ungsosialistene var medlem av partiet den første tiden det ungsosialistiske laget eksisterte.

Noen medlemsopplysninger kommer imidlertid frem i protokollen. I 1907 hadde partiet 37 medlemmer, og ved inngangen til 1911 fortelles det om 124 medlemmer. Andelen medlemmer fra Spjørøy var stor. Forarbeidene til amtmennenes femårsberetninger viser at Spjørøen Stenhuggerforening hadde 50 medlemmer i 1910. Hver forening valgte ut representanter som de sendte på partiets medlemsmøter, og som deretter rapporterte tilbake til sine respektive foreninger. Personnavn nevnes som oftest ved valg på nytt styre, som ikke ble gjennomført like hyppig eller regelmessig som i de øvrige foreningene. Det som er interessant å se er at en rekke kvinner fra kvinneforeningen var aktive i arbeiderpartiets styre og stell, både før opprettelsen av kvinneforeningen i 1908, men særlig etter 1915. I 1919 var samtlige styremedlemmer, bortsett fra formannen, kvinner.

3.4 Foreningenes sosiale funksjon

3.4.1 Foreningslivet – et sosialt fellesskap

Foreningene dannet viktige sosiale fellesskap, og var derfor i seg selv et uttrykk for samhold. Etableringen av nye småsamfunn, som stenhoggermiljøet på Spjørøy, førte til at arbeiderne og deres familier måtte skaffe seg helt nye nettverk. Mennesker som flytter bryter med gamle sosiale bånd og relasjoner. I mobile rotløse miljøer ble derfor det sosiale fellesskapet viktig (Bull 1979, 1985, Kvist 2006: 66, Try 1985: 37f). Edvard Bull beskriver hvordan organiseringen av arbeidsmiljøene ofte ga seg utslag i formelle foreninger (1985: 243f), og flere industrisamfunn utviklet seg til å bli utpregede organisasjonssamfunn (se f. eks Øverland 2000). Ifølge Bull førte foreningenes viktige sosiale rolle til at mange ble ”knyttet til arbeiderorganisasjonene med sterkere bånd enn bare politiske meninger”. Han skriver at de aktive derfor ”fant mye av livets innhold der” (1979: 274f).

Kvist peker på hvordan mobilitet, men i enda større grad emigrering, innebærer et brudd fra det velkjente og vante og således medfører en diskontinuitet i et individs liv (2006: 66). Foreningene representerte stabilitet og kontinuitet i et miljø preget av oppbrudd (Try 1985: 38). Man kunne flytte fra sted til sted, men i de lokale foreningene fant man et fellesskap. På Spjærøy ser vi dette blant annet ved at enkelte stenhoggerkvinner deltok i det lokale foreningslivet, selv om de befant seg på Spjærøy i kort tid. Flere av medlemmene hadde foreningserfaring fra andre steder. Protokollene viser også til hvordan personer som har flyttet fra Spjærøy sender en hilsen til sine gamle foreningsvenner gjennom den nye foreningen sin. Foreningene utgjorde på denne måten et fellesskap uavhengig av lokal tilhørighet.

Kvist beskriver hvordan en forening representerer et ”vi”, et fellesskap. Å identifisere seg selv som en del av gruppefellesskapet innebærer at man opplever å dele likheter og det å ha noe til felles, men også det at man deler en oppfatning om at andre grupper er annerledes enn sin egen (2006: 21). Samholdet i foreningen kan knyttes til at man her fant andre med felles erfaringer (Ibid: 66), noe som kan ha vært betydningsfullt i en mobil og rotløs tilværelse. Mange var nye i stenhoggermiljøet på Spjærøy, og de fleste var av svensk opprinnelse. Både Kvist og Kjeldstadli peker på felles problemstilling og mål som en viktig ingrediens i vi-følelsen og kollektivdannelsen (Kjeldstadli 1997: 11f, Kvist 2006: 21). Den felles troen og håpet om en bedre fremtid utgjorde det overordnede kollektive limet i foreningene i stenhoggermiljøet. Fellesskapet var således tuftet på en klassemessig identitet og samhold.

Samholdet i foreningene på Spjærøy ble også påvirket av relasjonen til den lokale befolkningen. Relasjonen mellom disse to gruppene vil belyses nærmere i neste kapittel, men det som er viktig i denne sammenhengen er at forholdet til de andre påvirket samholdet innad i gruppa. Grupper av ulike slag definerer seg selv i relasjon til andre, og fellesskapet forsterkes om de opplever at de lever i en fiendtlig omgivelse (Kvist 2006: 21f). Kjeldstadli hevder at arbeiderorganisasjonene ofte danna et eget samfunn innenfor fiendtlig område, klart avgrensa mot omverden. Dette resulterte i et sterkt indre samhold (1994: 133f).

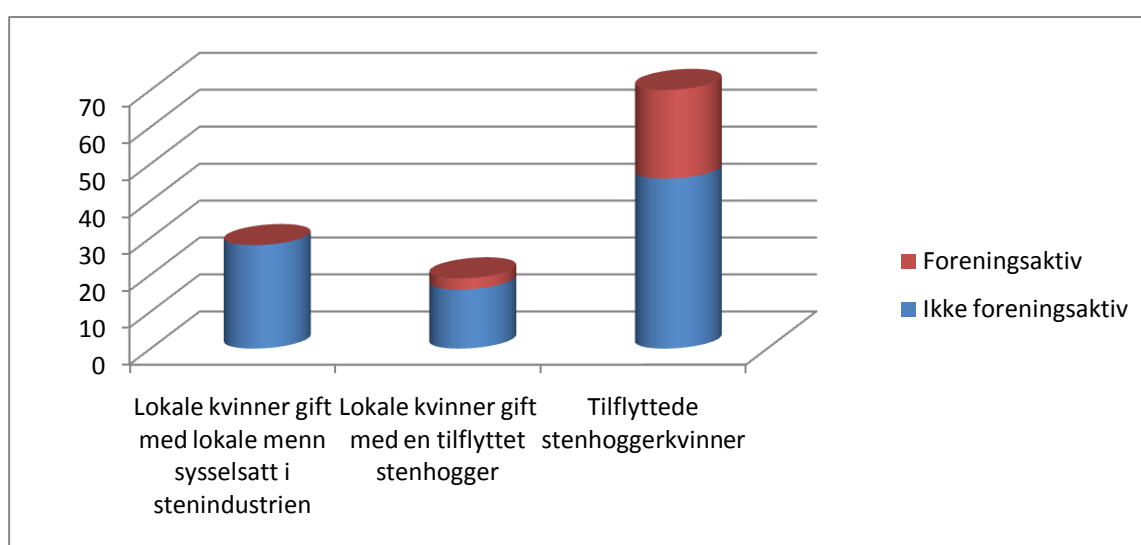
Arbeiderpartiets kvinneforening peker på dette forholdet selv, i et leserinnlegg i Smaalenenes Socialdemokrat i august 1909:

Naturligvis her som andre steder møtes motgang fra enkelte hold. Men naar der er interesserte medlemmer i en forening, knyttes disse fastere sammen, jo verre motstanden og kritikken er, og at dette er tilfælde i Hvalers kvindeforening kan ses av møtene. For saa ærlig og likefrem diskusjon som her i denne forening er vanskelig at finde i kvindeforeningene i byerne. Vi kvinder som staar tilsuttet andre foreninger inden partiet kan glæde os ved at vi paa Spjærøen kan faa god støtte og at vi har virkelige partifæller herute.

3.4.2 Foreningslivet som uttrykk for motsetninger

Selv om foreningene på denne måten forma et sosialt fellesskap og et samhold, kunne de også gi uttrykk for motsetninger. For det første var det ikke alle som deltok i foreningslivet, og for det andre var det stor forskjell på aktivitetsnivået til de ulike medlemmene. På et møte i Arbeiderpartiet i november 1910 klages det over den lave foreningsdeltagelsen. Referatet forteller at ”tilsutningen til partiet var sørgelig daarlig i en slik arbeiderbygd som Hvaler er”. Det samme året beklager man seg også over dårlig oppmøte på møtene, noe som i følge formannen ”må betegnes som manglende interesse for våre politiske saker”.

Figur 3.5: Stenhoggerkvinner og foreningsdeltagelse 1910 (se vedlegg 7)

Kvinneforeningen bestemte at alle kunne bli medlem fra en alder av 12 år. Det innebærer at alle stenhoggerkvinner over 12 år var potensielle foreningsmedlemmer. I 1910 var det 113 kvinner over 12 år knyttet til stenindustrien, men kun 24 % av disse deltok i foreningslivet.²⁰ Det var ingen kvinner fra de lokale husholdene sysselsatt i stenindustrien som deltok i foreningslivet. Av de lokale kvinnene som hadde giftet seg med en tilflyttet svensk stenhogger var 16 % foreningsaktive. Blant de tilflyttede stenhoggerkvinnene var deltagerprosenten størst, med 39 % foreningsaktive.

Kvinner fra de lokale husholdene sysselsatt i stenindustrien deltok ikke i foreningslivet knyttet til stenhoggermiljøet, i motsetning til de lokale kvinnene som giftet seg med en

²⁰ Her må det presiseres at dette er beregnet ut i fra opplysninger i ungsosialistenes og kvinneforeningens protokoller. Det fantes ingen kvinner i arbeiderpartiet som ikke samtidig var medlem av kvinneforeningen. Hvorvidt det fantes foreningsaktive kvinner i Loge Fremad og Verdandi som ikke samtidig var medlem i kvinneforeningen eller den ungsosialistiske foreningen har jeg ikke tilgjengelig materiale til å kunne si noe om. Tallene jeg opererer med må derfor forstås med et lite forbehold.

tilflyttet stenhogger. Begge kategoriene var lokale kvinner og hadde menn som jobbet som stenhoggere, men der den ene mannen var lokal var den andre innflytter. Det ser ut til at dette skulle utgjøre en vesensforskjell i forhold til de relasjoner man inngikk i. At lokale kvinner fra tradisjonshushold ikke deltok i foreningslivet kan skyldes at de ikke hadde det nødvendige overskuddet av tid som var en forutsetning for aktiv foreningsdeltagelse. En ordnet fritid blir gjerne ansett som en forutsetning for foreningsarbeid (Try 1985: 37). Den manglende foreningsaktiviteten skyldes mest sannsynlig at denne kvinnegruppa var knyttet til den lokale kystkulturen. De lokale kvinnene gift med en tilflyttet stenhogger derimot, ble en del av stenhoggermiljøet. Trolig hadde disse kvinnegruppene liten sosial omgang med hverandre. Det finnes ett unntak fra dette mønsteret. En lokal kvinne gift med en lokal dagarbeider var i 1911 medlem av kvinneforeningen. At hun var medlem i foreningen i kun et år, skyldes trolig flytting fra stedet. Hun og mannen er oppført i folketellinga for 1910, men ikke for 1920.

De fleste kvinnene i stenhoggermiljøet var ikke foreningsaktive. Mange kan likevel ha hatt sosial kontakt gjennom mennenes foreningsdeltagelse, og dermed ha vært en del av det sosiale livet selv om man ikke var foreningsaktive selv. Flere av foreningene arrangerte en rekke sosiale tilstelninger som involverte hele familien, og kvinnene kan dermed ha vært sosialt aktive selv om de ikke var knyttet til foreningen gjennom eget medlemskap. Det lar seg ikke gjøre å hente noe pålitelig tallmateriale fra arbeiderpartiets protokoll, da det som regel kun er styremedlemmer som nevnes med navn i referatene. Jeg har heller ikke tilgjengelig materiale etter arbeiderpartiets tilsluttede foreninger, som kunne ha bidratt til å tegne et bilde av partimedlemmene. En sammenligning mellom de navnene som er nevnt i arbeiderpartiets protokoll og kvinneforeningens medlemmer kan likevel fungere som en stikkprøve. En slik undersøkelse viser at det eksisterte fire kategorier. 1) Foreningsaktive kvinner gift med foreningsaktive menn. 2) Foreningsaktive kvinner gift med ikke foreningsaktive menn. 3) Ikke foreningsaktive kvinner gift med foreningsaktive menn. 4) Ikke foreningsaktive kvinner gift med ikke foreningsaktive menn. De ulike kategoriene lar seg ikke tallfeste, men de gir oss likevel et symptomatisk bilde av den generelle situasjonen.

Betydningsfullt i denne sammenhengen var å påvise at det fantes kvinner som ikke deltok i foreningslivet, men som var gift med foreningsaktive menn. Jeg vil gå ut ifra at disse kvinnene var en del av det sosiale livet knyttet til foreningsvirksomheten.

Det fantes også stenhoggere og stenhoggerkoner som stilte seg helt utenfor fellesskapet i stenhoggermiljøet. Den svenske stenkjørereren Axel giftet seg med den lokale kvinnen Agnes i 1908. De bodde til å begynne med sammen i brakka på Sand. Agnes kom fra et lokalt

kombinasjonsbruk. Forholdet ble ikke tatt godt i mot av Agnes sine foreldre, men det gikk seg til forteller datteren. Hun forteller om sin far Axel, at han ikke var sosialist, men snarere konservativ. Faren var ikke var en del av miljøet på Folkets Hus, men han gikk på basarene på Sjømannslokalet og var i kirken hver søndag. Dette eksempelet viser hvordan stenhoggeremannen ble en del av konas miljø og normfellesskap.

3.4.3 Interne motsetninger

I et foreningsfellesskap fordrer det at man opptrer som et kollektiv. Den ungsosialistiske foreningen opplevde ved et par anledninger at medlemmer agerte på egenhånd i strid med fellesskapets interesser. Dette møtte selvfølgelig reaksjoner. Også kvinneforeningen reagerte på det de mente var brudd på alminnelig oppførsel. I et referat fra en fest sommeren 1909 er de meget kritiske til hvordan de mener enkelte ødelegger for andre:

paa Hvaler som mange andre steder findes der nogen forstaaelseløse uopdragne mennesker, som hverken tænker paa sig selv eller andre, men bare forsøker at forstyrre opmærksomheten mest mulig. At unge gutter ikke har vet paa dette kan være tilgivelig, men naar folk oppi 40-aarene ikke har lært saapas opdragelse som at tie stille under et offentlig foredrag, det er mer end nogen kan forstaa. Naar de selv ikke interesserer sig for saken eller foredraget, saa passet det allerbest for disse at holde sig borte, saa de som ville høre, ikke blev forstyrret (Smaalenenes Socialdemokrat 10.08.1909).

Et sterkt kollektiv innebærer samtidig en sterk sosial kontroll med adferd som bryter med fellesskapets normer og handlingsmønster. Normfellesskapet var basert på en kollektiv moral, og normbrudd ble gjerne ansett som ”solidaritetsforbrytelser” (Kjeldstadli 1997: 15f). Selv om bruddet med forventet adferd gjenspeiler en motsetning, representerer reaksjonen på dette normbruddet et kollektivt samhold, og kan således fortelle noe om fellesskapet som dette oppstod i. Det vitner om at det eksisterte uenigheter og konflikter, samtidig som det reflekterer normer og sosial kontroll gjennom måten motsetningene ble håndtert på. Det var som regel mennene som stod for bruddene på fellesskapets idealer. Det er ingenting i mitt materiale som knytter kvinner til denne typen konflikter og indre stridigheter, annet enn gjennom reaksjoner på slike normbrudd.

3.4.4 Sosiale tilstelninger

Både kvinneforeningen og ungsosialistene hadde møter hver fjortende dag, arbeiderpartiet hadde en mer uregelmessig møtefrekvens. Utover dette arrangerte de en rekke sosiale tilstelninger. Alle foreningene hadde et høyt aktivitetsnivå. For innflyttere uten familie på stedet utgjorde foreningslivet en stor del av deres sosiale liv, og det var også foreningene som sto for de sosiale selskapelighetene. De ulike tilstelningene kan deles inn i tre kategorier:

lukkede arrangementer, felles foreningsarrangementer og offentlige arrangementer. De hadde ulike funksjoner og gjenspeiler ulike former for samhold og motsetning.

Lukkede arrangementer var tilstelninger for foreningens medlemmer. Der ungsosialistene sine lukkede arrangementer kun var for foreningens medlemmer, såkalte kameratfester, hadde kvinneforeningen i tillegg til rene medlemsfester også arrangementer for foreningens medlemmer med familie. Kvinneforeningen arrangerte gjentatte ganger familiefester på St. Hansaften og 2. juledag, og en sommer reiste de på familieutflukt til Tjellholmen. Utover kameratfestene feiret ungsosialistene både ett-, to- og tre- års jubileum. Ungsosialistenes jubileumsfester inneholdt både taler og foredrag med anledning til diskusjon. Å markere seg selv på denne måten kan ses på som en redefinering av gruppa, og som et bidrag til å styrke gruppefellesskapet. En slik manifestering av gruppeinternt fellesskap bidrar også til å markere gruppa utad (Kvist 2006: 22).

Med *felles foreningsarrangementer* menes tilstelninger der flere foreninger gikk sammen om å arrangere ulike former for sammenkomster for sine medlemmer. Det var to varianter av felles foreningsarrangementer. 1) De lokale foreningene samarbeidet med hverandre. 2) De lokale foreningene samarbeidet med tilsvarende foreninger andre steder. Betydningen av lokalt samarbeid kommer kanskje tydeligst frem i en uttalelse fremsatt av partiformann Wahlstrøm på et møte i Arbeiderpartiet i 1910. Han mente at man skulle arrangere ”små lystturer og utflukter mellom Kirkeøen og Vesterøene for at få et mere intimt og familiert forhold mellom partifællerne paa Hvaler og ved disse anledninger ved foredrag og skrifter arbeide for mer politisk opplysning”. Eksempelvis hadde ungsosialistene en sommerfest sammen med Verdandiløgen i 1912, og i 1913 arrangerte de sommerstevne sammen med Loge Fremad.

Arbeiderpartiet tok ved flere anledninger initiativ til felles sosiale arrangementer. Blant annet i mai 1914, da de inviterte samtlige foreninger til å bli med på å arrangere en lysttur til Fredrikshald i anledning det skandinaviske arbeiderstevne. Ungsosialistene foreslo å velge en komité på seks personer, en fra hver forening. Foreningene det gjaldt var Arbeiderpartiet, Kvinneforeningen, Loge Fremad, Den Ungsocialistiske foreningen, og fagforeningene på Skjelsbo og Sand. Ungsosialistene som i mange sammenhenger opponerte mot sosialdemokratene viste et stort engasjement for denne lystturen. Deres sekretær, Johan Ny, ble valgt til formann for komiteen. Han foreslo at det skulle være musikk på turen, noe som ble enstemmig vedtatt. Dette forteller noe om den sosiale betydningen av en slik tur. De

motsetninger som måtte eksistere ble satt til side i et slikt felles arrangement. Også ved andre anledninger reiste man i fellesskap til stevner, som ofte ble holdt i Iddefjordsområdet. Da leide man motorbåt og reiste fra brygga på Sand.

Foreningene på Spjørøy hadde en utadrettet virksomhet og samhandlet ved flere anledninger med tilsvarende foreninger i de andre stenhoggerdistriktene i Østfold. Dette kan knyttes til en klassemessig orientering og en solidaritet som fungerte på tvers av grupper og geografiske forhold (Kjeldstadli 1997: 15). Foruten felles aktiviteter med foreninger på Kirkeøy, hadde både ungsosialistene og Arbeiderpartiets kvinneforening felles møter, fester og stevner med foreninger i andre stenhoggerdistrikter. Ungsosialistene samhandlet med ungsosialistiske foreninger på Kjøkøy, Torsnes, Greåker, Fredrikshald, Krokstrand og Liholt.²¹ Spesielt samarbeidet de tett med ungsosialistene på Kjøkøy. De arrangerte kameratfester sammen, og sommeren 1912 reiste de på felles lysttur til Fagerholt ved Iddefjorden.

Arbeiderpartiets Kvinneforening samhandlet med Glemminge Kvinneforening, Fredrikstad Kvinneforening, Torsnes Kvinneforening og Liholt og Bakke Kvinneforening. Fredrikstad-, Torsnes- og Spjørøy kvinneforeninger hadde flere felles møter i årene før første verdenskrig. Det var en alternerende møtevirksomhet hvor de byttet på å besøke hverandre. På fellesmøte i Fredrikstad 9. juni 1913 ønsket formannen ”Torsnes og Hvaler Kvinneforeninger velkommen og minnet om at det er i fellesskap og samarbeid vi kan høyne våre krav om en rettferdig og bedre samfunnsordning”. Disse fellesmøtene ser ut til å ha fungert som en vitamininnsprøytning i det lokale foreningsarbeidet, da det var en tydelig forhøyet stemning etter treffene. Etter en felles fest på Folkets Hus på Spjørøy sommeren 1913 oppsummerer kvinneforeningens formann at ”det var den hyggeligste og peneste tilstelning som hadde vært på lokalet noen gang”.

Med *offentlige arrangementer* menes tilstelninger arrangert av den enkelte forening og som var åpne for alle. Det var basarer, utlodningsfester, juletreffester, fest med dans, fest med foredrag, agitasjonsfester og massemøter. Disse tilstelningene fungerte som en arena for sosial samhandling, innsamling av penger til foreningsarbeidet og/eller arena for meningsutveksling og spredning av budskap. Referatene forteller dessverre ingen ting om hvem som kom eller hvor mange som kom på disse tilstelningene. De mest konkrete beskrivelsene er å finne i Arbeiderpartiets protokoll: ”Etter møtet ble det avholdt en godt besøkt fest”, og i et innlegg i

²¹ Også Holm fremhever den gode kontakten mellom de ulike ungsosialistiske foreningene i Østfold (1975: 77). Det finnes ikke materiale etter disse foreningene i offentlige arkivinstitusjoner. Jeg har derfor ikke hatt mulighet til å undersøke om de i likhet med Spjørøy hadde kvinnelige medlemmer.

Smaalenenes Socialdemokrat i 1909: ” Hvaler arbeiderpartis kvindeforening avholdt fest søndag den 25. juli til inntægt for agitasjon til valget. Festen var meget godt besøkt”. Noen nærmere beskrivelse av oppslutningen på de ulike arrangementene er ikke å finne. Utover dette kommer det frem i Kvinneforeningens referater at de ønsket å trekke flere ungdommer til sine arrangementer. Ved en anledning gjorde de en utlodningsfest om til en dansefest for å oppnå nettopp dette.

Både sogneprest, lærer og lærerinne ble invitert til å delta i ulike arrangementer.

Kvinneforeningen inviterte i 1910 læreren og lærerinnen til å delta på juletreffest, trolig som et middel til å få alle bygdas barn til å komme, og ikke bare dem som tilhørte stenhoggermiljøet. Dette inntrykket blir forsterket ved at sekretæren ble pålagt å lage en oversikt over de barn som ønsket å delta. På Arbeiderpartiets massemøter, der viktige kollektive spørsmål ble drøftet, deltok både presten og læreren, også i diskusjonene.²² Det var tydelig at stenhoggerbefolkningen også orienterte seg mot lokalbefolkningen, og ønsket en dialog og samhandling.

Arrangementene var først og fremst et sted for sosial omgang og samhandling for foreningsmedlemmene. Kvist understreker hvordan ulike tilstelninger er viktige symbolske fellesskapsstyrkende arenaer, som også blir benyttet for å forsterke gruppers identitet og samhold (2006: 66). Felles opplevelser gir næring til gruppers fellesskapsfølelse. Eller som sosialantropologen Brit Kramvig sier det, ”gjennom aktivitet skaper og vedlikeholder man et fellesskap” (1999: 72). Alle de sosiale tilstelningene virket således styrkende for samholdet.

Mange av de sosiale tilstelningene foregikk på Folkets Hus, som kom til å få en sentral betydning for stenhoggerbefolkningens sosiale og selskapelige samvær. Arbeiderhistorikeren Harald Berntsen beskriver det som et ”arbeiderkulturelt sentrum som fanget opp en stor del av stenhoggerne og deres familiers liv” (1987: 73). Øyvind Bjørnson peker på hvordan forsamlingshuset bidro til å utvikle en egen sosial identitet knyttet til bevegelsen (1990: 280). Aktiviteten på Folkets Hus var stor, og foreningene måtte flere ganger utsette planlagte arrangementer i påvente av at lokalet skulle bli ledig. I 1913 etterspør en av ungsosialistenes medlemmer om det snart skulle gå an å avholde det diskusjonsmøte som ble bestemt for lenge siden. Det ble opplyst at lokalet var opptatt hver søndag i lang tid fremover, så man fikk vente ennå en stund.

²² For eksempel drøftelsen i 1905 om Norges fremtidige statsform, og skolesaken.

3.5 Politikk

3.5.1 Politiske holdninger og holdninger til politikk

Blant stenhoggerbefolkningen på Spjærøy, var det politiske klimaet i tiden fram mot første verdenskrig preget av motsetningen mellom reformvennlige sosialdemokrater og revolusjonære sosialister. Visjonen om et nytt samfunn og en bedre framtid virket samlende, men det var stor uenighet om hvorvidt man skulle benytte parlamentariske eller revolusjonære virkemidler for å nå dette målet. Høykonjunkturer flyttet tyngdepunktet fra det politiske til det faglige arbeidet. Dette førte til at syndikalistisk tankegods spredde seg, og skapte et stadig større skille innen den norske arbeiderbevegelsen (Bull 1947: 211f, Holm 1975: 2).

Motsetningene toppet seg i 1909, da misnøyen med Det norske arbeiderpartis forsiktige parlamentariske og faglige politikk førte til at de syndikalistorienterte medlemmene brøt med Norges Socialdemokratiske Ungdomsforbund og etablerte Norges Ungsocialistiske Forbund (Bull 1947: 211f, Fagerhus 2005: 113, Halvorsen 2003: 7, Holm 1975: 2, 79).²³

Allerede på sitt første ordinære medlemsmøte 8. oktober 1910 diskuterte det ungsosialistiske laget på Spjærøy utmeldelse av fagforeningen og oppfordret medlemmene til å stemme for utmeldelse fra partiet. Bakgrunnen for dette var at de så seg ”utrettferdig behandlet da de var tvunget til å være tilsluttet et parti som de ikke erkjente eller trodde på”. Ungsosialistene ”reagerte på den övergangen som partiet inntok i politikken ved at de beveget seg fra den uprinnliga sosialismen til et mer moderat parti”. I motsetning til de mer reformvennlige sosialdemokratene i arbeiderpartiet, som ønsket en gradvis utvidelse av stemmeretten og innføring av sosiale og økonomiske reformer, ønsket ungsosialistene å skjerpe klassekampen. De var uenig i synet på parlamentarisk representasjon som sosialistisk strategi, og var i mot enhver form for sentralisering (Bull 1947: 212, Holm 1975: 10, Terjesen/ Jensen 1990: 11).

For kvinnene sin del gjorde dette seg utslag i flere utmeldelser fra Spjærøy arbeiderpartis kvinneforening. I løpet av 1911 forlot fire kvinner foreningen til fordel for ungsosialistene. Ytterligere en kvinne, kona til en av ungsosialistene, meldte seg ut av kvinneforeningen, men hun meldte seg inn igjen etter et halvt år. Den politiske konflikten blir i 1912 igjen synliggjort ved at en av kvinnene, Mina, ønsket å melde seg ut av kvinneforeningen fordi hun synes det så ut til at ”ungsosialistene hadde tatt ledelsen”. Foreningen på sin side, svarer i brev form at dette er grunnløse anklager, og gjør derfor oppmerksom på at utmeldelsen er ugyldig. Noe mer står det ikke om denne saken. Mina nevnes ikke i protokollen flere ganger, så det ser ut til

²³ Norges Socialdemokratiske Ungdomsforbund (NSU) ble dannet i 1903. Fra 1927 ble forbundet hetende Arbeidernes Ungdomsfylking (AUF) (Halvorsen 2003: 7).

at hun har stått ved sin avgjørelse. Om Mina sin reaksjon er rettet mot den forbindelsen enkelte av de sentrale medlemmene i kvinneforeningen hadde til ungsosialistene er vanskelig å si. Selv var hun gift med Hvalers mest fremtredende sosialdemokrat, Claus Emil Wahlstrøm. Han var initiativtageren bak etableringen av den første fagforeningen på Hvaler i 1894, og var foreningens første formann. Han var i tillegg en av initiativtagerne til opprettelsen av Hvaler Arbeiderparti i 1904, og partiets første formann. I 1913 ble han som den første sosialdemokrat valgt inn i Hvaler Herredstyre. Han var også en kjent agitator som reiste rundt i både Østfold og Bohuslän.

Ikke alle ungsosialistene stilte seg like avvisende til sosialdemokratene. I 1912 fremmet et av medlemmene et forslag om at det ville bli mer effektivt for klubbens arbeid om den tilsluttet seg det Ungdemokratiske laget. Noe særlig gehør fikk forslaget imidlertid ikke. Etter en kort debatt ble det enstemmig vedtatt at ”man ikke på noen måte kan sympatisere med det Ungdemokratiske laget”. Den divergerende holdningen til sosialdemokratene som her kommer til uttrykk sammenfaller med en halvsyndikalistisk retning, som gjennom Den norske fagopposisjonen, begynte å gjøre seg gjeldende i Norge på denne tiden. Fagopposisjonen var en landsomfattende organisasjon som baserte seg på Trondhjemsresolusjonen fra 1911, og som fikk stadig større oppslutning (Bjørnson 1990: 408). Halvsyndikalismen inntok en positiv holdning til politisk arbeid, og mente at den faglige og den politiske virksomheten skulle supplere hverandre i den faglige kampen. Anarkosyndikalismen derimot, var som nevnt en antipolitisk retning som uttrykte motstand mot all deltagelse i parlamentarismen (Holm 1975: 10ff). De mente at man ikke burde danne politiske partier eller delta i valg. Etter deres formening innebar politisk arbeid kompromisser, noe som visket ut linjene i klassekampen (Bull 1947: 212f). Ungsosialistene på Spjærøy sitt anarkosyndikalistiske utgangspunkt vanskeliggjorde et samarbeid med ungdomskretsen. At et forslag av denne typen fremmes, gjenspeiler at det verserte motstridende holdninger innen foreningen, men debatten synliggjør også hvordan ungsosialistene tydelig posisjonerte seg i forhold til sosialdemokratene.

De politiske motsetningene kom til uttrykk på en spesiell måte i 1920. Da skulle to triste begivenheter komme til å gi uttrykk for kvinnes solidaritet og motsetning på en og samme tid. I 1920 døde to av de mest karismatiske personene i stenhoggermiljøet på Spjærøy. Claus Emil Wahlstrøm, den mest fremtredende sosialdemokraten på Hvaler, døde etter en tids sykdom. Johan Ny, en av de mest fremtredende ungsosialistene, døde et halvt år senere av tuberkulose. Begge begravelsene ble diskutert på kvinneforeningens møter, og begge ganger besluttet man at foreningen skulle delta i begravelsen, og kjøpe en krans med sløyfe og

inskripsjon. Meget interessant er avgjørelsen om at foreningen skulle følge Wahlstrøm til grava med foreningens fane samt å kjøpe sørgeflor til denne, mens det i Ny sin begravelse ble bestemt at man ikke skulle bruke foreningens fane. Det vitner om politisk felleskap med Wahlstrøm, og et tilsvarende motsetningsforhold til Ny, men samtidig reflekterer det en solidaritet og et samhold på tvers av dette. Dette viser også hvordan kvinnene aktivt forholdt seg til det politiske motsetningsforholdet innad i arbeiderbevegelsen på Spjærøy.

3.5.2 1. mai

På Hvaler arrangerte stenhoggerne det første 1.mai toget i 1902 (Hjardar 2005: 185).²⁴ Da Hvaler Arbeiderparti ble dannet i 1904 var det partiet som overtok ansvaret for organiseringa av maidagen. Jeg vet ikke hvorvidt kvinnene deltok i toget de første årene. Vanligvis hadde man problemer med å fange opp kvinnene fordi demonstrasjonsdeltagerne først og fremst ble mobilisert gjennom fagforeningene (Terjesen/ Jensen 1990: 92), men i et så lite og oversiktlig arbeidersamfunn på Spjærøy var dette trolig ikke en relevant problemstilling. Etter opprettelsen av kvinneforeningen og den ungsosialistiske foreningen er det tydelig at kvinnene utgjorde et viktig innslag i 1. maitoget på Hvaler. Målet var å få flest mulig til å samle seg i demonstrasjonstoget, og både kvinneforeningen og ungsosialistene mottok hvert år henvendelse fra Arbeiderpartiet om å delta i markeringen av 1.mai. Kvinnene skulle komme til å påvirke feiringa på flere måter.

1. mai markeringa bestod av flere elementer som hver på sin måte bidro til å styrke samholdet og fellesskapsfølelsen. Både toget, fanene og festen var viktige identitetsmarkører for deltagerne. Etter at Kvinneforeningen tidlig på våren i 1910 ble invitert av Arbeiderpartiet til å delta i 1. mai demonstrasjonen, ble arbeidet startet med å skaffe en fane til foreningen. Det ble bestemt at den skulle være lyserød. På forsiden skulle det stå: ”Arbeiderpartiets Kvindeforening stiftet den 03.02.1909”, med kvinner stående hånd i hånd. På baksiden skulle det være en krans med inskripsjon: ”Kvinder kom vær med oss”. Fanene var foreningenes viktigste samlingsmerke, og mønstring av fanene 1.mai skulle vise enhet og styrke. 1. mai var gjerne den dagen da de viste frem sine faner for første gang (Ibid: 74).

²⁴ På den internasjonale arbeiderkongressen i Paris i 1889, senere kjent som Den annen Internasjonale, fattet man vedtak om feiringen av 1. mai som en internasjonal manifestasjon. Året etter ble maidagen for første gang markert, både i Norge og ute i Europa (Terjesen/ Jensen 1990: 21, 25, 29).

Foto 5: Hvaler Arbeiderpartis kvinneforenings fane henger i dag på Folkets Hus på Spjørøy. Kvinnene som er avbildet har jeg brukt som forsidebilde, teksten på baksiden har jeg brukt som oppgavetittel. Foto: Arild Ådnem.

På kvelden var det fest med foredrag på Folkets Hus. Møtoreferatene viser at Kvinneforeningen bisto Arbeiderpartiet med servering på 1. maifesten, og at de bidro med gjenstander til utlodning. 1. mai markeringen var tradisjonelt en blanding av alvor og fest, og politiske taler og foredrag var faste innslag. Historikeren Einar Terjesen understreker at festen hadde en dobbel funksjon, ved at den var et bevisst forsøk på å trekke folk til bevegelsen, men samtidig virket den til å sveise deltakerne sammen og integrere dem i arbeiderbevegelsen (1990: 92). Protokollene viser til en deltagelse i toget som ligger langt over medlemsmassen i de ulike foreningene, noe som peker i retning av at feiringa av 1. mai tiltrakk seg personer også utenfor foreningslivet.

I 1910 ble det annonsert med et eget barnetog i avisene, men det er først i 1912 at kvinneforeningen viser til et slikt arrangement i sine møtoreferater. Da foreslo kvinneforeningen at det skulle arrangeres barnetog og at kvinneforeningen skulle ta ansvar for det. Foreningen påtok seg også å sørge for en barnefane til 1. mai demonstrasjonen. Nasjonalt ble egne barnetog en viktig del av arrangementet fra 1910, og bidro til å integrere barna i

arbeiderbevegelsen. Det var også tenkt som en motvekt mot barnetoget 17. mai (Terjesen/Jensen 1990: 94f), men det ser ikke ut til at det var tiltenkt den rollen på Hvaler.

På Spjærøy var 1. mai feiringa også gjenstand for debatt, og en arena der motsetninger kom til syne. Ungsosialistene mottok alltid en invitasjon fra Arbeiderpartiet, men de besluttet som regel at de ikke skulle delta. Deres generelle holdning var at det ikke lot seg gjøre å arrangere 1. mai tilstelning sammen med Ungdemokratene, selv om det var en taler fra hvert parti og de delte på inntekter og utgifter. I 1912 ble en invitasjon fra Arbeiderpartiet om å delta på 1. mai demonstrasjonen mot militarismen tatt opp til behandling, og det ble enstemmig vedtatt at man skulle delta i demonstrasjonen mot en ”sådan rå och barbarisk instution som kriget”. 1912 var det eneste året som ungsosialistene på Spjærøy deltok i 1. mai toget. I 1913 benyttet de maidagen til å spre syndikalistisk propaganda i Fredrikstad og omegn. Mina, som forlot Kvinneforeningen i 1912, begrunnet sin utmeldelse med uoverensstemmelser i forbindelse med 1. mai arrangementet. Utmeldelsen kom umiddelbart etter markeringa av dagen, og som tidligere nevnt syntes hun at ungsosialistene hadde fått for mye makt. Ungsosialistene deltok i 1. mai markeringa dette året, og det var tydeligvis noe som skjedde denne dagen som ga opphav til misnøye. Hendelsen viser at 1. mai i tillegg til samhold og fellesskap også var opphav til uenighet og splittelse for stenhoggerkvinnene på Spjærøy.

På Spjærøy ser vi hvordan ungsosialistene og kvinneforeningen forholdt seg til 1. mai på hver sin måte. Terjesen peker på hvordan maidagen har hatt forskjellig innhold for ulike enkeltmennesker og grupper. Mens enkelte la vekt på de konkrete parolene, var andre mer opptatt av manifesteringen av solidaritet og fellesskap. Det viktigste var ikke alltid hva man demonstrerte for, men at man tilhørte et fellesskap. Bare det å delta i arrangementet var for mange av like stor verdi som å demonstrere for konkrete krav (Terjesen/ Jensen 1990: 64-67). Ungsosialistenes holdning tydeliggjorde de ulike motiver som kunne gjøre seg gjeldende for å delta i demonstrasjonstoget. Før første verdenskrig var antimilitarismen den store kampsaken på 1. mai (Ibid: 68), og dette var den utløsende faktoren til at ungsosialistene i 1912 valgte å gå i 1. mai tog sammen med sosialdemokratene. Som gruppe markerte Kvinneforeningen seg og sitt fellesskap under egen fane, men gjennom innføringen av barnetog og barnefane viste de også at de var orientert mot familiefellesskapet.

Foto 6: 1. mai toget på Spjærøy i 1912. Årets parole var ned med militarismen, som en reaksjon på Stortingets ekstraordinære bevilgning på 16 millioner kroner til militærbudsjettet. Midt i toget går ungsosialistene anført av banner med påskriften: "Du skal ikke dræpe" og "Krig er mord". Bak ungsosialistene kommer Kvinneforeningen med sin fane. Toget gikk fra brygga på Sand kl. 15.00, og passerte Dypedal, Nygaard og Spjør. På Spjør ble det holdt et antimilitaristisk foredrag, før toget gikk videre til et festpyntet Folkets Hus, hvor det skulle holdes tale for dagen av K. Aamodt fra Kristiania. Skjelsbomusikken kunne ikke komme, så hornmusikken var for anledningen hentet inn fra Greåker i Fredrikstad. I komiteen for å ordne med demonstrasjonsfane satt Albertine Lund, sammen med Gustaf Hansen, og sin mann Karl Lund. Det ble også vedtatt å trykke plakater, samt å spre antimilitaristisk propaganda. I følge arbeiderpartiets protokoll deltok det 300 mennesker i toget, noe som tyder på at fotografiet viser kun en liten del av toget. Bildet er tatt på Sand, og bak i bildet til høyre ses den nederste arbeiderbrakkka. Foto: Kystmuseet Hvaler.

3.5.3 Antimilitarisme

Ungsosialistene på Spjærøy markerte seg med en sterk antimilitaristisk profil, noe som hadde sin bakgrunn i syndikalismens konsekvente antistatlige syn. Forsvaret ble sett på som en del av den borgerlige statens undertrykkelsesapparat, og måtte derfor bekjempes med alle midler (Holm 1975: 8). Antimilitarismen var ofte et tema på ungsosialistenes møter og kunne lede til timeslange diskusjoner, der man var enige om at militarismen utgjorde et stort hinder for arbeiderklassens fremgang. Militarismen ble beskrevet som "den råeste institusjon som fins", og som "til og med griper inn når samfunnet er i fare og arbeideren fordrer sin rett". Kraftig agitasjon og en mer radikal fremmarsj ble fremmet som viktige tiltak mot militarismen. Ungsosialistene medvirket til den antimilitaristiske agitasjonen ved å samle inn penger til

militæragitasjonskomiteen²⁵, og ved spredning av propaganda²⁶, noe de blant annet gjorde i fellesskap med Kjøkkøyklubben.

Antimilitarismen var en av de sakene som preget arbeiderbevegelsen i tiårene frem mot første verdenskrig, og den skapte et stort engasjement. Sosialdemokratene hadde ikke et antistatlig utgangspunkt, men oppfattet, i likhet med ungsosialistene, militarismen som et undertrykkelsesapparat som hindret arbeiderklassens frigjøringskamp. De mente en fredelig overgang til et sosialistisk samfunn ikke lot seg gjøre før militarismen var avskaffet (Bjørnson 1990: 336-341). På Spjærøy utviste ikke Arbeiderpartiet og kvinneforeningen en like tydelig front mot militarismen som det ungsosialistene gjorde, men i møtereferatene gjenspeiler det seg dog en sympatiserende holdning, ved at de ga pengestøtte til militærnektere og ”bidrag til understøttelse af familier der paa grunn af militærnektelse kommer i nød”. Også ungsosialistene bistod militærnektere, enten gjennom moralsk eller økonomisk støtte. I 1913 startet de en innsamling til en kamerat som ble sendt til et års fangeleir for militærnektelse, og i den forbindelse rettet de en forespørsel til ungdomskomiteene om de også kunne bidra. Hvorvidt de bidro eller ikke sier referatene ingen ting om, men det var tydeligvis naturlig for ungsosialistene å henvende seg til sosialdemokratene i denne sammenhengen.

3.5.4 Kvinnesak og stemmerett

Kvinneforeningen på Spjærøy arbeidet for norske kvinner gift med svenske menn sin rett til å stemme. I juni 1910 diskuterte de første gang stemmerett for norske kvinner som var gift med en utlending. Høsten 1912 fortelles det at formannen i Arbeiderpartiet har vært hos lensmannen og ordnet de norskfødte kvinners stemmerett, og krevd at ti av disse ble innført i manntallet. Arbeidet for kvinners stemmerett var en av Kvinneforbundets merkesaker siden starten i 1901. Forbundet hadde blitt opprettet nettopp for å ta opp kampen om kvinnestemmeretten (Flatøy 1975: 37). Kvinner med en viss inntekt fikk stemmerett ved kommunevalg i 1901, det samme gjaldt ved stortingsvalg fra 1907. Alminnelig kommunal stemmerett for kvinner ble innført i 1910, og endelig ble den statsborgerlige stemmerettet for kvinner innført i 1913 (Ibid: 34).

Stemmeretten i 1901 og 1907 var basert på censussystemet, som tilsa at kvinner som ved selververv eller gjennom mannens arbeid betalte skatt av en årsinntekt på kr. 400,- i byene og

²⁵ Militæragitasjonskomiteen var en egen agitasjonskomité som ble dannet av de mest ytterliggående innen arbeiderbevegelsen (Bjørnson 1990: 341).

²⁶ De solgte avisa ”Döden åt militarismen” og delte ut brosjyrene ”Det antimilitaristiske manifest” og ”Du skal ikke dræpe”. I tillegg sendte de en protestresolusjon mot krigen og militarismen til den norske avisa Storm og den svenske avisa Brand.

kr. 300,- på landet (Ibid). Dette medførte at arbeiderkvinnene ble stengt ute. De borgerlige kvinnene gikk de første årene inn for delvis stemmerett for kvinner, og arbeiderkvinnene var i harnisk over at de ble sviktet av sine medsøstre på denne måten. Fra Kvinneforbundets side ble det fremhevet at arbeiderkvinnene måtte hjelpe seg selv, og føre sin sak gjennom eget organ, nemlig arbeiderpartiet. Kvinnene fremhevet derfor gang på gang deres felles interesser med de mannlige partifeller i kampen mot den politiske undertrykkelsen, fordi det kun var deres eget parti som fullt og helt gikk inn for alle kvinners adgang til valglokalene. For å oppnå politisk likestilling for kvinner mente derfor arbeiderkvinnene at middelet først og fremst var et samlet proletariat fremfor et bredere kvinnelig samarbeid (Bjørnson 1990: 434, Flatøy 1975: 39). Arbeiderkvinnene fant grunnlaget for samhold i klassekategorien fremfor kjønnskategorien, og stemmerettskravet ble på denne måten også et klassekrav.

Ungsosialistene ønsket å avvikle maktstrukturene i samfunnet, også disse som hemmet kvinnenens frigjøring. De var sterkt påvirket av en likhetstankegang, og kvinnesak var derfor et naturlig innslag i ungsosialistenes diskusjoner. De fremmet kvinnesaken gjennom opplysningsvirksomhet, blant annet gjennom spredning av brosjyra ”Kvinnefrigjørelsens sørgespill”. De arrangerte også et foredrag med Johan Andersen fra Gøteborg som skulle tale om kvinnens sosiale frihetskamp. Kvinneforeningens medlemmer deltok i valgforberedelsene sammen med sine partifeller i Hvaler Arbeiderparti, både i forhold til praktisk arbeid knyttet til valget, som å skrive stemmelister og dele ut stemmesedler, men også i forhold til agitasjonsforedrag og politiske innlegg i lokalavisa. Der skrev de blant annet: ”Er vi avskaaret fra direkte at deltage i valget, saa skal vi ialfald gjøre hvad vi kan for at bevæge andre til at stemme med det parti, vi staa tilsluttet!” (Smaalenenes Socialdemokrat 21.9.1909).

3.6 Opplysningsarbeid

Opplysningsarbeid utgjorde en stor del av foreningene sin virksomhet. I arbeiderpartiets formålsparagraf, som er å finne i partiets protokoll fra 1904 står følgende:

§1. Partiets formaal er at samle og interessere kvinder og mænd om gennemførelse af det Norske arbeiderpartis program. Dette søges opnaaet ved:

- 1) at samle arbeiderne til faglig og politisk organisation
- 2) ved foredrag, diskussion, utbredelse af arbeiderpartiets blade og skrifter samt opstilling af egne kandidater ved alle offentlige valg.

Både kvinneforeningen og ungsosialistene sin opplysningsvirksomhet kan, i likhet med arbeiderpartiet, kategoriseres i foredrag, diskusjon og utbredelse av blader og skrifter.

Blader og skrifter var en viktig del av foreningsvirksomheten, både gjennom høytlesning og distribuering. Kvinneforeningen abonnerte på bladet *Kvinden* og på avisa *Socialdemokraten*, i tillegg til at de jobbet aktivt for å skaffe flere abonnenter til disse. Bladet *Kvinden* ble utgitt av Kvinneforbundet, og kom ut en gang pr. måned fra 1909. Bladets oppgave var å mobilisere kvinnene politisk, gjennom å formidle forbundets holdninger til en rekke saker (Bjørnson 1990: 435, Flatøy 1975: 4f). Det ble også lest høyt fra *Verdandisten* (Socialistisk avholdsblad) og *Kooperatøren* (utgitt av Norges kooperative landsforening). Ungsosialistene på Spjærøy abonnerte på og leste høyt fra avisa *Syndikalisten*. De både solgte, og jobbet for å skaffe abonnenter til *Folkviljan*, Brand,²⁷ organet til det svenske ungsosialistiske forbundet, *Storm*, organet til Norges ungsosialistiske forbund, *Direkte Aktion*, gitt ut av sentralstyret og *Idealisten*, en håndskrevet avis gitt ut av syndikalistene i Østfold (Holm 1975: 26, 29, 69).

Skriftene bidro utvilsomt til å sette dagsorden for de lokale foreningene, samtidig som de ble orientert om og knyttet til den virksomheten som ble drevet andre steder, og da spesielt fra sentralt hold. De fungerte også som en form for skolering, noe spesielt ungsosialistene var opptatt av. De hadde i tillegg sin egen litteraturkomité, der de blant annet kjøpte bøker for sirkulering blant medlemmene, deriblant ”Erövringen av brottet” og ”Peter Krapotkins biografi”.²⁸ Innen arbeiderbevegelsen ble avisene ansett som et middel til å skape nye sosialdemokrater, og til å utvikle solidariteten innad i bevegelsen (Bjørnson 1990: 274).

Diskusjon var en viktig del av medlemsmøtene. Enten diskuterte man et tema på møtene, eller det ble arrangert egne diskusjonsmøter som fungerte som åpne møter. Ofte leide de Folkets Hus i denne sammenhengen. Kvinneforeningen skilte mellom arbeidsmøter og diskusjonsmøter, uten at de gjennomførte dette konsekvent. I protokollen fortelles det at de diskuterte skolesaken og edrueligheten, men det er sjelden det fortelles hva diskusjonen bestod i. Kvinnene engasjerte seg spesielt i skolehverdagen til barna sine, noe som var et tilbakevendende tema på møtene, der intensjonen var å forandre og forbedre skolen for barna. I 1912 skrev de til skolestyret fordi de ønsket å bytte ut håndarbeidslærerinnen med Gerda Noreng. Et par år senere utspant det seg en diskusjon angående sløyden på skolen for gutter og piker. Formannen anmodet alle medlemmene om å møte frem på foreldremøtet på skolen for å ivareta sine interesser.

²⁷ Brand var et anarkistisk blad gitt ut første gang i 1898, og det kommer fremdeles ut. Det var inspirert av Ibsens skuespill ”Brand”. Ibsen var meget populær blant de svenske ungsosialistene (Fagerhus 2005: 110).

²⁸ Peter Krapotkin (1842 – 1921) var en russisk filosof og geograf, og regnes sammen med Mikhail Bakunin og Pierre-Joseph Proudhon som anarkismens grunnlegger. Han var et stort forbilde og en inspirator for både anarkister, syndikalister og ungsosialister (Fagerhus 2005: 103).

Der kvinneforeningen var orientert mot familien, og særlig barna, på et lokalt konkret nivå, var ungsosialistenes diskusjoner av en mer faglig og politiskideologisk art. Ungsosialistene la stor vekt på både tale- og diskusjonsferdigheter (Fagerhus 2005: 110). Målet var å ha et diskusjonsemne på hvert møte, men dette skulle vise seg å være litt for ambisiøst. Temaer som ble diskutert var som regel knyttet til syndikalistisk ideologi, for eksempel ”Revolusjonær fagbevegelse” og ”Kan det nåværende samfunnssystemet omstyrtes gjennom en gradvis ekspropriering av produksjonsmodellen?”. Andre temaer var knyttet opp mot ungsosialistenes forhold til sosialdemokratene, som ”Kan man være ungsosialist og sosialdemokrat på en og samme gang?”, ”Har sosialdemokratene forlatt klassekampen?” og ”Politisk eller revolusjonær fagbevegelse?”. Diskusjonene kunne ofte bli langvarige, og ifølge protokollen hadde man debatter som varte i opptil tre timer.

Jeg vil tro at slike diskusjoner virket styrkende for fellesskapet, fordi man gjennom disse samlet seg om en felles ideologi, men også fordi man samlet seg om en felles motstander. Flere av diskusjonene virket til å bygge opp en identitet som var knyttet til et motsetningsforhold til sosialdemokratene. Ungsosialistene hadde utover dette, diskusjoner som var av en helt annen art, for eksempel diskutert de August Strindbergs skrifter. Slike temaer kan ha vært et ledd i en dannelse, som var en viktig målsetting for mye av foreningsvirksomheten i arbeiderbevegelsen (Terjesen/ Jensen 1990: 69f).

Foredrag var en utadrettet virksomhet, arrangert av foreningene, som oftest på Folkets Hus og som regel med en tilreisende foredragsholder. Kvinneforeningen benyttet seg gjerne av foredragsholdere fra Kvinneforbundet, spesielt i forbindelse med valg, men også andre talere ble benyttet. I 1918 inviterte de stortingsmann Bergersen til å holde et politisk foredrag. Ungsosialistene brukte ofte talere fra Sverige som var på foredragsturne i Østfold i regi av distriktsstyret for de lokale samorganisasjonene i Østfold.²⁹ Den svenske innflytelsen var stor i grenseområdets stenhoggerdistrikter, men spesielt ungsosialistene hentet mye inspirasjon fra Sverige og samhandlet ofte på tvers av grensa.

Fru Nitteberg³⁰ fra Kvinneforbundet var på Spjærøy både i 1912 og 1913. Kvinneforeningens referat fra 1913 forteller at hun redegjorde for arbeiderpartiets forskjellige programposter,

²⁹ Ungsosialistene på Spjærøy var, i likhet med ungsosialistene i fylket for øvrig, organisert i lokale samorganisasjoner. De lokale samorganisasjonene var tilsluttet den svenske syndikalistiske fagorganisasjonen Bohuslän distrikt av Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC), stiftet i 1910 (Holm 1975: 75, 94).

³⁰ Fru Nitteberg var i mange år medlem av styret i Kvinneforbundet, og var også i mange år medarbeider i bladet Kvinden. Da ”Kontoret for faglig agitasjon” ble opprettet i 1909, fikk hun stillingen som fastlønnet

med særskilt vekt på skolesaken, kooperasjonen og arverettsspørsmålet. Hun uttalte at det var ”foreningens oppgave å diskutere partiets program og med alle krefter delta i valgagitasjon. Det er vår plikt da vi er tilsluttet arbeiderpartiet”. Flere av kvinneforeningens medlemmer støttet seg til Fru Nittebergs redegjørelse. Arverettsspørsmålet var et hett kvinnesakstema på begynnelsen av 1900-tallet. Den mest profilerte kvinnen som frontet denne saken var Katti Anker Møller. På fellesmøtet med Torsnes i 1913 holdt Fru Møller sitt etter hvert så kjente foredrag om ”Arverett for uekte barn”, og arbeiderkvinnene fra Spjørøy lot seg begeistre. Andre kvinnerelaterte temaer som det ble holdt foredrag om var ”Kvinden, hjemmet og barnet”. Familie og barn går igjen som sentrale temaer for kvinnene, men de var også viktige støttespillere for mennene, særlig i forbindelse med valgagitasjonen.

De ulike foreningene arrangerte også *felles diskusjoner og foredrag*. Ungsosialistene hadde gjentatte ganger felles diskusjonsmøter med de andre foreningene. De diskuterte blant annet arbeiderbevegelsen og nykterhetsbevegelsen med det Ungdemokratiske laget og Verdandilogen. De arrangerte også diskusjonsmøter der allmennheten ble invitert, i tillegg til at de deltok i diskusjonsmøter andre steder. I 1913 hadde ungsosialistene og det sosialdemokratiske laget et felles diskusjonsmøte over temaet ”ungsosialismen og sosialdemokratiet”. Ungsosialistene anmodet medlemmene om ”at møte mangrant fram”. De ble også enige om å forlenge møtet med det demokratiske laget med tre timer! Det er ikke referert fra møtet, men det er tydelig at de forventet lange diskusjoner. I en slik forventning, men også i oppfordringen om et mannsterkt oppmøte, kommer motsetningen mellom ungsosialistene og sosialdemokratene nok en gang til syne. Initiativet til et slikt møte kan også tolkes som et behov for å markere seg i forhold til de andre. Ungsosialistene var tydelig opptatt av å posisjonere seg i forhold til sosialdemokratene. Kvinneforeningen var ikke like opptatt av å diskutere med de andre foreningene, men det hendte de arrangerte foredrag i fellesskap med en annen forening.

Opplysningsvirksomheten handlet om en bevisstgjøring (Bjørnson 1990: 296). Hvordan man vektla betydningen av bevisstgjøring kommer spesielt til uttrykk i en av ungsosialistenes egne diskusjoner, med temaet ”Hva skal gjøres for å få ungdommen klassebevisst? Innlederen tok til orde for at en intensiv agitasjon, så vel muntlig som skriftlig, skulle opplyse ungdommen om den makt som de besitter gjennom sine fagforeninger om de bare står enige og ferdige til kamp, og ikke gjør som nå ”og velger ledere og siden sovner inn og lar lederne bestemme

sekretær for kontoret. Fru Nitteberg ble svært mye brukt som agitator, og beskrives som den mest drivende kraften i arbeidet blant arbeiderkvinnene frem til 1914 (Flatøy 1936: 26).

alt”.³¹ I tillegg til behovet for bevisstgjøring reflekterer dette betoningen av det individuelle ansvaret, som ungsosialistene tilla så stor betydning (Arvidsson 1980: 18).

Opplysning var en prioritert oppgave i arbeiderbevegelsen, da opplyste og dannede arbeidere i følge sosialdemokratene var en forutsetning for et sosialistisk samfunn. For det første var praktiske kunnskaper helt nødvendig i organisasjonslivet. For det andre mente man at arbeiderne ble sosialister gjennom kunnskap om samfunnet og innsikt i sine egne muligheter. Arbeiderpartiet så det som sin oppgave å tilføre den nødvendige kunnskapen (Terjesen/Jensen 1990:69f). I følge Finn Olstad handlet arbeiderbevegelsens opplysningsvirksomhet om å skape et moralsk fellesskap. Kunnskap skulle skape en intelligent og dannet arbeiderklasse (2009: 123f). De måtte være i stand til å formulere sine krav og argumentere for sitt syn. Det dreide seg også i stor grad om å oppnå respekt og å skape troverdighet, arbeiderklassen måtte derfor fremstå med verdighet (Bjørnson 1990: 244, 289, 291).

3.7 Velferd

Både kvinneforeningen, ungsosialistene og arbeiderpartiet bedrev det som kan kalles for velferdsarbeid, der de ga økonomisk støtte til ulike personer og formål. En slik hjelp må ses i sammenheng med det reelle behovet. Hulda forteller om trange kår: ”Det var små kår på øa her då. Det var veldig dårlig her”. Det sosialpolitiske arbeidet stod meget sentralt i stenhoggerkvinnenes virksomhet, i likhet med hva som var tilfellet for arbeiderkvinner generelt. Oppgaver knyttet til dette var det som preget Kvinneforeningen mest. De samlet inn penger både ved å arrangere basarer og andre sosiale tilstelninger som kunne gi penger i kassa, men også ved loddsalg på foreningsmøtene. Pengene ble enten tildelt prosjekter, både lokalt og nasjonalt, eller til enkeltpersoner som hadde behov for hjelp, enten på grunn av nød eller sykdom. Hjelpen var først og fremst retta mot foreningens egne medlemmer, men også personer utenfor foreningen, både kvinner og menn, mottok hjelp. Alle som mottok pengegaver var imidlertid knytta til stenhoggermiljøet på Spjærøy.

Kvinneforeningen hadde en egen sykekasse som omfattet foreningen og dens familie. De hadde også egen hjelpekasse. Det utløste en heftig diskusjon da Albertine i 1915 foreslo å sløyfe hjelpekassa, og heller legge alle pengene i agitasjonskassa. Forslaget ble vedtatt med tre stemmer. Et av medlemmene hevdet at man da like gjerne kunne legge ned hele

³¹ Øyvind Bjørnson peker på hvordan Tranmæl og Fagopposisjonen vektla agitasjon fremfor opplysning (1990: 296). En skulle i utgangspunktet tro at ungsosialistene som baserte seg på den rene syndikalismen, delte flere av de samme synspunktene på agitasjon versus opplysning med Fagopposisjonens halvsyndikalisme. Ungsosialistene på Spjærøy vektla både agitasjon og opplysning, og mente ikke at det ene utelukket det andre.

foreningen og overføre midlene til det Norske Arbeiderparti. En slik diskusjon kan tyde på at det var uoverensstemmelser over hvor foreningen skulle ha sitt fokus. Mens enkelte tilla det politiske arbeidet størst betydning, var andre mer opptatt av det sosialpolitiske arbeidet. Albertine kan ha hatt et ønske om å føre foreningen over i et mer ensidig politisk spor, siden det på denne tiden var blitt opprettet en sykepleierforening på stedet som heretter kunne ta seg av den sosiale omsorgen. Albertine satt på denne tiden som formann for sykepleierforeningen. Kvinneforeningen utsatte spørsmålet til senere, men saken er ikke referert flere ganger, så hva resultatet ble til slutt vites ikke. Hjelpkasse eller ikke, og sykepleierforening til tross, så fortsatte kvinneforeningen ufortrødent sitt velferdsarbeid. Etter en utlodningsfest i 1917 ble kvinnene enige om følgende: ”Festkomiteen har foreslått at overskuddet fra utlodningsfesten skal gå til syke og trengende. Til noen bestemt person ble det ikke bestemt, men man var enige om at overskuddet skulle gå til dette formålet”. Et senere referat viser at overskuddet ble delt mellom tre mannlige personer i stenhoggermiljøet på Spjærøy.

Det ser ut til at et omsorgsperspektiv var styrende for mye av kvinnes virksomhet. Omsorgen var familieorientert, og rettet mot barn, syke og gamle. Julerefestene var et område hvor omsorgsperspektivet gjorde seg gjeldende, da kvinneforeningen sendte egen invitasjon til barn i stenhoggerfamilier som var rammet av fattigdom. Historikeren Marit Hoel, som har sett på den kvinnelige arbeiderklassen, peker på hvordan arbeiderkulturen kom til å bære med seg elementer fra familieorienterte tradisjoner i bondekulturen (Hoel 1983: 139). Sosial omsorg viser seg å være et nøkkelbegrep i forståelsen av stenhoggerkvinnene, og den var rettet mot personer i det lokale stenhoggermiljøet.

Velferdsarbeidet kan også forklares ut i fra det Knut Kjeldstadli kaller for en generalisert resiprositet. Det innebærer at motivet for å hjelpe gikk ut på at man selv en dag kunne trenge bistand (1997: 10). Bidragslister var basert på en slik form for resiprositet, og det involverte personer som stod utenfor lokalmiljøet. For eksempel mottok ungsosialistene bidragslister for de politiske fanger i Russland, og kvinneforeningen støttet lister til de streikende arbeidere ved storstreiken i 1911 og de fengslede sosialister i 1920. Dette gjenspeiler solidaritetsbånd som var knyttet til klassefelleskapet, og som dermed strakk seg ut over det lokale geografiske forhold.

Både omsorgskulturen og resiprositetstankegangen var etterlevninger fra det førindustrielle samfunnet. Kjeldstadli knytter den generaliserte resiprositeten til det tidligere allmuesamholdet, der dugnad var en viktig samfunnsinstitusjon hvor familie og naboer strakk

ut en hjelpende hånd (1997: 10f, 17). Åsa Elstad peker på at normene om gjenytelse var en nødvendighet for at bygdesamfunnet skulle kunne fungere (2002: 320). Gjensidighetsprinsippet hadde en viktig økonomisk funksjon, ved at det sørget for arbeid og kapital som folk ikke var i stand til å klare alene (Ibid: 11). En slik form for nabohjelp var utbredt i det førindustrielle samfunnet (se f. eks Haugen 2004: 37), og var også vanlig på Hvaler (Jensen 1980: 93). Allmuesamholdets form av uformelle fellesskap fikk i arbeidersamfunnet et organisatorisk uttrykk, og de erfaringsbaserte fellesskapsløsningene var ifølge Kjeldstadli, sågar en forutsetning for den senere foreningsvirksomheten (1997: 10f, 16f). Han knytter den generaliserte resiprositeten også til moralske normer, da det ikke kun handlet om gjenytelser, men også om et sett av kognitive og normative strukturer som virket retningsgivende for hvordan man skulle oppføre seg (Ibid). I stenhoggermiljøet hadde foreningene på mange måter overtatt eller videreført funksjonene til de gamle uformelle fellesskapene, og velferdsarbeidet kan på denne måten ses som et uttrykk for en moralsk solidaritet.

3.8 1914 et tidsskille - brudd og kontinuitet

3.8.1 Demografiske og yrkesstrukturelle endringer

1914 var på mange måter et tidsskille. Første verdenskrig fikk store konsekvenser for stenindustrien, og arbeidsplasser stod i fare. Enslige arbeidere var som regel de første som måtte gå. De som hadde en familie å forsørge ble prioritert i de gjenværende arbeidsplassene. Å sammenligne antall stenhoggere i folketellinga for 1920 med tallene for 1910, vil gi et feilaktig bilde av de faktiske forhold, samtidig som det ikke vil fange opp viktige strukturelle endringer. Ved derimot å følge stenindustrien på individnivå fra 1910 til 1920, er det visse interessante trekk som peker seg ut. En slik undersøkelse på mikronivå viser at det på tross av de vanskelige tidene i stenindustrien, var mange stenhoggere som ble værende på Spjørøy. Fortsatt reiste stenhoggerne dit det var arbeid å få, men den tidligere så utpregede vandrerulturen, var nå blitt erstattet av en pendlerkultur. For kvinnene sin del innebar det at de var stasjonert på Spjørøy, mens mennene reiste ut på arbeid.

Ved å ta utgangspunkt i dem som jobbet som stenhoggere på Spjørøy i 1910, viser folketellinga for 1920 at disse personene nå fordelte seg i ulike kategorier, og det gjelder både de tilflyttede stenhoggerne og personer i lokalbefolkningen som jobbet i stenindustrien. En andel jobbet stadig som stenhoggere, en andel jobbet som stenhoggere og anleggsarbeidere andre steder i landet, en andel hadde gått over til andre yrker, en liten gruppe var blitt for gamle til å jobbe eller de var døde og en siste andel hadde flyttet fra stedet (se vedlegg 8 og

9). Dessuten fantes det stenhoggere som ikke var oppført i 1910. Flere av de registrerte stenhoggerne i 1920 var i 1910 kun oppført som sønner, noe som betyr at de den gang var for unge til å arbeide, men at de nå var blitt gamle nok. Videre hadde flere av stenhoggerne i 1920 kommet til Spjørøy etter folkeregistreringa i 1910. Perioden 1910 til 1914 var ekspansjonstid, og perioden 1914 til 1920 var krisetid. Det er derfor stor grunn til å tro at det foregikk en rekke til- og fraflyttinger i tiden mellom folkeregistreringene i 1910 og 1920.

De fraflyttede stenhoggerne var først og fremst enslige logerende, men i denne kategorien var også en rekke ugifte sønner som i 1910 jobbet i stenindustrien. Et mindretall av de fraflyttede var familiefedre med koner og barn. Det er dermed et fåtall familier som skjuler seg bak tallene i fraflyttingsstatistikken. Det er videre vanskelig å måle hvor stor andel av fraflyttingen som var knyttet til nedgangen i stenindustrien i forbindelse med 1. verdenskrig. Ved å sette tallopplysningene sammen med opplysninger som kommer fram i foreningsprotokollene viser det seg at noe av fraflyttingen kan dateres tilbake til 1911, og dermed er dette bevegelser som må settes i sammenheng med stenhoggermiljøets vandrerkultur som var utbredt i denne fasen. Dette begrenser samtidig andelen fraflytting knyttet til krisen i kjølvannet av verdenskrigen. Disse bevegelsene understreker betydningen av å sammenligne folketellingene på mikronivå for å få et mer helhetlig bilde av situasjonen og utviklinga.

1. verdenskrig førte ikke kun til at folk flytta fra stedet, men også til det motsatte, at folk kom flyttende til Spjørøy. Inga forteller at mannen hennes Rudolf, som var stenhogger og kom fra et sted mellom Fjällbacka og Grebbestad, kom til Spjørøy i 1914. Da kom det mange forteller hun. ”Da kom døm alle sammen”. Stenhoggerkona Hulda kom til Spjørøy i 1917 på grunn av de dårlige tidene i Sverige. Hennes mann var fra Spjørøy, og han tok med seg sin svenske kone og to barn tilbake til hjemstedet. Hulda forteller at det var vanskelig i Sverige under 1. verdenskrig: ”Det ble så vanskelig, så vi fikk ingenting. Og så var det mye bedre her, for her var ingen ransjon den gangen. Men det ble jo etterpå. Men det ble`nte så ille allikevel når vi fikk ransjon her som det va` i Sverige. Det va`veldig besværligt”.

Utviklinga viser til to viktige endringer. For det første ble en stor andel av de tilflyttede stenhoggerne bofaste på Hvaler, noe som resulterte i en stabilitet i miljøet over tid. For det andre ble kvinnene værende igjen på Spjørøy, mens mennene reiste ut på jobber. Det var altså langt på vei kvinnene som skulle utgjøre den stabile stammen i stenhoggermiljøet. Inga forteller om sin mann: ”Var det ikke arbe å få reiste han utpå. Han reiste en gang helt opp til

Stord uten å få noe, så han måtte dra hjem igjen. Han var også i Hallingdal og satte opp grunnmur. Jobba også i Bergen. Måtte farte rundt da det ikke var arbe her”. Også Hulda sin mann ”måtte reise ut på”. Han var på Geilo, og på anlegg på Rjukan, og der var det bra fortjeneste forteller ho. Ellers jobba han på jernbanen i tre-fire år, men han var også til sjøs.

3.8.2 Foreningsmessige endringer

Et resultat av de nye arbeidsbevegelsene var at aktiviteten i de mannsdominerte foreningene gikk ned, mens kvinnene fortsatt hadde et høyt aktivitetsnivå. Referatet fra arbeiderpartiets protokoll fra 1917 forteller at de ikke kan ”avholde 1. mai fest fordi det er så lite folk på plassen”. Hjarðar skriver at det trolig ikke ble noe 1. mai tog på noen av øyene mellom 1917 og 1920 (2005: 187). Selv om det ikke ble noe offentlig arrangement, gjennomførte kvinnene sin egen lille markering. Kvinneforeningen samlet til møte 1. mai 1917, hvor de bestemte seg for ”å feire dagen med sang og lesning”. I følge kvinnenens protokoll kom de ordinære 1. mai tilstelningene i gang igjen fra 1920. Fra 1917 til 1920 gjennomførte kvinnene både påskefester, julefester, St. Hansfester, dansefester, basarer og familieutflukter, så de virket på ingen måte hemmet av den nye situasjonen på stedet.

1914 var et tematisk omdreiningspunkt for kvinnene, ved at de i større grad orienterte seg mot lokale problemstillinger. Der de tidligere hadde fokus rettet mot tilsvarende foreninger og arbeidermiljøer andre steder, var blikket nå mer rettet innad mot eget lokalmiljø.

Kvinneforeningens referater viser ikke til fellesmøter med andre foreninger andre steder etter 1915. Foreningen hadde riktignok hele tiden vært preget av et lokalt fokus, men det utadrettede blikket var blitt påtagelig mindre, og fokuset på lokale forhold var blitt større. Av temaer som ble diskutert etter 1914 var forandring og forbedring av skolen, melprisen, melkenøden, dyrtiden samt provianteringsraadet, som alle var problemstillinger de hadde til felles med den lokale befolkningen. Den kanskje viktigste konsekvensen av ”det lokale blikket” var at kvinneforeningen jobbet for å skaffe en sykepleier til de vestre øyene, et arbeid som ledet til opprettelsen av Spjørøy Sykepleierforening i 1914.

Det foregikk også endringer i det lokale foreningslivet, som ikke først og fremst skyldtes krigsutbruddet. I mars 1914 gikk Norges Ungsocialistiske Forbund helt i oppløsning som landsomfattende organisasjon. Sentralstyret hadde sluttet å virke, og organisasjonene hadde ikke lenger noen avis (Holm 1975: 69f). På Spjørøy holdt man stand ennå en stund til. I november var det imidlertid slutt, og siste møte i Spjørøy ungsocialistiske forening ble holdt 14. november 1914.

Oppløsningsen hadde sitt utgangspunkt i fremveksten av Den norske fagopposisjonen. Fagopposisjonen var, som tidligere nevnt, en landsomfattende organisasjon som baserte seg på Trondhjemsresolusjonen fra 1911 (Bjørnson 1990: 408). Det var en resolusjon om hele arbeiderbevegelsens karakter (Holm 1975: 39), og som krevde at fagorganisasjonen måtte kjøres over i et mer revolusjonært spor. Den faglige kampen ble satt i sentrum, og den talte for at fagorganisasjonens målsetting, kampmidler og organisasjonsform måtte endres (Bjørnson: *ibid*). Dette appellerte til ungsosialistene, og de vurderte Trondhjemsresolusjonen meget høyt. Medlemmene av fagopposisjonen ble ansett som allierte i ungsosialistene sin kamp mot sosialdemokratiet. Fagopposisjonen var basert på en halv-syndikalistisk ideologi, og Holm peker på at det ikke virket som ”ungsosialistene på dette tidspunkt var klar over at opposisjonen i Trondhjem stod for en annen syndikalisme enn dem selv” (1975: 29, 89).

Ungsosialistene på Spjærøy diskuterte Trondhjemsresolusjonen livlig gjentatte ganger i løpet av 1913, og de var tydelig splittet i synet på denne saken. Et møtoreferat fra mars forteller at ”meningene var så delte så en ikke kunne oppnå enighet”. Spørsmålet ble derfor henlagt til neste møte gang på gang. I 1913 hadde fagopposisjonen fått fotfeste (Bjørnson 1990), og da Kristianialaget i Norges Ungsosialistiske Forbund i 1914 gikk inn i fagopposisjonen, var landsorganisasjonen blitt så svekket at den falt helt sammen. Holm skriver at ”det må ha blitt stadig klarere for dem at den rene syndikalismen som de forfektet, sto klart i motsetning til fagopposisjonens ideologi på vesentlige pkt, og at de ikke hadde noen muligheter til å drive sitt syn gjennom” (1975: 72).

Etter oppløsningen av den ungsosialistiske foreningen på Spjærøy gikk en av de ungsosialistiske kvinnelige medlemmene tilbake til kvinneforeningen. Hvorvidt de mannlige ungsosialistene engasjerte seg i Arbeiderpartiet lar seg ikke finne ut av de kildene jeg har, da medlemsopplysninger som nevnt tidligere, kun kan leses ut av medlemslistene til partiets tilsuttede foreninger, med mindre man ble valgt inn i styret. Dette var tilfellet med Johan Eriksen, tidligere formann i det ungsosialistiske laget. I 1915 ble han valgt som visesekretær i arbeiderpartiet og i 1917 ble han valgt til formann. I 1919 ble en av de tidligere ungsosialistiske kvinnene valgt inn i styret til arbeiderpartiet.

Det kan virke uforståelig at syndikalismen forsvant helt med oppløsningen av det ungsosialistiske laget. Norges ungsosialistiske forbund ble nystiftet i jula 1915, men da som en langt mindre slagkraftig organisasjon enn den opprinnelige (Holm 1975: 72). I tillegg ble Norsk Syndikalistisk Federation opprettet i 1916 som et mottrekk mot fagopposisjonen.

Hvorfor ble ikke den syndikalistiske tradisjonen videreført på Spjørøy? Arbeidsløsheten knyttet til krigen er blitt benyttet som forklaringsmodell på at ungsosialismen gikk i oppløsning (Hjardar 2005, Holm 1975: 77). Jeg finner ikke dette som en plausibel forklaring, da folketellingene viser at mange av de sentrale ungsosialistene faktisk ble værende på Spjørøy. Når de så ble værende burde man anta at de ideologiske overbevisningene også ble værende. Men dette var ikke tilfellet. I stedet for å slutte seg til det nystiftede ungsosialistiske forbundet, eller å gå inn i Norsk Syndikalistisk Federation går flere av medlemmene over til sosialdemokratene, paradoksalt nok, med tanke på hvordan de brukte mye energi på å opponere mot disse. En konsekvens av dette er at arbeiderbevegelsen på Spjørøy og Hvaler beveget seg fra en splittet og sammensatt gruppe til et mer enhetlig miljø.

Etter utbruddet av første verdenskrig førte dyrtiden og innflytelsen fra den russiske revolusjon til splittelse i den norske arbeiderbevegelsen. Den parlamentariske og reformatoriske retning ble forlatt til fordel for en mer revolusjonær klassekamp, med Martin Tranmæl og Kyrre Grepp i spissen (Bjørnson 1990: 471, 499, Terje Halvorsen 2003: 8, Olstad 2009: 230). Radikaliseringa av arbeiderbevegelsen førte til at det norske Arbeiderpartiet i 1919 meldte seg ut av Den andre internasjonale og inn i Komintern. I 1921 kom det til stridigheter om Moskvotesene, noe som førte til at reformistene brøt med partiet og etablerte Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti (Halvorsen 2003: 8).³²

I begynnelsen av 1921 mottok kvinneforeningen på Spjørøy et brev fra Kvinneforbundet, der de ble bedt om å drøfte det viktige spørsmål angående situasjonen med det nye sosialdemokratiske arbeiderparti. Kvinnene innkalte til ekstramøte, hvor de også inviterte arbeiderpartiets medlemmer. På møtet forlangte møtelederen orden, noe som aldri tidligere hadde vært nødvendig. Det kan derfor se ut til at det ble diskutert heftig omkring dette temaet. Moskvotesene ble lest opp, det samme ble landsstyrets flertallsinnstilling og mindretallsinnstilling.³³ Etter en lengre debatt ble det foreslått at foreningen skulle sende en henstilling til Kvinneforbundet om ikke å stå tilsluttet flertallsinnstillingen, noe som ble enstemmig vedtatt. Henstillingen ble ikke tatt hensyn til, og derfor besluttet

³² I 1923 kom det til nok et brudd, da et knapt flertall i Arbeiderpartiet nektet å innordne seg Komintern. Denne gang var det venstrefløyen som brøt ut, og dannet Norges Kommunistiske Parti (Halvorsen 2003: 8). Arbeiderpartiet gikk etter hvert bort fra tanken om væpnet verdensrevolusjon, og i 1927 slo Arbeiderpartiet seg sammen med Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti igjen.

³³ Mindretallsinnstillingen representerte den fløyen som brøt med Arbeiderpartiet og dannet Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti.

stenhoggerkvinnene på Spjørøy seg for å melde foreningen ut av Kvinneforbundet fra 1. april. Samtidig ble det bestemt å si opp bladet Kvinden.³⁴

3.9 Samhold og motsetning blant stenhoggerkvinner – avsluttende konklusjoner

Det å være stenhoggerkvinne på Spjørøy var ikke ensbetydende med å være en del av stenhoggermiljøet. Det var en tydelig motsetning mellom kvinner gift med/ datter av en *tilflyttet* stenhogger, og kvinner gift med/ datter av en *lokal* stenhogger, uavhengig av kvinnenes opprinnelsessted. Det var altså mannens opphav som avgjorde hvorvidt kvinnene var knyttet til den lokale kystkulturen eller ble en del av stenhoggermiljøet, men som vi har sett, fantes det unntak fra dette mønsteret.

Foreningene var en arena for samhandling, og jeg har benyttet meg av foreningslivet som et barometer på samhold og motsetning blant stenhoggerkvinnene. Foreningslivet i arbeiderbevegelsen var kjennetegnet av et sterkt indre samhold, og utgjorde et samfunn som var klart avgrensa mot omverden (Kjeldstadli 1994: 133f, Øverland 2000: 122). All aktivitet virket styrkende innad, men det gjorde også at man markerte seg utad. Det bidro derfor til å skape samhold og motsetning på en og samme tid. Det gikk en skillelinje mellom kvinner som var foreningsaktive og de som stod utenfor foreningene, men også innenfor foreningslivet var det klare motsetninger.

Den sentrale bærebjelken i foreningslivet var den sosialistiske ideologi. Den virket samlende ved at den representerte en felles front mot kapitalismen og det etablerte politiske systemet. Den virket samtidig splittende, ved at det var uenighet om de strategier og virkemidler som skulle benyttes i kampen for et sosialistisk samfunn. Uenighetene omkring disse sentrale spørsmålene resulterte i to sosialistiske retninger innen stenhoggermiljøet på Spjørøy, der den ene var mer radikal enn den andre. Kvinnene var representert i begge leire, og konfliktlinjene var tydelige.

Det er hvordan en gruppe identifiserer seg selv som ligger til grunn for fellesskapet i en gruppe (Kvist 2006: 23). Ungsosialistene bygde opp en identitet som var knyttet til deres motsetningsforhold til sosialdemokratene. Ungsosialistiske foreninger oppsto gjerne i opposisjon til den etablerte sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen. Ingar Holm mener det er en klar sammenheng mellom et moderat politisk arbeidermiljø og framveksten av ren syndikalisme i opposisjon til dette (1975: 92f).

³⁴ Etter pålegg fra Komintern ble Arbeiderpartiets Kvinneforbund oppløst i 1923, og et partikontrollert kvinnesekretariat ble innført isteden (Melby 2010: 277).

Kvinneforening til tross, så var ikke medlemskapet i Spjærøy Arbeiderpartis kvinneforening først og fremst motivert ut fra et kvinnefelleskap, slik det var i kvinnesaksforeninger.

Medlemmer i kvinnesaksforeningene ble ofte rekruttert fra borgerskapet, og deres arbeid var rettet inn mot å frigjøre kvinnene fra mennenes undertrykkelse (Flatøy 1975: 132, Mørch 2009: 61). Arbeiderkvinnene derimot, anså sin undertrykkelse som klasserelatert, der det borgerlige samfunnet utgjorde det største hinderet for sosial og politisk frigjøring (Flatøy 1975: 117f). Samhold blant kvinner i stenhoggermiljøet var rettet like mye mot mannlige meningsfeller, og skillelinjene gikk derfor ikke mellom kvinner og menn, men mellom ulike ideologiske overbevisninger.

Foreningene hadde en viktig sosial funksjon. For det første representerte de et fast holdepunkt i et rotløst miljø, og for det andre virket de relasjonsbyggende i et miljø der de fleste var nyinnflyttede og uten etablerte nettverk. Foreningslivet var et viktig sosialt forankringspunkt for kvinnene, noe som understrekes av det høye aktivitetsnivået i kvinneforeningen. Hulda forteller at en ”kunne ikke omgås folk så mye når en hadde så mye å gjøre. Men de ba hverandre på kaffe, og så gikk de i møte i kvinneforeningen på Folkets Hus”. Hun forteller at de ”drakk kaffe, diskuterte og hadde det moro på møtene”.

Mye av foreningenes virksomhet var rettet inn mot å skape og vedlikeholde solidaritet. Målet var å skape samhold, middelet var opplysning og sosiale arrangementer. Solidaritetsbånd ble knyttet gjennom kunnskap og bevisstgjøring, og bidro til å etablere et klassemessig samhold. Dette førte til en utadrettet virksomhet, der man knyttet relasjoner til andre stenhoggerdistrikter. Kvinnene knyttet bånd til andre i foreningen, til de andre foreningene på stedet, og til foreninger andre steder. Dette genererte ulike former for samhold som ble aktivert i ulike situasjoner.

Det kan se ut til at kvinneforeningen ikke anså seg selv som et avgrenset fellesskap på samme måte som ungsosialistene. Kvinneforeningen så seg selv som en del av en større helhet, der familien stod i sentrum. Dette kan knyttes til et omsorgsperspektiv, som videre lå til grunn for deres sosialpolitiske arbeid. Samhold og motsetning fremtrer på mange måter som glidende verdier på en skala, som endret seg i takt med de ulike situasjonene. På tross av samholdet med mennene, var det en kjønnsdelt politisk virksomhet som virket til å skape et eget kvinnefelleskap. En slik politisk arbeidsdeling var forøvrig ikke uvanlig i arbeiderbevegelsen (Melby 2010: 277f). De ulike gruppene kunne samarbeide om enkelte saker på tvers av de

politiske motsetningene. Og motsetningene til tross, så meldte de ungsosialistiske kvinnene seg inn i kvinneforeningen ved avviklingen av den ungsosialistiske foreningen.

I kjølvannet av første verdenskrig inngikk mennene i en mer differensiert yrkesstruktur, der en pendlerkultur kom til å erstatte en vandrerkultur. Mennenes foreningsvirksomhet avtok, men kvinnene opprettholdt aktiviteten og familiearrangementene. De representerte en kontinuitet og en stabilitet, både i miljøet og i foreningslivet. Kvinnene fikk en sentral funksjon i Arbeiderpartiet på denne tiden, ved at de inntok stadig flere styreverv. Mot slutten av perioden utgjorde stenhoggerkvinnene nesten hele Arbeiderpartiets styre. Kvinnene var på mange måter limet som holdt stenhoggermiljøet sammen.

KAPITTEL 4. DER STEN MØTER HAV – Stenhoggerkvinner i møte med kystkvinner

I dette kapitlet vil jeg se på kulturmøtet mellom stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene på Spjærøy. Hvordan forholdt disse kvinnene seg til hverandre? Som vi har sett, representerte stenhoggerbefolkningen, og kvinnene inkludert, nye impulser og store endringer i det lille øysamfunnet. Hva slags motsetninger resulterte det i? Hvilken innvirkning fikk motsetningsforholdet på relasjonen mellom kvinnene? Jeg vil også undersøke om det fantes arenaer hvor disse kvinnene samhandlet med hverandre, og i dette inngår endringer over tid. Men først: hvem var de lokale kystkvinnene?

4.1 De lokale kystkvinner

Kvinnene på Spjærøy var på begynnelsen av 1900- tallet knyttet til kombinasjonsbruket, der man kombinerte ulike næringer knyttet til havet og jorda. Kombinasjonsvirksomheten fordret en funksjonell arbeidsdeling mellom kvinner og menn. Mens mannen var på sjøen, var det kvinnene der hjemme som trakk i alle trådene.

Tabell 4.1 Kystkvinner på Spjærøy; en husholdsmessig næringsoversikt (se vedlegg 10)

	Næringer	1910	1920
Tradisjonelle kystyrker	Fisker, fisker/ fraktemann, fisker/ hustømmermann, fisker/los, fisker/ losgutt, los, losgutt, sjømann, fyrvokter, fyrassistent, fraktemann	19	16
Kombinasjonsbruk	Gårdsbruk/ fisker, gårdsbruk/ los, gårdsbruk/ sjømann, gårdsbruk/ båtbygger, gårdsbruk/ fergemann, gårdsbruk/ fraktemann, gårdsbruk/ signalmann, gårdsbruk/ smed, gårdsbruk/ krankjører ved sagbruk	20	22
Gårdsbruk	Majoriteten var enker/ ugift, noe som innebar at kvinnene drev gårdsbruket alene	13	11
Andre yrker	Landhandler, butikkdame, landhandler/ poståpner, poståpnerinne, lærerinne, lærer, bødtker, fabrikkarbeider, jordmor, syerske/ sypike	9	14
Andre	Enke, rentenist, føderådskvinne, fattiglem, åndssvak	12	7
Hjemmeboende døtre over 15 år	Inkludert innepike/ budeie	23	18
Totalt		111	100

Kilde: Folketellingen 1910 og 1920

Kvinnene sørget for forvaltningen av ressursene og subsistensproduksjonen, og hadde således ansvaret for alle oppgaver som skulle gjøres både ute og inne knyttet til jordbruk, hagebruk, tekstilarbeid, matstell, dyra osv. Kona hadde videre ansvar for barna, familiens syke og eldre i tillegg til at de viste omsorg for naboer og trengende (Elstad 2002: 109, Jensen 1980: 93, 96, 1996: 60f). Inger Jensen understreker, i sin avhandling om kvinner på Vesterøy, betydningen av å fokusere på kvinnenes arbeidsinnsats i forhold til omsorgs- og vedlikeholdsarbeid for å kunne forstå disse kvinnene og deres levekår (1980: 2). Husholdets størrelse, i tillegg til aldersmessige og kjønnsmessige sammensetninger var forhold som spilte inn på arbeidsdelingen og den enkeltes arbeidsbyrde (Ibid: 94).

Både arbeid og omsorg var viktige æresbegreper for kvinnene. I sin doktorgradsavhandling om kystkvinnens liv og virke på Helgelandskysten, beskriver Dagrann Grønbech hvordan kvinnenes verdighet er knyttet til deres harde arbeid. Hun benytter seg av begrepet omsorgsbonde³⁵, og understreker hvordan kvinnene var opplært til innordning ut fra et omsorgsbegrep (2008: 3). Omsorgsbyrden fungerte som målestokk for anerkjennelse. Kystkonas verdiparadigme var således knyttet til arbeidskrav og plikt moral (Ibid: 163f). Liv Emma Thorsen formulerer arbeidsmoralen i den gamle bondekulturen som ”arbeidets mentalitet”. Den hadde sitt ideologiske fundament i den protestantiske etikk (1993: 22), hvor jo nettopp pliktetikken er sentral. Åsa Elstad understreker i sin avhandling om arbeidsliv i fiskerbondehushold i Vesterålen at arbeidet ikke var en religiøs plikt men en sosial plikt, og at det å være et godt arbeidsmenneske derfor var en æressak. Hun beskriver arbeidet som en dyd av nødvendighet snarere enn en protestantisk dyd (2002: 82f). Elstad identifiserer ulike normer for kvinner og menn. For både kvinner og menn gjaldt det å være et dyktig og arbeidsomt menneske, men av kvinnene krevdes det et bredere repertoar og en mer allsidig kompetanse (Ibid: 128).

Slike normer og verdier knyttet til arbeidet er med på å forme kjønnsroller og konstituere en kjønnsidentitet. En klassifisering av kjønnene knyttet til kjønnsroller bidrar til en polarisering mellom det mannlige og det kvinnelige. I førindustrielle samfunn var polariteten mellom kjønnene først og fremst organisert omkring produksjonen, og på kombinasjonsbruket var denne polariteten i arbeidslivet langt tydeligere sammenlignet med andre husholdstyper.

³⁵ Begrepet omsorgsbonde ble i 1980 lansert av Sidsel Saugestad Larsen for å kunne rette oppmerksomheten mot kvinner sin kombinasjon av jordbruksarbeid og omsorgsarbeid, forstått som omsorgen for barn, syke og gamle. Begrepet var ment som et korrektiv til begrepet fiskerbonde, som kan gi inntrykk av at det kun var mannen som utførte produktivt arbeid i husholdet. Larsen mener begrepet omsorgsbonde peker på viktige strukturelle trekk ved kombinasjonsnæringen, slik den har blitt praktisert i kyststrøk (Larsen 1980: 283).

En analyse av kombinasjonsbruket vil derfor i større grad enn andre hushold fokusere på differensieringen mellom manns- og kvinnearbeid. Her er som nevnt manns- og kvinnearbeid nært knyttet til henholdsvis sjøen og småbruket, og disse hadde et dialektisk forhold ved at endringer i mannsarbeidet på havet virket inn på kvinnearbeidet på land og omvendt (Elstad 2004: 21f). Kvinner og menns arbeid var knyttet sammen i en komplementaritet, (Balsvik 1999: 12, Elstad 2002: 22) der de hadde ansvaret for hvert sitt område og var avhengig av samspillet mellom disse for å overleve (Elstad 1999: 17). Sosialantropologen Line Vråberg benytter seg av Sidsel Saugestad sitt begrep *partners in enterprise*, for å beskrive hvordan mann og kone i en kjønnsbasert arbeidsdeling utgjør et team med felles mål (Vråberg 1999: 84).

Kvinnens arbeidsoppgaver var mange og varierte, og kan deles opp i *innarbeid* og *utarbeid* (Elstad 2004, Haugen 2004, Jensen 1980). Det var et tungt fysisk slit med lange arbeidsdager. Mange merket også dette slitet på kroppen når alderen meldte seg. Huset, grønnsakhagen og husdyrholdet med tilhørende fjøsarbeid var kvinnenenes eneansvar (Elstad 2004: 10, Haugen 2004: 80, Jensen 1993: 205). Mennene deltok kun i deler av jordbruksarbeidet, og oppgavene var som regel begrenset til tunge løft og det som ble definert som mer maskuline oppgaver (Elstad 2002: 58, Veia 2004: 58). Det var spesielt i onnene at kvinnene hadde behov for mannlig arbeidskraft (Berggreen 1979: 43, Brudevold 2002: 30, Gjertsen 1979: 21, Haugen 2004: 86, Jensen 1980: 104, Kramvig 1999: 73).

Hvordan man løste dette, varierte i de ulike kystdistriktene (Elstad 2004: 10). På Hvaler avbrøt mange menn fisket i disse periodene for å hjelpe til i onna hjemme. En stor andel av sjøfolkene fra Hvaler hadde overordnede stillinger, men også losyrket sørget etter hvert for en solid inntekt. Dette bidro til at man fikk råd til å leie inn arbeidskraft (Brudevold 2002: 30, 35). Det var etter hvert mange som leide inn mannlig arbeidskraft for å slippe å avbryte fisket.³⁶ Flere gårder kunne gå sammen om å leie inn en arbeidskar. Hjelpen kom som regel fra Sverige ved jordarbeidere som kom om våren og dro om høsten, og ofte kom de samme personene igjen år etter år (Hansen 1968: 4, Jensen 1980: 100, 1986: 88, 1993: 204).

I onnene var det kjerringene som drev på. Og så var det svenskene. Det var nesten ikke en plass det ikke var svensker. Far var aldri hjemme. Mennene var ikke hjemme. Verken losene, fiskerne eller sjøfolka. De hadde ikke noe med det å gjøre. Inntekta kom fra losinga, fiske eller sjøfart, men mye av maten kom fra jorda (Jensen 1980: 100, 1993: 203).

³⁶ Makrellfisket begynte i mai måned og kolliderte med våronna hjemme. Mange fiskere fant det mer lønnsomt å leie arbeidskraft enn å være borte fra makrellfisket. Også for sjøfolkene sin del kolliderte våronna med tiden på sjøen. Seilskutene brøt opplaget i mars, og da reiste sjøfolka ut (Jensen 1980: 100).

Kvinner og menns arbeid var organisert etter ulike prinsipper. Der kvinnenens arbeid var innrettet etter døgnet, var mennenes arbeid bestemt ut i fra årsrytmen i naturen. Kvinnene måtte derfor arbeide kontinuerlig for å rekke over alle sine oppgaver, noe som krevde en god planlegging over hva som skulle gjøres i hvilken rekkefølge. Å utnytte tiden godt var viktig og ble ansett som en norm (Elstad 2002: 114).

4.2 Kystkvinner og lokalt foreningsliv

Organisasjonslivet på Hvaler utviklet seg i siste halvdel av 1800-tallet, og falt inn under det som kalles for assosiasjonsånden.³⁷ På Hvaler var man senere ute med foreningsdannelser enn i Østfold og landet forøvrig, noe som kan skyldes mangel på tid og overskudd. Når foreningene først kom, fikk de imidlertid stor oppslutning (Jensen 1993: 296, Kvendseth 2006: 45). Foreningsdannelsen foregikk i to perioder, en religiøs fra 1860-tallet³⁸ og fremover og en rekke yrkessammenslutninger fra 1890-tallet og fremover (Kvendseth 2006: 51). De religiøse foreningene var utover det rent profane, opptatt av sosiale spørsmål i lokalsamfunnet, og foreningene ga anledning til å komme sammen i en ellers så hektisk hverdag (Ibid: 46).

Det var først og fremst kvinnene som stod bak foreningsdannelsene, og misjonsforeningene ble gjerne kalt for kvinneforeninger, selv om det også fantes mannlige medlemmer (Ibid: 48). Kari Ane Kvendseth, som har skrevet om Vesterøy Indremisjonsforening i sin mastergradsoppgave, setter foreningsstrukturen i sammenheng med den kjønnsdelte arbeidsfordelingen på småbruket. Med mennene på havet store deler av året, var det kvinnene som stod bak de sosiale initiativene, og som utgjorde den sentrale stammen i det kristelige foreningslivet (2006: 45). Misjonsforeninger blir ofte ansett som en videreføring av de uformelle nettverkene i et lokalsamfunn, ved at de var sammensatt av personer med røtter i det samme miljøet (Øverland 2000: 100f).

Lokalt foreningsliv på Spjærøy i perioden 1909-1921 var for mennene sin del en yrkessammenslutning i Vestre Hvaler Sjømannsforening, og for kvinnene sin del Spjærøens Missionsforening. Sjømannsforeninga ble stiftet i 1893 og talte ved stiftelsen 105 medlemmer. I 1900 bygde de Sjømannslokalet på Dypedal. Misjonsforeninga ble stiftet 29.

³⁷ Assosiasjonsånden oppstod på begynnelsen av 1800-tallet som følge av en rekke lovendringer som opphevet tidligere forbud mot sammenslutninger, og en rekke foreninger ble dannet mellom 1830 og 1880 (Try 1985: 9).

³⁸ Hvalers eldste forening, Vestre Hvaler Eldre Kvinneforening, ble stiftet i 1863 (Hjardar 1988: 10). Foreningsdannelser fulgte gjerne en vekkelse, og Østfold var fra midten av 1800-tallet preget av flere store vekkelsesbølger (Kvendseth 2006: 51).

september 1888. Jeg har ikke noe materiale etter misjonsforeningen, men dens oppstart og virke er beskrevet i Hvaler menighetsblad fra 1963.³⁹

Statutter for Spjørøens Misjonsforening ble vedtatt 4. oktober 1888. Foreningens formålsparagraf forteller at ”Spjørøens missionsforening har i henhold til Kristi befaling i Matheus 28,19 til formål at vekke og nære Kristelig missions-aand inden sin krets samt at ved gaver at støtte missionens gjerning blant hedningerne”. Foreningen startet med 85 registrerte medlemmer inntegnet i foreningens ”Forretningsbok”. Lærer Wergeland var formann i foreningen, og hadde dette verv i mange år. I årenes løp samlet foreningen inn midler som ble delt mellom hedningemisjonen, sjømannsmisjonen og Indremisjonen (Hvaler Menighetsblad nr. 9 1963).

Foto 7: Spjørøy misjonsforening 1926. Helt bakerst lærerinne Gerda Andersen. Bak fra venstre: Olga Johansen (Sand), Agnes Kristoffersen (Spjør), Gunda Eriksen (Storengkilen), Ragna Henriksen (Leira), Eugenie Henriksen (Havna), Anna Johansen (Dypedal), Amalie Hansen (Gunnarsenga), Ida Andreassen (Kjellvik). Midterste rekke fra venstre: Julie Jensen (Bråten), Laura Olsen (Havna), Nina Bårdsen (Storengkilen), Petra Nilsen (Almvik), Betsy Arntsen (Spjør), Juliane Johansen (Spjør), Barbara Larsen (Nygård), Janna Olsen (Havna). Sittende i første rekke fra venstre: Elisabeth Rasmussen (Spjør), Marie Andersen (Dypedal), Johanna Skarpeid (Dypedal), Julie Edvinsen (Boksvik), Harriet Olsen (Havna), Lillian Nilsen (Holm), Anna Edvinsen (Nygård), Emilie Johansen (Ekeli). Bosted er oppført i parentes. Flere av kvinnene på bildet tilhører stenhoggerbefolkningen, men jeg vil ikke trekke noen slutninger ut i fra dette da fotografiet er tatt så sent som i 1926, etter at det ble opprettet kontaktflater mellom de to kvinnegruppene.

³⁹Ragnar Homstvedt har laget en oversikt over foreningslivet på Hvaler, etter gjennomgang av alle årganger av Hvaler menighetsblad. Denne oversikten danner et overblikk over hvilke foreninger som har eksistert til hvilken tid.

4.3 Det motsetningsfylte kulturmøte

I møte med noe som er fremmed vil det oppstå en kulturell friksjon, skriver historikeren Frank Meyer i sin doktorgradsavhandling om skandinaviske habitusforskjeller, og man vil, fortsetter han, umiddelbart legge merke til ”atferd som står i motsetning til den oppførselen som man forventer som den normale” (2001: 21). Atferd som avviker fra den lokale normen vil således være med på å bygge opp en forestilling om den fremmede. Denne forestillingen bidrar til at nye grupper i samfunnet blir sett på som en trussel mot etablerte normer, vurderinger og levemåte (Elias 1999: xxxiv). Dette kan knyttes til hva den danske filosofen Anita Holm Riis kaller for den statiske kulturoppfattelse. Den bygger på en sterk grensetrekking mellom forskjellige menneskelige grupperinger. Det innebærer et kulturmøte, der partene umiddelbart opplever den andre som markant annerledes (2006: 12f). I et slikt kulturmøte vil dermed det sentrale fokuset ligge på motsetninger.

Arbeiderlitteraturen er full av beskrivelser av hvordan nyetablerte arbeidersamfunn ofte kom i konflikt med de lokale, etablerte miljøene (Amundsen 1995, Kjeldstadli 2003a, Øverland 2000). Også forholdet mellom stenhoggere og lokalbefolkning på Hvaler er fremstilt som motsetningsfylt og preget av konflikter (Brudevold 2002, Hjarðar 2005, Jensen 1993). Ifølge Brudevold var stenhoggerne den eneste innflyttergruppe på Hvaler som angivelig skal ha hatt et anstrengt forhold til lokalbefolkningen (2002: 100). Inger Jensen peker i Hvaler Bygdebok på, at man på grunn av de geografiske forholdene fikk mange små lokalsamfunn på hver av øyene. Da stenhoggerne kom, ble inntrykket av de lokale interessene forsterket, skriver hun. I tillegg ble de sosiale motsetningene tydelige (Jensen 1993: 484). På spørsmål om forholdet mellom lokalbefolkningen og stenhoggerne svarte stenhoggeren Harald: ”Det var to forskjellige typer, stenhoggerane og fiskerne og sjøfolka. To forskjellig folkeslag. Da de møttes var det ikke så bra”. På det samme spørsmålet svarte stenhoggeren Emil at forholdet var ”somme tider bra og somme tider dårlig”. Både primærkilder og sekundærlitteratur danner på denne måten et bilde av et motsetningsforhold. Hva bestod disse motsetningene i, og hvordan ga dette seg utslag for kvinnene?

For å belyse motsetningsforholdet benytter jeg meg blant annet av den tyske sosiologen Norbert Elias` teori om *The Established and the Outsiders*. Elias beskriver hvordan det oppstår et motsetningsforhold i lokalsamfunn mellom en etablert befolkning og nyetablerte, ved at nykommerne blir behandlet som outsiders av de etablerte. I dette ligger en stigmatisering av nykommerne som gruppe (Elias 1999: xxvii). I relasjonen etablert-outsider blir man ikke definert i egenskap av enkeltperson, men ut i fra sitt gruppedlemskap. Det

innebærer at kvinnene ikke blir møtt som seg selv, men som medlemmer av stenhoggermiljøet (Elias 1999: xxxii). Det er derfor holdningen til *hele* miljøet, som utgjør kjernen i relasjonen mellom de nyetablerte stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene.

Knut Kjeldstadli beskriver hvordan det å vandre inn, å krysse grenser, i kollektiv norsk bevissthet i tiåra omkring 1900 også var å bevege seg inn i nordmenns forestillingsverden. Hvordan nykommerne ble møtt, hang sammen med de begrepene som innvånerne i landet hadde til rådighet, skriver Kjeldstadli. Blant flere måter å ordne verden på, var blant annet *folk*, nasjonal tilhørighet, og *klasse*, sosial tilhørighet. Hvilken av kategoriene som var den styrende kunne variere, men den dominerende ideen var folk eller nasjon (2003a: 317). Hvilke begreper var det lokalbefolkningen møtte og tolket de nyetablerte stenhoggerfamiliene med? Kulturmøtet vil belyses ut i fra samtidens rådende begreper om ”den fremmede”, slik de blir presentert av Kjeldstadli, og jeg har valgt ut visse faktorer jeg anser som betydningsfulle i et motsetningsforhold mellom en kystkultur og en arbeiderkultur på begynnelsen av 1900-tallet. Motsetningsforholdet vil således bli belyst fra et nasjonalt, klassemessig og sosialt, kulturelt og et politisk perspektiv, hvor deres relevans testes ut i det lokale samfunnet på Spjærøy. Det kan selvfølgelig ha eksistert andre former for motsetninger, men de har jeg verken identifisert eller analysert her.

4.3.1 Nasjonale motsetninger

Med tanke på det store svenskeinnslaget blant stenhoggerbefolkningen, er det nærliggende å undersøke om det var nasjonale motsetninger mellom de lokale innbyggerne og den tilflyttede stenhoggerbefolkningen. I 1910 var 40 % av befolkningen på Spjærøy av svensk avstamning. 95 % av svenskene var tilknyttet stenindustrien (se vedlegg 11). Kvinner fra Hvaler som giftet seg med svenske stenhoggere står oppført som svensk statsborger i folketellingene, det samme gjør barna deres.⁴⁰ I beregningen av andel svensker på Spjærøy har jeg regnet norskfødte kvinner som nordmenn, selv om de er gift med en svensk mann, og derfor har svensk statsborgerskap. Deres felles barn har jeg talt med i den svenske kategorien. Betegnelser som ”Lille Sverige”, ”Snusbyen” og ”Busserullbyen”, slik det ble beskrevet i

⁴⁰ Ifølge Knut Kjeldstadli fulgte en kvinne mannens statsborgerskap frem til 1924 (2003: 435). Kari Melby derimot hevder at kvinnene fulgte mannens statsborgerskap helt til 1950-tallet (2006: 302f). Det innebærer at norske kvinner gift med svenske menn ble svenske statsborgere, selv om de var bosatt i Norge.

forrige kapittel, viser til en nasjonal stigmatisering.⁴¹ Oppstod det et motsetningsforhold mellom de lokale og innflytterne på bakgrunn av nasjonalitet?

I henhold til nasjonal kollektiv mentalitet rundt forrige århundreskifte ble innvandring oppfattet som en trussel for det nasjonale fellesskapet. Det innebærer at alle som ikke var norske falt utenfor det nasjonale fellesskapet, og dermed var man en fremmed. Et stadig sterkere krav om nasjonal innordning vokste frem, og nasjonalitet ble et signal for sosial stigmatisering (Kjeldstadli 2003a: 334ff). Svenskene skiller seg ut i forhold til andre innvandrere, blant annet på grunn av geografisk og kulturell nærhet (Myhre 2003: 261). Kjeldstadli beskriver hvordan markering av svensk etnisitet var situasjonsbetinget. Den var fraværende i enkelte sammenhenger, for så å bli løftet fram og aktivert i andre sammenhenger (2003a: 338).

I følge historikeren Jan Eivind Myhre kunne nordmenn og svensker komme i konflikt med hverandre nettopp fordi de var så like. Han hevder at i konfliktsituasjoner grunnet konkurranse om de samme jobbene, kunne svenskheten bli det utslagsgivende (2003: 259). Inga forteller hvordan mannen hennes måtte reise land og strand rundt for å få noe å gjøre i krisetiden under første verdenskrig. ”Og så var han svensk da”, forteller hun, ”og det var lissom et aber det og, i den dårlige tida”. Det norsk-svenske spenningsforholdet har også variert i de ulike distriktene. I Kristiania kunne svensker angripes fordi de var svensker (Ibid: 334). I følge Brudevold var det større motsetninger mellom nordmenn og svensker i Idd enn på Hvaler (2002: 101).

Litteraturen presenterer et noe sprikende bilde av forholdet mellom nordmenn og svensker i Østfold. Flere forteller at det var en sterk motvilje mot svensker, og at de hadde en lav status (Halvorsen 1982: 44, Holm 1975: 79, Kjeldstadli 2003a: 337f, Myhre 2003: 269). Historikeren Sven G. Eliassen og kulturhistorikeren Arne Bugge Amundsen, begge fra Østfold, beskriver en annen situasjon. De har undersøkt svenskeinnvandringen til henholdsvis Rolvsøy, og Borge og Torsnes (tidligere selvstendige kommuner, nå en del av storkommunen Fredrikstad). Begge nedtoner de nasjonale motsetningene (Amundsen 1995, Eliassen 1984: 45ff). Brudevold fremhever at svenskene ble oppfattet svært ulikt, men at det i deler av fylket kan se ut til at de tidvis hadde lav prestisje (2002: 96). Den svenske etnologen Anders Gustavsson hevder at det i grensefylkene Østfold og Bohuslän forekommer en regional

⁴¹ Både snus og busseruller ble forbundet med noe typisk svensk. ”Snusbyen” og ”Busserullbyen” må derfor forstås som en nasjonal stigmatisering.

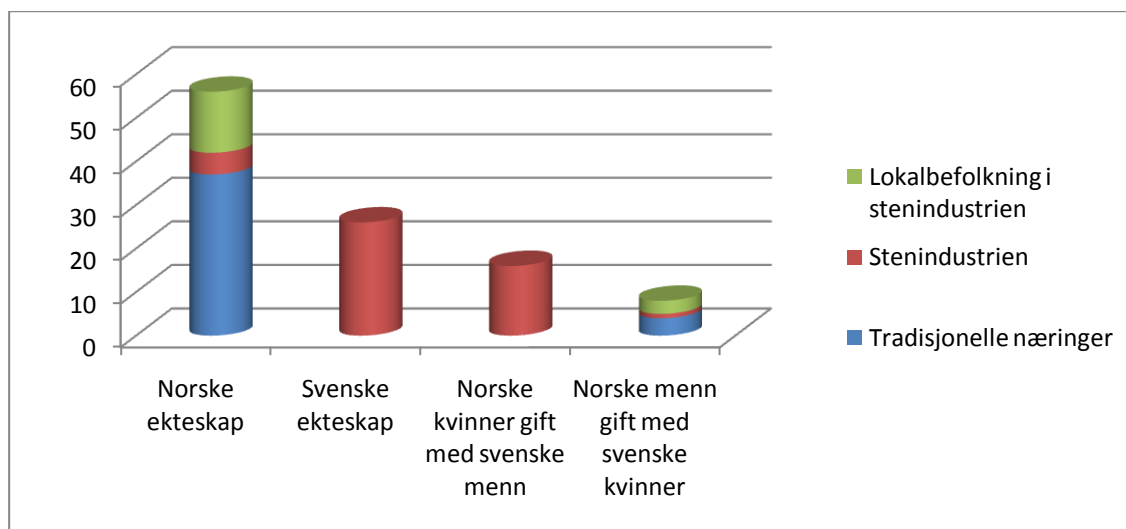
identitet, noe som innebærer en relasjon basert på fellesskap og felles referanser fremfor konflikt (1999). Brudevold refererer følgende utsagn fra en svenske som kom til Fredrikshald i 1900: ”Det følte ikke som utland. Vi var som ett folk ved grensen” (2002: 95f).

På Hvaler er det flere viktige forhold som taler for at det ikke eksisterte et nasjonalt motsetningsforhold mellom lokalbefolkningen på Spjærøy og den nyetablerte stenhoggerbefolkningen. For det første var ikke svensk innvandring et ukjent fenomen. Gjennom hele 1800-tallet kom en rekke unge kvinner og menn til Hvaler fra Sverige for å finne seg arbeid.⁴² De fleste av disse ble værende, og mange ble inngiftet. Det var derfor ikke uvanlig med svensk blod i årene på Hvaler på den tiden stenhoggerne kom (Brudevold 2002, Jensen 1993: 25f). For det andre var det, som belyst tidligere, vanlig med innleid svenskehjelp på gårdene rundt forrige århundreskifte. ”Hver vår stimet en svensk gårdsgutt opp havegangen og bød seg til tjeneste. Han kom når de første seilskutene dro sørover, og strøk sin kos før vinteren satte inn. Det var svenske gårdsgutter på nesten alle hvalergårdene i de dager” (Ditlev-Simonsen 1945: 7). For det tredje er Hvaler et kystsamfunn i sørøstre del av Norge på grensa mot Bohuslän, og det har på mange måter en sterkere kulturell tilknytning til den svenske vestkysten enn til Kyst- Norge for øvrig (Brudevold 2002: 53f, 97f, Jensen 1986: 79). Norsk- svensk samhandling var utbredt og hadde lange tradisjoner på Hvaler, noe som taler mot et nasjonalt motsetningsforhold. Heller ikke Brudevold har i sine undersøkelser funnet noe konfliktmateriale i forbindelse med hvordan svenskene ble oppfattet på Hvaler. Ifølge ham ble ikke de svenske innflytterne oppfattet som fremmede utlendinger, eller sett ned på (2002: 98, 111).

Det kan være nyttig å se på ekteskapsmønsteret. Frekvensen av blandingsekteskap kan si noe om kontakten mellom de lokale og tilflytterne. Giftermål anses ofte å være en indikasjon på integrasjon (Amundsen 1995: 175, Myhre 2003: 265).

⁴² Svenskeinnvandringen til Hvaler deles gjerne inn i to faser, og den er først og fremst motivert ut i fra muligheten til å ta seg arbeid. En fase fra 1840-1870 knyttet til de tradisjonelle næringene, og en fase fra 1880-tallet knyttet til stenindustrien (Jensen 1993: 25f).

Figur 4.1: Ekteskapsmønster på Spjærøy 1910 (se vedlegg 12)

Det er lite trolig at så mange lokale kvinner og menn ville ha giftet seg med en svensk person om vedkommende hadde hatt lav prestisje. Særlig med tanke på den homogene sosiale strukturen som fantes på Spjærøy er dette lite sannsynlig. Det fantes ikke noe filleproletariat eller andre lavere sosiale sjikt hvor et slikt antatt lavstatusekteskap eventuelt ville blitt akseptert. Hyppigheten av blandingsekteskap tyder heller på at nasjonale motsetninger var fraværende.⁴³

De svenske innflytterne på sin side markerte ikke sin nasjonalitet, slik det ofte er vanlig i andre sammenhenger. I hovedstaden var det i perioden 1900-1940 ca. 20 ulike svenske foreninger (Kjeldstadli 2003a: 394). Lukkarinen Kvist ser på finlandssvensker i Sverige, og peker på at felles etnisk tilhørighet og morsmål ofte fører folk sammen. Hun peker på hvordan innvandrere ofte strever etter å opprettholde sin etniske identitet i sitt nye miljø (2006: 104). Det ser ikke ut til at svenskheten har hatt noen betydning i forhold til følelsen av fellesskap eller tilhørighet på Spjærøy, eller at man har søkt sammen på bakgrunn av nasjonalitet. Trolig har den geografiske nærheten til hjemlandet og den regionale identiteten ikke skapt et slikt behov blant stenhoggerbefolkningen på Spjærøy.

Det store antallet er selvfølgelig en faktor som er relevant i denne sammenhengen, noe Myhre også trekker frem som betydningsfullt (2003: 269). Men antallet til tross, så var ikke dette direkte opphav til motsetninger. De lokale og regionale undersøkelsene peker på hvordan svenskheten var med på å markere dem som en gruppe i samfunnet, og skille dem fra øvrig

⁴³ Bård Brudevold har kommet frem til samme konklusjon i sin oppgave om innvandring til Hvaler på 1800-tallet (2002: 104).

befolkning, men de viser ikke til trakassering eller nedvurdering (Amundsen 1995: 175, Brudevold 2002: 130, 134, Jensen 1993: 386f). Jeg vil derfor konkludere med at det store svenskeinnslaget gjorde dem høyst synlige i lokalmiljøet, men det var ingen nasjonale motsetninger mellom stenhoggerbefolkningen og den lokale kystbefolkningen.

4.3.2 Klassemessige og sosiale motsetninger

Stenhoggerfamiliene utgjorde arbeiderbefolkningen på Spjærøy. Var det anstrengte forholdet mellom lokalbefolkningen og stenhoggerbefolkningen basert på klassemessige motsetninger? Klasesamfunnet var rundt forrige århundreskifte en relativt ny sosial struktur, som hadde erstattet det gamle stendersystemet. Det er ikke alltid like klart hvem som kan plasseres i hvilken klasse på begynnelsen av 1900-tallet. I følge Edvard Bull hadde fiskerbonden ofte lavere levestandard enn de fleste industriarbeidere, og levde under marginale forhold med lite rom for materielt overskudd. Stenhoggeren og fiskeren Sverre forteller at det ”var skralt å være stenhogger. Men det var enda skrallere å være fisker. Ja, det var ingenting”.

Fiskerbonden skiller seg imidlertid fra arbeideren ved at han eier produksjonsmidlene sine selv, han selger ikke sin arbeidskraft og står ikke til ansvar ovenfor en arbeidsgiver. Bull definerer derfor fiskerbonden ut av arbeiderklassen, mens Dagrunn Grønbech beskriver fiskerbonden som tilhørende en annen kategori av arbeiderklassen (Bull 1947: 10f, Grønbech 2008: 48).

Også historikeren Jan Vea poengterer at det er vanskelig å plassere kombinasjonsbrukerne i en klassesammenheng. For i den grad de var selveiere og levde av småbruket, kan de regnes til middelklassen, men i den grad de var avhengig av lønnsarbeid, kan de plasseres i arbeiderklassen (2004: 310f). Definisjonsproblemen knyttet til kombinasjonsbrukeren i en klassesammenheng bare understreker at denne gruppa skiller seg fra den øvrige arbeiderklassen.

Sosialøkonomisk skilte ikke stenhoggerbefolkningen seg mye fra den lokale kystbefolkningen, men at de utgjorde en ny og annerledes samfunnsgruppe på stedet, er det liten tvil om. Om det oppstod motsetninger på bakgrunn av en klassemessig fortolkning derimot, mener jeg er mer tvilsomt. Ifølge Kjeldstadli var det å fortolke først og fremst ut fra klasse en tenkemåte som på begynnelsen av 1900-tallet ennå ikke hadde hevd (2003a: 317). Arne Bugge Amundsen peker i sin undersøkelse av Borge og Torsnes på at arbeidermiljøene havnet i et motsetningsforhold til de lokale bøndene i kraft av at de utgjorde *nye* grupper i samfunnet (1995: 182-192). Som vist i forrige kapittel var det flere lokale personer i de

tradisjonelle næringene som integrerte stenindustrien i sitt mangesysleri. Det var også mange stenhoggere som dro til sjøs når det var dårlig med arbeid i stenindustrien. Sverre forteller at han dro til sjøs i 1916 og ble ute i tre år, før han reiste hjem og gikk tilbake til fjellet. Han forteller at det var flere kamerater som dro til sjøs. En slik gjensidig bevegelse over yrkeskategoriene ville med all sannsynlighet ikke ha funnet sted om det hadde eksistert et klassemessig motsetningsforhold. Motsetningsforholdet som oppstod må derfor ikke forstås på bakgrunn av en klassemessig fortolkning, men må ses som et møte med den annerledes fremmede.

4.3.3 Kulturelle motsetninger

Ulikheten mellom de to samfunnsgruppene på Spjærøy ligger altså ikke på det sosiale plan, men kulturelt skilte de seg ut. For å forstå kulturmøtet mellom stenhoggerkvinnene og kystkvinnene har jeg tatt utgangspunkt i hvordan en arbeiderkultur, slik den kommer til uttrykk i en særegen stenhoggerkultur, møter en lokal kystkultur. Ved å sette disse to kulturene opp mot hverandre er det visse forhold som peker seg ut som klart diametrale. Det kulturelle motsetningsforholdet kan således først og fremst knyttes til mobilitet, både sosial og geografisk mobilitet. Negative holdninger til mobilitet kommer ikke eksplisitt frem i mitt primærmateriale, men jeg vil likevel tro at dette var en faktor som var med på å prege lokalbefolkningen sitt forhold til stenhoggerne.

Den nye samfunnsstrukturen førte med seg en ny dimensjon som var fraværende i det gamle standsamfunnet, og det var muligheten for sosial mobilitet. Til dette kan også knyttes en optimistisk fremtidsstro. Arbeiderbefolkningens fremtidsoptimisme stod i kontrast til kystbefolkningens fortidskonservering. Der fiskerbonden var bakoverskuende, var arbeideren fremtidsrettet. I kystkulturen forholdt man seg til det tradisjonelle, og jobbet for å bevare det som alltid hadde vært (Elstad 2002). Arbeiderkulturen var rettet inn mot et nytt samfunnssystem. Man jobbet for å etablere et nytt og bedre samfunn, noe som innebar at man brøt med det gamle (Bull 1947). Bugge Amundsen forteller at det å tale om fortiden, om bakgrunnen og slekt, var noe arbeiderbefolkningen sjelden gjorde (1995: 188). Stenhoggerbefolkningen representerte endringer, og med stor sannsynlighet har dette virket skremmende på den lokale kystbefolkningen.

Muligheten for sosial mobilitet førte samtidig til en geografisk mobilitet. Man forlot sitt utgangspunkt for å søke etter noe som kunne gi et bedre utkomme og en større sosial sikkerhet (Ibid: 187). Å skifte arbeidssted, og dermed også bosted ble en del av en

arbeiderkultur (Kjeldstadli 2003a: 349). Stenhoggerbefolkningen var kjennetegnet ved en utpreget vandrerkultur. Som vi har sett, gjaldt dette også for mange av kvinnene, som fulgte sine menn på deres arbeidsvandring. I forrige kapittel så vi at kvinnelige medlemmer i både kvinneforeningen og det ungsosialistiske laget måtte melde seg ut fordi de skulle reise videre. Hvor omfattende vandringene har vært er nærmest umulig å tallfeste, da de største arbeidsvandringene foregikk i perioden mellom folketellingene 1910 og 1920, og dermed ikke er registrert.

Kjeldstadli beskriver hvordan det i kollektiv norsk bevissthet på begynnelsen av 1900-tallet var en utbredt skepsis forbundet med den økte geografiske mobiliteten knyttet til det kapitalistiske arbeidsmarkedet. De bofaste oppfattet arbeidsvandrerne som både uansvarlige og farlige i sin avvisning av eiendom og fast arbeid (2003a: 328). Dessuten ble ikke rotløshet og omflakking betraktet som helt stuerent. Myhre fremhever at svensk, omstreifende arbeider var en uheldig kombinasjon på begynnelsen av 1900-tallet. Han legger til at motsetningen mellom omflakkende anleggsarbeider og lokalsamfunnene også gjaldt nordmenn, men svenske arbeidsvandrere kom lettere på kant med lokalsamfunnet (2003: 269). Nasjonalt var det tilløp til en moralsk panikk skriver Kjeldstadli, og det oppstod et behov for å skaffe oversikt over den mobile befolkningen. Virkemidler som ble tatt i bruk, var egne rubrikker i folketellingene med opplysninger om nasjonalitet og statsborgerskap, om man var tilstedeværende og hjemmehørende, samt innføringen av en rekke lover. Løsgjengerloven ble innført i 1900, fremmedloven i 1901 og en ny straffelov dukket opp i 1902. Fremmedloven fungerte også som en fattiglov, ved at man ønsket å unngå fattige svensker som påførte kommunene eller staten utgifter (Kjeldstadli 2003a: 330).

På tross av at jeg ikke har funnet noen uttalelser i mitt primærmateriale som gir uttrykk for at de lokale kystkvinnene opplevde et kulturelt motsetningsforhold til de mobile stenhoggerkvinnene, vil jeg tro at man på Hvaler ikke var forskånet for de holdningene som gjorde seg gjeldende på nasjonalt nivå. Brudevold trekker også frem at den store mobiliteten i stenhoggermiljøet må ha virket fremmedgjørende for den lokale befolkningen (2002: 134). Selv om jeg ikke har funnet noe som direkte kan bekrefte dette, vil det ikke si at slike holdninger ikke eksisterte. Trolig var det andre forhold ved stenhoggerbefolkningen som virket enda mer truende for den lokale befolkningen, og som dermed kom til å overskygge betydningen av de mobile forholdene som en motsetningsfaktor. Dette leder over til neste punkt.

4.3.4 Politiske motsetninger

På spørsmål om motsetningsforholdet mellom lokalebefolkningen og stenhoggerbefolkningen var av politisk karakter, ser både primærkilder og sekundærlitteratur ut til å bekrefte dette. Stenhoggerne representerte en sosialistisk politikk, der noen var mer radikale⁴⁴ enn andre. Bull forklarer arbeiderbevegelsens radikale karakter med at de som reiste ut og rev seg løs fra ”den konservative folkeskikk” kanskje lettere ble ”mottakelige for nye idèer” (1985: 132). Han knytter således en radikal vilje til vandrende arbeidsfolk (1947: 105). Bugge Amundsen forklarer det med at oppbruddet fra det kjente og nære førte til en livsform som ganske ”sikkert formet mentalitet og verdier, både sosialt, kulturelt og politisk” (1995: 187).

På Hvaler var man preget av den såkalte ”konservative folkeskikk”. Stenhoggerens radikale virksomhet stod i sterk kontrast til det politiske livet på Hvaler, som blant annet av sogneprest Welle⁴⁵ ble beskrevet som ”overveiende konservativ” (Sandberg 1917: 25). Flere samtidige beskrivelser danner i likhet med sogneprest Welle, bildet av et konservativt samfunn. Biskop og kirkehistoriker Anton Christian Bang holdt visitas i Hvaler hovedkirke 13. august 1905 og beskriver en ytterst konservativ forsamling:

Hvaler havde tidligere været den mest udprægede Højrekommune i Kristiania; den var saa at sige kemisk ren for alt, hva der kunde regnes til Venstre; den var Højres faste uindtagelige Borg i Smaalenenes Amt. Det blev fortalt, at der for nogle Aar siden var kommet en Venstremand, som havde bosat sig paa en af Øerne; men han holdt ikke ud blant den i saa udpræget Grad høiresindede Befolkning, han maatte reise sin Vei (1909: 441f).

Skipsreder Olaf Ditlev-Simonsen beskriver i sin erindringsbok, Hvaler som et meget konservativt samfunn:

Hvalerfolket var i 70- og 80-årene meget konservative, men et par eksemplarer av venstreavisene dukket efterhånden opp. I 1881-82 var det bare én venstremann på Hvaler. Presten og lærerne var konservative, og folket fulgte dem. [...] Det ligger særlig til sjøfolkene å tenke konservativt (1945: 196, 198).

Stenhoggerne selv beskrev i et avisinnlegg i 1908 Hvaler som ”Norges mest konservative prestegjeld” (Hjardar 1979: 4). Denne konservatismen ga seg blant annet utslag i at det på begynnelsen av 1890-tallet ble etablert tre konservative foreninger for å demme opp for de radikale strømningene som stenhoggerne representerte (Hjardar 1979: 3f). I et innlegg i Fredrikstad Blad i 1893 begrunnes dette med at de ikke ønsket å se seg ”overrumplet af en eller anden radikal agitator” (FB 23.2.1893, Hjardar 1979: 4, Jensen 1993: 387). Året etter at

⁴⁴ ”Radikal” kommer fra det latinske ”radex” som betyr ”rot”. En som er radikal vil forandre samfunnsforholdene fra rota (Bull 1947: 220).

⁴⁵ Ivar Welle var sogneprest på Hvaler fra 1914-1919 (Jensen 1993: 422).

stenhoggerne bygde Folkets Hus, fikk Vestre Hvaler Sømandsforening opprettet et forsamlingslokale på Dypedal (Jensen 1993: 297). Om det var i tidens ånd eller et mottrekk til stenhoggerbefolkningen er vanskelig å si.

Det konservative kystsamfunnet i møte med den radikale stenhoggerbefolkningen førte til en polarisering mellom disse gruppene. Brudevold hevder tilsvarende at det var ”sosialismen, ikke svenskheten eller selve steinhoggeryrket, som virket mest skremmende på Hvalerfolket” (2002: 130). Kjeldstadli peker på hvordan det utenfor arbeiderbevegelsen eksisterte en forestilling om den samfunnsmessig og politisk farlige fremmede. Klassekamp var noe nytt og fremmed i Norge og ble ansett som et angrep på nasjonale verdier. Sosialismen var en politisk trussel og ble koblet sammen med forestillingen om den farlige fremmede (2003a: 335).

For kvinnene sin del kom de politiske motsetningene til syne gjennom en polemikk som foregikk i avisene sensommeren og høsten 1909 mellom arbeiderpartiets kvinneforening og kvinnene i den lokale misjonsforeningen. Kvinneforeningen hadde sine innlegg i Smaalenenes Socialdemokrat, mens de lokale misjonskvinnene presenterte sine syn i Fredrikstad Blad. Stenhoggerkvinnene kommenterte selv denne forskjellen. ”At I benytter ”Fr.stad Blad” som talerør, maa vi vel forstaa som, at det er den politiske retning I hylder, og da har vi ihvertfald litet haab om at vi skal komme overens i politiske spørsmaal” (SSD 21.9.1909).

Misjonskvinnene på Spjærøy kritiserer i sine avisinnlegg arbeiderkvinnene på to punkter. De kritiserer dem for i det hele tatt å beskjeftige seg med politikk, og de kritiserer dem for politikken de agiterte for. De lokale misjonskvinnene mente at stenhoggerkvinnene ikke hadde forutsetninger for å drive med politikk:

At de stemmeberettigede Kvinder, der nu i Aar for første Gang skal deltage i Stortingsvalget, føler Trang til at sætte sig ind i de forskjellige Partiers Programmer, er en Selvfølge, og vi mener, det er rigtig; men det sker nu ikke paa den Maaden, at Kvinder holder 14daglige Møder og snakker i Øst og Vest. Arbeiderkvinder har ikke Betingelse for at kunne udrede for hverandre de Sager, som er oppe i Tiden; nu det faar Mændene udrede for os (FB 31.8.1909).

Arbeiderkvinnene setter seg i mot et slikt kvinnesyn, og svarer samtidig på kritikken med at det er de borgerliges politikk som bevisst har holdt kvinner utenfor politikken, og som dermed har skyld i kvinners forhold til politikk:

I skriver, at arbeiderkvindene savner betingelser for at utrede for hverandre de spørsmål som er oppe i tiden nu, men det faar vore mænd gjøre for os. Denne underkjendelse av vort eget kjønn protesterer vi imot. Vi har den samme skoleutdannelse som vore mænd. Hvad skal vore mænd ha forud for os i politiken, hvis vi som mændene følger med i tidens spørsmål; men det er det vi desværre ikke har gjort. At politik skal være noget saa rent ufattelig for os kvinder, viser berettigelsen av hva Torgeir Braa sagde i sit foredrag her ute forleden, at borgerpartiene alltid søkte at føre politiken oppe i luften over vore hoder, saa det brede lag av folket ikke skulde forstaa den. Eders indlæg viser, at dette desværre hittil har lyktes borgerpartiene alt for vel. Men Braa lovte ogsaa, at arbeiderpartiets representanter skulde sørge for, at de kom tilbake ned paa jorden med sin politikk, og da kanskje vi kvinder ogsaa kan komme til at forstaa den (SSD 21.9.1909).

I tillegg til at kvinner ikke har forutsetninger for å drive politikk, mener misjonskvinnene at det er bortkastet for stenhoggerkvinnene å engasjere seg i politikk, for det vil uansett ikke utgjøre den store forskjellen:

At denne lille Forening, der er udelukket fra Valgurnen, fremdeles knytter Haanden i Lommen for at fægte for den gode Sag og mener at kunne udrette store Ting kan sees af Bestyrelsens Skrivelse, der lyder saa: ”Vi Kvinder, som ser og føler denne Uretfærdighed (nemlig at Udlændinger, som har været her i Landet i 20 a 30 Aar og betalt Skatter ikke er Stemmeberettigede), vil i Fællesskab gennem vor Forening søge at faa rettet paa dette Forhold, og det gjør vi ved at agitere for at faa valgt en av Arbeiderpartiets Mænd ind paa Stortinget for Ide og Markers Valgkreds”. Nei tænk det! Det er sandelig ikke daarligt! ”Se hvor meget Støv jeg gjør”, sagde Fluen, som sad bag paa Vognen, der rullede henad Landeveien (FB 5.10.1909).

Misjonskvinnene beskriver videre ”hvor meningsløst det er for en Haandfuld Kvinder, der til og med mangler Stemmeret, at mene at kunne reformere vort Land” (FB 5.10.1909).

Arbeiderkvinnene søker å nå fram til misjonskvinnene ved å vise til tollpolitikken, som sørger for dyre importvarer, deriblant kaffe. Ifølge arbeiderkvinnene er dette et politisk spørsmål som spesielt kvinnene er berørt av, og som derfor alle kvinner kan relatere seg til og samle seg om: ”En ting i dagens politikk tror vi dog, I er enige i, at vi kvinder nu snart har lært os at forstaa og det er den velsignede toldpolitiken. Den har da ihvertfald arbeiderkvindene betingelse for at utrede for husmors plikt at reise en alvorlig kamp mot dette utnyttelsessystem” (SSD 21.9.1909). Men misjonskvinnene opplever dette på langt nær som en felles problemstilling:

naar Bestyrelsen for en Kvindeforening, der mener sig i stand til at kunne balancere Statsbudgettet uden Toldpaalæg paa Kaffe, Sukker og formentlig andre Artikler – hvad selve Gunnar Knudsen ikke kan greie – har fundet ud, at vi har regnet 100 pct. Feil, da vidner det iethvertfald om, at Kvindeforeningen med samt den Bestyrelse er mindre dygtig i Procentregning end i at skaffe os billig Kaffe og Sukker. Vi mener at den ærede Bestyrelse faar staa af 50 pct., og saa kan vi likvidere (FB 5.10.1909).⁴⁶

Arbeiderkvinnene utviser en større forsonende innstilling enn det misjonskvinnene gjør, og avslutter sin diskusjon med å erkjenne at man står langt fra hverandre. ”Forresten bør vi vel

⁴⁶ Gunnar Knudsen som representerte Venstre, var Norges statsminister fra 1908-1910 og 1913-1920.

kunne ha forskjellige meninger om en ting, uten at vi behøver betrakte hverandre som uvenner” (SSD 21.9.1909). Misjonskvinnene imøtekommer ikke denne håndsrekning, men fortsetter i sitt avsluttende svarinnlegg i Fredrikstad Blad 5. oktober 1909 ufortrødent sin kritikk av stenhoggerkvinnenes politiske engasjement.

Utover dette var feiringa av 1. mai en arena der de politiske motsetningene ga seg uttrykk. Maidagen var en festdag for stenhoggerbefolkningen. ”1. mai var som 17.mai for oss”, forteller Gerd. Hun forteller videre at ”de lokale småbrukerne demonstrerte 1. mai ved å sette ut poteter”. Ulf Hjarðar viser til lignende protester i sin bok om stenindustrien på Hvaler. En kaptein bosatt på Sand, beordret en av sine gårdsansatte til å tømme utedoen idet førstemailet toget var ved å passere. Ifølge Hjarðar stoppet toget opp og sang Internasjonalen for full hals, før de marsjerte videre (2005: 58f). Det kan nevnes at det var kona til den samme kapteinen som for en kort periode i 1914 stod som medlem i Arbeiderpartiets kvinneforening, men det blir kun spekulasjoner å skulle trekke noen konklusjon ut av dette.

4.4 De etablerte, outsiderne og det statiske kulturbegrep

Gjennomgangen ovenfor viser hvordan kulturelle og politiske motsetninger dannet kjernen i relasjonen mellom stenhoggerbefolkningen og lokalbefolkningen, og derigjennom stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene, mens nasjonale og klassemessige faktorer ikke hadde betydning. Norbert Elias påviser i sin undersøkelse av lokalsamfunnet Winston Parva, at det oppstår et skarpt skille mellom en veletablert gruppe og en nyere gruppe av innbyggere, hvis medlemmer behandles som outsiderne av de etablerte (1999: xxvii). Det særegne i møtet med noe som er annerledes er i følge Frank Meyer at man setter ord på det (2001: 21). En slik artikulasjon gestaltes i den etablerte befolknings betraktning av den nye gruppa som outsiderne. En outsider vil alltid defineres ut i fra en lokal norm. Det som fremstod som fundamentalt annerledes og som bidro til å kjennetegne en outsider på Spjærøy de første tiårene på 1900-tallet, var først og fremst et fremmed politisk tankegodt.

Man kan spørre seg om de lokale misjonskvinnenes kritiske holdning til stenhoggerkvinnenes politiske deltagelse har en sammenheng med kvinneunderdanighet eller kryssing av kjønnsgrenser. Som vist innledningsvis, må kystkvinnens virke forstås i lys av deres kjønnsrolle. Det kan tenkes at de oppfattet stenhoggerkvinnenes adferd som et brudd på kjønnsrollemønsteret, og dermed anså det som upassende. En slik forklaring er likevel ikke tilfredsstillende, fordi man på Hvaler ikke var ukjent med at kvinner fremhevet seg i foreningslivet, ei heller med selvstendige kvinner i hjemmet og lokalmiljøet. Kvendseth

beskriver hvordan misjonskvinnene på Vesterøy fungerte uavhengig av mennene, ved at de hadde separate foreningskretser (2006: 48). Kvinnene på Hvaler hadde dessuten tradisjonelt sett en sterk posisjon i hjemmet, noe de ofte hadde i kystdistrikt der mennene var mye borte (Jensen 1986: 94). I slike kystsamfunn hadde kvinnene en meget selvstendig stilling og ofte tok de viktige kollektive avgjørelser (Elstad 1999: 21, Elstad 2002: 116f, Oterhals 2004: 10).

4.4.1 Moralsk stigmatisering

Elias sin teoretisering over relasjonen mellom etablerte og nyetablerte innbyggere bidrar til å kaste lys over de lokale kvinnenes kritiske holdning til stenhoggerkvinnenes politiske engasjement. Helt essensielt i relasjonen mellom grupper er den stigmatiseringen som utøves. Stigmatiseringen er av moralsk karakter, og innebærer at de etablerte tilskriver outsiderne en lavere verdi og stempler dem som underlegne (Elias 1999: xxxii). En slik holdning fra kystkvinnenes side kommer tydelig frem i replikkvekslingen mellom de to kvinnegruppene i lokalavisene 1909.

De lokale misjonskvinnene nøyter seg ikke med å være uenig i stenhoggerkvinnenes politiske synspunkter, men de mener sågar at kvinnene ikke bør beskjefte seg med politikk, fordi det er noe de ikke har greie på. Misjonskvinnene nedvurderer stenhoggerkvinnene ved å tilskrive dem mangel på kompetanse. De gir også uttrykk for at det er et urealistisk prosjekt, og nedvurderer samtidig selve budskapet:

Kvinder, der neppe har Betingelse for at reise omkring som Agitatorer, og som – med Undtagelse af nogle faa – mangler Stemmeret, skal gjøre sit til, at der blir valgt en Socialdemokrat til Stortingsmand for Ide og Marker Valgkreds, og denne igjen skaffe de indflyttede Udlændinger lettere Adgang til norsk Statsborgerret. Er ikke det at seile med Luftskeib, saa skjønner ikke vi. Dette maa vel være at føre Politiken oppe i Luften, over Skyerne; thi her paa Jorden gaar det ikke saa letvint, og det antager vi ogsaa Hvaler Arbeiderpartis Kvindeforening vil komme til at erfare (FB 5.10.1909).

Ved å karakterisere noe som lite gjennomførbart, så fremhever man samtidig at det er bortkastet tid å engasjere seg i dette:

Disse holder da Møder hver 14de Dag, hvor de da diskuterer alle mulige og umulige sociale Spørgsmaal, i Lighed med Fader Solbergs politiske Kandestøber til en Kop Kaffe, som de faar paa Stedet, idet Smørrebrød medtages. Møderne holdes da vegselvis i Husene hos Medlemmerne [...] ”Naturligvis der, som andre Steder mødes Modstand fra enkelte hold”, skriver Referenten. Her sigtes rimeligvis til os, som ikke har fundet at kunne gaa ind som Medlemmer af denne Forening, fordi vi finder, at vore huslige Sysler ikke tillader os at deltage som Medlemmer af en Forening, der efter vore Begreper bortødsler altfor meget Tid med sine hyppige Møder uden tilsvarende Nytte, en Tid der kunde anvendes til større Nytte og større Velsignelse i hjemmet (FB 31.8.1909).

En nedvurdering vil alltid foregå etter egen moralsk standard, og Elias betegner stigmatiseringen nettopp som en moralsk differensiering. Misjonskvinnenes utsagn om

tidsødsling kan knyttes til tidsutnyttingsprinsippet, som er viktig for å få forstå kystkvinnene. Som vist innledningsvis var det å utnytte tiden godt viktig, og ble ansett som en norm. Her bruker misjonskvinnene dette prinsippet som et ledd i å fremheve egen gruppes moralske egenskaper og overlegne karakter. En annen betydningsfull faktor i forståelsen av kystkvinnene kommer også til uttrykk i dette utsagnet, ved at tidsutnyttingsprinsippet knyttes til virksomheten i hjemmet. Kystkvinner definerte seg selv som flittige, arbeidsomme kvinner, og arbeidet var knyttet til husholdets mange oppgaver. Dette har en sammenheng med den funksjonelle arbeidsdelingen mellom kjønnene, og er således nært knyttet til kjønnsprestisje. Gjennom å stigmatisere andre fremheves og bekreftes egen identitet (Elias 1999: xxx). Misjonskvinnene opprettholder sin egen selvforståelse og ære, i motsetning til stenhoggerkvinnene som de mener sløser med verdifull tid på bekostning av huslige sysler.

Stenhoggerkvinnene anser dette som urettmessig kritikk, da misjonskvinnene har den samme møtefrekvensen og bevertningen på sine møter: ”Vi er bekjent med, at I som søker at haane os, ogsaa staar i en forening med 14 daglige møter. Hvad er det I bruker her? Jo, netop kaffe! Saa I bør først feie for egen dør” (SSD 21.9.1909). Misjonskvinnene derimot tillegger en annen betydning og verdivurdering av egne møter enn stenhoggerkvinnene sine møter, og fremhever på denne måten en statusforskjell på de to foreningene:

Det er sandt, at en del af os staar som Medlemmer af en Kvinderforening, der arbejder for Hedningemisjonen; denne har da Møde engang hver Maaned ; men da de fleste af disse Medlemmer ogsaa virker for Sjømandsmisjonen med et Møde pr. Maaned ogsaa for denne Misjionsgren, blir det riktignok for de fleste 14daglige Møder. Det blir da ihvertfald ikke samme Sag, der forhandles hver 14de Dag (FB 5.10.1909).

En slik vesensforskjell i verdivurderinga av møtevirksomheten til de to foreningene kan knyttes til et annet viktig poeng hos Elias, som kobler den moralske differensieringa til maktforskjeller og ulik sosial status (1999: xxxii-xxxiii).

4.4.2 Maktforskjeller – ulik sosial status

Norbert Elias peker på hvordan moralsk differensiering utøves for å opprettholde maktforskjeller, og dermed bidrar til å skape og synliggjøre statusforskjeller (1999: xxxii). Statusforskjellen mellom den lokale kystbefolkningen og stenhoggerbefolkningen reflekteres i flere av Gerds utsagn. Gerd forteller: ”Stenhoggerane ble ikke regna for noe. Stenhogging var siste sort. Å være stenhogger var ingenting”. En slik statusvurdering er ikke noe man blir utsatt for som enkeltindivid, men kollektivt gjennom tilhørigheten til egen gruppe (Ibid). En statusstempling som Gerd viser til er knyttet til stenhoggermiljøet i sin helhet, og omfatter dermed også kvinnene. Den ulike sosiale statusen var først og fremst knyttet til de politiske

motsetningene. Gerd forteller videre at ”fiskerne og de andre så ned på sosialismen, politikken deres. Det var et veldig konservativt samfunn”. Å underbygge statusforskjeller bidrar til å opprettholde den ujevne maktbalansen mellom gruppene, og dermed kan de etablerte hevde sin egen sosiale overlegenhet (Ibid).

Statusforskjellene kan også knyttes til boligforholdene. ”De som fikk bygd seg hus av brakkefolket, ble en annen type mennesker”, forteller Bjørg. I dette ligger en tydelig nedvurdering av dem som bodde i brakkene. Den samme holdningen kommer til syne blant lokale stenhoggere. På spørsmål om boligforhold svarte Emil: ”Aldri bodd i brakke jeg. Bodde privat eid”. Det er ingenting i kildematerialet som peker i retning av at de som bodde i brakkene anså seg selv som ”brakkefolk”, eller at det skulle være forbundet med lavere sosial status. Hulda forteller at de bodde i brakka på Flinkeløkkå i ti år, men at det etter hvert ble så ”besværlig fordi de hadde så mange unger”. De flytta derfor til den nedre brakka på Sand. Da Hulda ble intervjuet i 1979 hadde hun bodd i brakka i noen og femti år. Hun angra aldri på at de flytta dit, eller på at hun var blitt boende der så lenge. Hun forteller også om noen som flytta til et annet sted på Spjørøy, og som lengta så veldig tilbake til brakka.

Ut fra dette kan det tyde på at lokalbefolkningen hadde en annen holdning til ”brakkefolket” enn det arbeiderbefolkningen hadde selv. Mens stenhoggerkona anså det som uproblematisk å bo i brakka et helt liv, ga den lokale kvinnen uttrykk for at det var forbundet med statusøkning å flytte fra brakka til eget hus. De lokales betraktning av brakkelivet som mindreverdig kan også knyttes til forestillingen om den fremmede, som ble diskutert ovenfor. Det kan være at det ble ansett for mer bofast å bo i et eget hus fremfor en leid leilighet i brakka. Brakkelivet kan ha blitt oppfattet som et symbol på det nyetablerte stenhoggersamfunnet og den vandrerkulturen som det representerte, og på denne måten ha utgjort selve kjernen i opplevelsen av dem som en dårligere sort. At stenhoggerfamilier bygde egne hus og flyttet for seg selv, kan ha ført til at lokalbefolkningen følte at de nå ble mer lik dem selv.

Å stemple en annen gruppe som mindreverdig, er et effektivt maktmiddel i den grad det bidrar til å forme den andre gruppas selvbilde og identitet (Elias 1999: xxxvi-xxxvii, Olofsson 1999: xiv). Elias legger til at kategoriseringen som underordnet, medfører en tilsvarende følelse av skam hos dem som blir stigmatisert (Ibid). Kategoriseringen og stigmatiseringen er kun virksom i den grad stenhoggerbefolkningen identifiserer seg med den, og lar seg definere av den. Hulda opplevde det ikke som skambelagt å bo i arbeiderbrakka, noe som underkjenner effekten av den lave sosiale statusen knyttet til dette fra de etablerte sin side. Bjørg forteller:

”Vi hadde eiendom, jord, mat og dyr. Vi ble derfor sett på som store på det”. Et slikt utsagn indikerer samtidig at stenhoggerbefolkningen på lik linje med lokalbefolkningen ikke anså relasjonen mellom dem som likeverdige.

4.4.3 Sosial kontroll

En annen viktig faktor i figurasjonen av etablerte og outsiders er at alle i den andre gruppa utelukkes fra ikke-yrkesmessige og sosiale kontakter med sin egen gruppes medlemmer. Elias peker på hvordan tabu mot slike kontakter ble holdt ved liv gjennom sosial kontroll som sladder, og andre sosiale sanksjoner (1999: xxviii). På Spjærøy ble motsetningene mellom gruppene og statusforskjellene vedlikeholdt og opprettholdt gjennom sosial kontroll. Dette kom til uttrykk ved at lokalbefolkningen ble nektet å oppsøke stenhoggerområdene.

Björg forteller at de ikke fikk lov til å gå på Folkets Hus. Det gjaldt ikke bare dem, men også andre på Spjær, forteller hun. Folkets Hus stod sentralt i stenhoggerbefolkningens sosiale liv, og ble flittig brukt i både sosiale og faglige sammenhenger. For den lokale befolkningen var Folkets Hus et sted hvor ”de andre” gikk, og ble karakterisert som et syndens hus. Det som foregikk der, ”både skremte og skapte forestillinger som bidro til unødvendige misforståelser”, skriver lokalhistorikeren Ulf Hjørdar (1980: 24). Folkets Hus utgjorde en viktig ingrediens i stigmatiseringen av stenhoggerbefolkningen, og forbudet mot å gå dit var del av en sosial kontroll.

Elias beskriver hvordan nye grupper i samfunnet oppleves som en trussel på den etablerte livsformen. Som medlem av en gruppe må man underkaste seg gruppens normer. Han peker på hvordan de etablerte mener at medlemmer av en outsidergruppe ikke evner å følge disse normer og restriksjoner. De oppleves derfor som en trussel for etablerte regler og tabuer, og det å ha kontakt med dem anses på tilsvarende måte som en trussel på normfellesskapet. Kontakt bidrar til å svekke statusforskjellen, ved at man ”smittes” av outsidersens lave sosiale verdi. Ifølge Elias handler stigmatiseringen derfor også om den enkeltes posisjon i egen gruppe. Det å ha kontakt med en outsider, kan dermed for en etablert person bidra til å svekke hans status innen den etablerte gruppa. Elias hevder at nærmere kontakt derfor oppleves som et ubehag. Sosial kontroll handler således om å forsvare egen gruppeidentitet (1999: xxxiv-xxxvi).

I likhet med Folkets Hus var Sand et sted hvor de lokale ble advart mot å gå. På folkemunne hadde Sand blant annet tilnavnet Lille Sovjet. Gerd forteller at ”fiskere og småbrukere fikk ikke gå til Sand fordi det var kommunister der”.

4.4.4 Stigmatiseringens sosiodynamikk

Forestillingen om kommunister på Sand og tilnavnet ”Lille Sovjet” er en politisk stigmatisering som peker på et annet sentralt poeng i figurasjonen av etablerte og outsiders. En etablert gruppe tilskriver sine medlemmer overlegne menneskelige egenskaper. Samtidig henter man frem den andre gruppas verste egenskaper og setter den opp mot sine egne beste. På denne måten kommer en liten minoritet til å definere hele gruppa, samtidig som den moralske differensieringen oppleves som stor. De forutsetninger en gruppe kan stemple en annen under betegner Elias som stigmatiseringens sosiodynamikk (1999: xxxi), og er knyttet til de berørte gruppenes sosiale egenskaper og tradisjoner (Ibid: xxxvi).

Ved å benytte seg av Elias` modell på den politiske stigmatiseringen er det tydelig hvordan enkelte marginale elementer i stenhoggermiljøet kom til å definere hele gruppa utad, og i enkelte sammenhenger fikk man høyst misvisende merkelapper knyttet til seg. Begreper som kommunisme og ”Lille Sovjet” kan peke tilbake på virksomheten til ungsosialistene, som lå lenger til venstre på skalaen enn de øvrige sosialdemokratene på stedet. Den ungsosialistiske foreningen ble imidlertid avvirket i 1914, og den politiske stigmatiseringen eksisterte lenge etter den tid. Det kan også tenkes at all sosialistisk aktivitet ble forbundet med sovjetisk kommunisme. Men like fullt, blir det misvisende å betrakte stenhoggerbefolkningen i den retningen. Kvinnenes utmeldelse av Kvinneforbundet i 1921 grunnet innføringen av Moskvatesene og radikaliserings i det norske Arbeiderparti, viser hvordan stenhoggerkvinnene på Spjærøy stilte seg avvisende til kommunismen. I den norske arbeiderbevegelsen var kommunistene riktignok en del av den ytterste venstrefløy, og det kan være at den lokale befolkningen dannet seg en forestilling om arbeiderbevegelsen basert på denne minoriteten, for deretter å projisere dette bildet over på den lokale stenhoggerbefolkningen. Uansett hva som er årsaken til at man betegnet Sand som ”Lille Sovjet”, og forestillingen om at det fantes kommunister der, så representerer dette et uriktig bilde av de virkelige forhold. Gerd vokste opp på 1930- og 1940- tallet. At slike holdninger fortsatt eksisterte da hun vokste opp bare vitner om hvor utbredt og rotfestet slike forestillinger var i dette lille samfunnet.

Hva den etablerte gruppa stigmatiserer vil også være med på å si noe om dem selv, ved at det samtidig fremhever det moralsk overlegne ved dem selv. En viktig del i møtet med den fremmede er, som Meyer tidligere har sagt, at man setter ord på det. Det innebærer at man beskriver den andre gruppa ved å fremheve det som er mest fremmed og fjernt fra en selv og eget selvbylde. Et slikt uttrykk kommer frem i *Norges Prestegjeld* fra 1917, der sogneprest

Welle beskriver arbeiderbevegelsen på Hvaler. Han fremhever at det ”blev drevet sterk socialistisk agitation, forbundet med fritænkensk og kirkefiendtlig propaganda samt løsslupne fornøielser” (Sandberg 1917: 25). Beskrivelsen kan tolkes mer som en opplevelse av og forestilling om de fremmede, enn som et reelt bilde av stenhoggerbefolkningen, og fremstår således som moralsk diametralt av eget selvbilde. Ut fra en slik modell kan det sosialistiske, det antireligiøse og de sosiale sammenkomstene forstås som lite moralsk anerkjent fra de etablerte innbyggerne sitt perspektiv. Ved å se nærmere på de elementer sognepresten presenterer, ser vi at beskrivelsen ikke alltid er forenlig med de virkelige forhold.

At sognepresten skriver at det ble drevet ”sterk socialistisk agitation” understreker det politiske motsetningsforholdet, som jeg allerede har belyst. At Welle samtidig forbinder arbeiderbevegelsen på Hvaler med ”fritænkensk og kirkefiendtlig propaganda” er noe mer problematisk. I *Norsk fritenkerhistorie 1500-1850* benytter forfatterne Arne Bugge Amundsen og Henning Laugerud seg av begrepet *fritenker*, som det å tenke eller handle fritt i forhold til den offisielle religion- og livssynstenkningen. Fritenkeri er dermed tanker og handlinger som avviker fra den offisielle luthersk-evangeliske statskirken (Amundsen/ Laugerud 2001: 13). Folketellingene for 1910 og 1920 har en egen rubrikk for religiøs tilhørighet. De aller fleste på tilhørte statskirken, men der en person tilhørte en annen menighet er dette ført inn. Folketellingene viser at kun en meget liten andel av både stenhoggerbefolkningen og kystbefolkningen på Spjærøy kunne knyttes til en ”fritænkensk” virksomhet. Totalt var ni personer i 1910 og ti personer i 1920 medlemmer av frikirkelige menigheter (se vedlegg 13).

Kirkefiendtlig propaganda kan derimot knyttes til ungsosialistene, noe som kommer tydelig frem av deres fanetekst, der det blant annet står: ”Ned med alteret”. Ungsosialistene på Spjærøy beskrev religion som et hinder for arbeiderklassens fremgang, og mente derfor at ungdommen burde opplyses om ”religionshumbugen”. Den kristne tro var flere ganger tema på ungsosialistenes møter, og de diskuterte for eksempel ”Er den kristne religionen en religion for vår tid?”, noe de ble enige om at den ikke var. De holdt også offentlige diskusjonsmøter over dette temaet. Ved en anledning bestilte de en foredragsholder fra kretsstyret til å komme og holde antireligiøse foredrag, og en annen gang ble det bestemt å invitere sogneprest Pahle⁴⁷ og skolelærer Wergeland spesielt. Protokollen forteller dessverre ingenting om resultatet av møtet, eller om møtet i det hele tatt ble gjennomført. Det antireligiøse arbeidet reflekteres også i litteraturkomiteens bestillinger av en rekke antireligiøse skrifter og kort,

⁴⁷ Johan Pahle var sogneprest på Hvaler fra 1904 til 1914 (Nilsen/ Hansen 1914: 21).

deriblant brosjyrene *Bibelhåndbok for fritenkere*, *Djevelens historie*, *Naturens evangelium*, *Bibelgudens moral*, *En natur forklarer trosbekjennelse*, *Min tro og mine tvil* og *Hva er religion?*

Med "*løsslupne fornøielser*" henviser sogneprest Welle trolig til sosiale sammenkomster og bruken av alkohol. Stenhoggere var til å begynne med beryktet for sitt enorme alkoholforbruk. Thor Andersson beskrev i 1911 forholdet blant stenhoggere i Bohuslän. "Riktiga orgier förekommo där arbetarna, när de icke längre förmådde stå, liggande fortsatte att dricka ända till fullkomlig redlöshet. Mången arbetare blef nästan vild under rusets inflytande och till skräck för sin ort" (1911: 160). Resultatet ble en større oppslutning i nykterhetsforeningene blant stenhoggere enn befolkningen ellers (Ibid).

I stenhoggermiljøet på Spjærøy var det ungsosialistene som hadde den tydeligste profilen mot alkohol. De hadde en bestemmelse om at alle som inngikk som medlemmer i klubben skulle være nyktre. De var totalavholdsmenn (og -kvinner), og hadde det som del av sin parole i faneteksten "ned med rusdrikken". Temaet ble stadig diskutert på møtene. Våren 1913 diskuterte de "Ungsosialismens stilling til allment rusdrikkeforbud". Et slikt allment forbud kom som kjent ikke før i 1916. Ungsosialistene oppfattet rusdrikken som en trussel mot arbeiderklassens fremgang. I en diskusjon om hva som skulle til for å få ungdommen klassebevisst, ble det pekt på at de burde opplyses om rusdrikkens skadelige innvirkning. Også kvinneforeningen var opptatt av avholdssaken, eller edrueligheten som de kalte det. Det var et tema for diskusjon på møter, og utover det leste de fra avholdsbladet *Verdandisten*. Avholdsforeningen *Verdandi* var dessuten en av de første foreningene som ble etablert i stenhoggermiljøet på Spjærøy, noe som vitner om at man tidlig satte arbeidet mot alkoholen på dagsorden. Denne virksomheten står dermed i sterk kontrast til sogneprestens beskrivelse, som hevder at "Organisert avholdsbevægelse findes der omtrent ikke" (Sandberg 1917: 25).

Stenhoggermiljøet var karakterisert av hyppige sosiale tilstelninger, og ofte ble det danset til sent på kveld. Om sognepresten reagerte på disse sammenkomstene ved å karakterisere det som løssluppent er usikkert. Misjonsfestene var ifølge sognepresten, de eneste sosiale tilstelningene på stedet, så i motsetning til dette kan stenhoggerfestene oppleves som løssluppent. Arbeiderbevegelsen var opptatt av å bli tatt på alvor, og la vekt på å fremtre med verdighet. De tilla derfor edrueligheten stor betydning. Selv om man var opptatt av sømmelighet og avhold, så forhindret ikke det at det kom fulle folk på deres arrangementer. Nils forteller at det "hendte det var fyll og slagsmål på Folkets Hus". Ifølge Harald hendte det

at det var ”rabalder og slosskamp” når det var fest og dans på Folkets Hus. Bjørg forteller at de ikke fikk lov til å gå på Folkets Hus på grunn av fyll og slagsmål. Hun legger til at det ”ikke nødvendigvis var de som arrangerte som forårsaka bråket. Det var folk utenfra som kom, og drakk utafør”. Det var ikke bare stenhoggerbefolkningen på Folkets Hus som hadde dette problemet. Basarene på Sjømannslokalet var alltid på en lørdag. ”Det kunne komme folk helt fra Vesterøy som drakk og lagde litt bråk”, forteller Bjørg.

På tross av at avholdssaken stod sterkt blant stenhoggerbefolkningen, så var det bildet av den bråkete fyllefanten som ble fremtredende i opplevelsen av dette miljøet. Elias beskriver det som en strukturell regelbundethet i relasjonen etablert-outsider at den etablerte gruppa tilskriver outsiderne som helhet de dårlige egenskapene hos dens verste del, samtidig som de danner et bilde av egen gruppe basert på de mest eksemplariske medlemmene (1999: xxxi). Fremstillingen av stenhoggerbefolkningen danner en skjev beskrivelse ved at den fremhever marginale trekk ved miljøet og lar dem gjelde for alle, samtidig som den overser de samme trekkene ved lokalbefolkningen, slik at dette ikke utgjør en del av definisjonen av denne gruppa. Forståelsen av stenhoggerbefolkningen er samtidig sammensatt av fragmenter, som ikke stammer fra den samme minoriteten, men som er hentet fra adferd man bifalt minst. Resultatet blir en stigmatisering av stenhoggerbefolkningen basert på forestillinger som ikke samsvarer med de virkelige forhold.

4.4.5 Et delt samfunn og det statiske kulturbegrep

Det oppstod et tydelig skille mellom stenhoggerbefolkningen og den lokale befolkningen. Elias peker på hvordan et slikt skille er basert på tilhørigheten i lokalmiljøet (1999: xxix). Som nyetablerte markerte stenhoggerbefolkningen seg på flere måter, noe som bidro til å differensiere dem som en egen gruppe i lokalsamfunnet. Det var spesielt tre faktorer som gjorde at stenhoggerfamiliene på Spjørøy skilte seg ut og ble så synlige i lokalsamfunnet: antallet, bosetningsmønsteret og klassebevisstheten.

- 1) Antallet. De var mange, flertallet var svenske og de kom i løpet av kort tid.
- 2) Bosetningsmønsteret. De levde samlet i enkelte områder, og mange bodde i arbeiderboliger.
- 3) Klassebevissthet. De hadde en sterk fagorganisering, etablerte arbeiderforeninger, bygde Folkets Hus og feiret 1. mai. Kvinnene hadde en sterk deltagelse i dette.

Det sterke svenskeinnslaget ga dem et særpreg, og etableringen av en rekke fag- og politiske foreninger i tillegg til et eget Folkets Hus gjorde at de skilte seg ytterligere ut. Det styrket

felleskapet dem i mellom, samtidig som det bidro til å skape et motsetningsforhold til lokalbefolkningen. Arbeiderhistorikeren Harald Berntsen hevder at deres politiske og kulturelle virksomhet virket til å gi deres ”egen forhåndsisolasjon et organisatorisk uttrykk” (1987: 74).

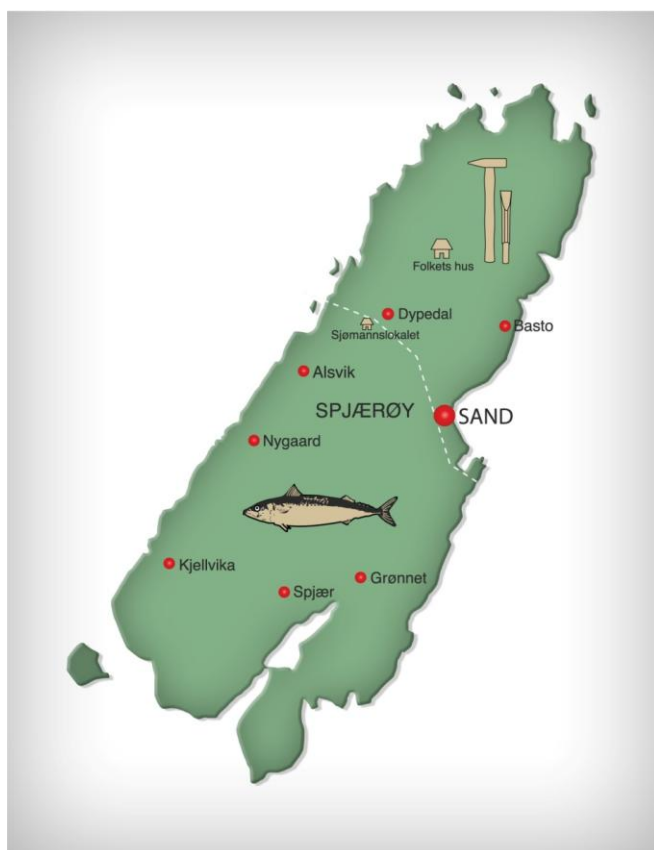
På Spjærøy resulterte motsetningene i at man fikk et delt samfunn. I Hvaler bygdebok peker Inger Jensen på hvordan sjømannsfamilier, fiskerfamilier og stenhoggerfamilier levde mer eller mindre isolert fra hverandre (1993: 485). Dypedal, Sand og Basto med Folkets Hus var stenhoggerbefolkningens virkefelt. Områdene sør for dette var dominert av de lokale fiskerne, sjøfolka og losene, med base i Sjømannslokalet. Bjørg forteller om motsetninger mellom Sand og Spjær. ”På Sand var det sosialister. På Spjær var det høyrefolk. Spjær og Sand var motsetninger. Folk på Sand og folk på Spjær omgikk ikke hverandre”. Emil forteller om tilsvarende motsetninger. Han forteller at det var forskjell på ”søndre og nordre del av øya. Nora på øya var stenhoggerane. Sønnera fiskere eller bønder. Dem møttes gjerne på sjømannslokalet”.

I relasjonen mellom etablerte og nykommere hevder Elias at det oppstår en ujevn maktbalanse basert på ulik organisasjonsgrad. De lokale familiene hadde gjennom sin forankring i miljøet gjennom generasjoner et sterkt fellesskap, mens nykommerne var fremmede både i forhold til de lokale og til hverandre. En slik ulikhet i graden av indre samhold, spiller i følge Elias en avgjørende rolle i forhold til maktrelasjonen mellom to grupper (1999: xxx).

Stenhoggerbefolkningen, og deriblant kvinnene, jobbet imidlertid aktivt for å skape et gruppefellesskap og etablere et indre samhold. Det var nettopp deres organisatoriske uttrykk som ble oppfattet som en trussel for lokalbefolkningen. Ved å se dette gjennom Elias` modell, virket stenhoggerbefolkningens organisering og utvikling av indre samhold til å svekke den skjeve maktbalansen mellom gruppene, og derfor ble de oppfattet som en desto større trussel for den etablerte lokalbefolkningen. Når de etablerte følte sin makt truet, svarte de med å utøve stigmatisering. Ifølge Elias består en slik stigmatisering blant annet i at innbyggerne i området der de ”gamle” familiene bodde, anså seg selv som bedre enn de som bodde i de nyetablerte delene av samfunnet, og at de vegret seg for all sosial kontakt (1999: xxvii). Denne holdningen reflekteres, som vi har sett, blant annet i synet på dem som bodde i arbeiderbrakkene. Dette bidro til å skape et delt samfunn, og samsvarer med hva vi ser var tilfellet på Spjærøy.

Kulturmøtet mellom stenhoggerbefolkningen og lokalbefolkningen kan forstås ut fra *det statiske kulturbegrep*. Som vist tidligere bygger det statiske kulturbegrep på en sterk grensetrekking mellom forskjellige grupperinger, hvor de ulike gruppene opplever de andre som markant annerledes (Riis 2006: 12f). Med en slik kulturforståelse til grunn skapes det avstand og polarisering. Man definerer hverandre ut fra forestillinger og sosiale fordommer, som dermed virker til å opprettholde avstanden mellom gruppene. På bakgrunn av dette ser vi at det fungerte en skillelinje, som delte nord fra sør på Spjærøy. Det var en mental og symbolsk grense, og ikke en grense i fysisk forstand. Elias betegner slike skiller som en følelsesmessig grense (1999: xxxiv-xxxv). Grensa markerte et skille mellom to livsformer, og kan derfor betraktes som et ”kulturelt signalsystem” (Ehn/ Löfgren 2001: 56). I kulturmøtet mellom stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene ble ulikhetene satt i fokus, og kan beskrives ved hjelp av Billy Ehn og Orvar Löfgren som en ”kamp om makten över det rätta perspektivet” (Ibid: 160). Resultatet ble en tydelig markering av grensa mellom ”oss” og ”dem” (Ibid). Den kjente kulturhistorikeren Peter Burke peker på hvordan manifesteringen av ”oss” og ”dem” gjør at kulturgrenser kan betraktes som en barriere. Men, sier han, kulturgrenser kan også fungere som møteplasser eller kontaktsoner (2004: 129). Dette leder over til neste avsnitt.

Figur 4.2: Kart over Spjærøy: et delt samfunn

Bosetningen på Spjærøy med lokal befolkning i de tradisjonelle næringene i sør, og de nyetablerte stenhoggerne i nord resulterte i et delt samfunn, geografisk, kulturelt og sosialt. Flere utsagn viser til at lokalbefolkningen advarte sine egne mot å oppsøke Sand og Folkets Hus.

Grafikk: Made Up North © Cecilie TL Andersen

4.5 Kontaktflater, samhandling og strukturelle endringer

Den store barrieren mellom gruppene til tross, så utviklet det seg etter hvert en samhandling mellom kvinnene på tvers av skillelinjene. Sosialantropologen Marianne Gullestad viser i sin avhandling om livet i en gammel bydel i Bergen hvordan forholdet mellom gamle og nye beboergrupper er preget av avstand. Hun peker samtidig på hvordan tid og samhandling bidrar til å overkomme denne avstanden (1979: 107f). Et omskiftelig og rotløst miljø representerte en ustabilitet i stenhoggermiljøet som kan ha bidratt til å opprettholde avstanden til den lokale befolkningen. Gullestad peker på hvordan bosetning over tid er en forutsetning for utvikling av kontaktflater og felles forståelse (Ibid: 106). Det var etter hvert mange i stenhoggermiljøet som ble værende på Spjærøy. Det utviklet seg en større stabilitet i miljøet som vedvarte over tid, og det var først og fremst kvinnene som representerte denne stabiliteten. Det var også stenhoggerkvinnene som representerte de første *samhandlingene* med lokalbefolkningen, utover de rent yrkesfaglige relasjonene knyttet til selve arbeidssituasjonen i brottet.

4.5.1 "organisering av Sykepleien inden Kommunen" - Spjærøens Sykepleierforening

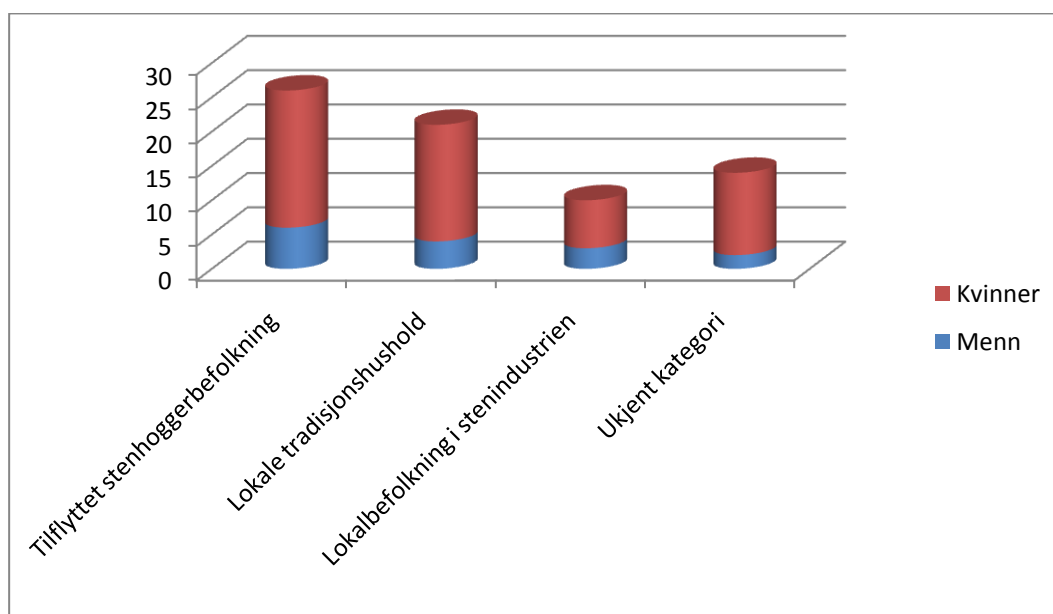
På et møte i Arbeiderpartiets kvinneforening i mai 1914 foreslo Albertine at de skulle skaffe en sykepleier til de tre vestre øyer, Vesterøy, Spjærøy og Asmaløy. Det ble bestemt at de skulle ta kontakt med distriktslegen på Hvaler, doktor Lundevahl, for å rådføre seg med ham og få ham til å hjelpe dem. Doktoren svarte at han kunne få Frk. Klavenes fra Kristiania til å komme og holde et foredrag om saken den 27. juni, og at Kirkøy Sykepleierforening hadde tilbudt seg å dekke utgiftene.

"Efter Initiativ av Hvaler Arbeiderpartiets Kvindeförening i samraad med Dr. Lundevahl sammenkaltes møte paa Folkets Hus Lördag den 27 juni til dröftelse av organisation av Sykepleien inden Komunen". Til stede for å lede kveldens møte var stenhoggeren Claus Emil Wahlström. Frøken Klavenes holdt et innledende foredrag om sykepleien og dens nytte, samt hva Sanitetsforeningen hadde utrettet den tid den hadde arbeidet, særlig dens kamp mot tuberkulosen. Hun vektla betydningen av å ordne sykepleien med "øvede Sykepleiersker". Protokollen forteller at møtet var forholdsvis godt besøkt, og at man etter en del diskusjon ble enige om å danne en sykepleieforening på Spjærøy. På møtet ble det innmeldt 34 medlemmer.

Medlemstallet økte raskt, og i 1915 hadde foreningen allerede 62 medlemmer, for deretter å oppleve en jevn vekst. Frem til 1921 er det kun to personer som har forlatt foreningen pga flytting, og ytterligere to personer er falt fra, på grunn av dødsfall. Det var med andre ord en meget stabil medlemsmasse. Jeg har laget en medlemsoversikt etter samme prinsipp som

tidligere, der jeg har listet opp alle navnene på personene som kommer frem i protokollen og kategorisert medlemmene ved hjelp av folketellingene.⁴⁸ Oversikten viser at foreningen samlet både kvinner og menn fra stenhoggerhushold og tradisjonelle hushold. Både mannlige og kvinnelige ungsosialister, og mannlige og kvinnelige sosialdemokrater var medlem i sykepleierforeningen, i tillegg til stenhoggerbefolkning som ikke deltok i det politiske foreningslivet. De mannlige medlemmene var nesten alle sammen i slekt med kvinnelige medlemmer.

Figur 4.3: Medlemmer Spjørøy sykepleierforening 1920 (se vedlegg 14 og 15)

Det var utelukkende kvinner som satt i styret, menn ble valgt til revisorer. Stenhoggerkona Albertine satt som formann i hele perioden jeg har behandlet. Både i styret og blant revisorene var det en jevn fordeling mellom medlemmer fra tilflyttet stenhoggerbefolkning, lokalbefolkning i stenindustrien og fra lokale kysthushold. Møtene ble holdt både på Sjømannslokalet, Folkets Hus og skolen på Dypedal, men man vekslet også på å ha møter hjemme hos hverandre, med alle tre husholdskategorier som vertskap. På møtene ble det ofte lest fra bladet Folkehelsen, som foreningen abonnerte på.

I kjølvannet av opprettelsen av sykepleierforeningen på Spjørøy ble det også startet sykepleierforeninger på Vesterøy og Asmaløy. Foreningene hadde både separate og felles

⁴⁸ I protokollen fortelles det for de fleste årene hvor mange medlemmer foreningen har, i tillegg nevner den navn og antall på nye medlemmer. For de årene hvor det ikke er notert et medlemstall er det derfor enkelt å regne seg frem til dette.

møter. Foreningene gikk sammen om å ansette en sykepleierske, og på fellesmøtene behandlet man saker som omhandlet dette. I 1916 ble søster Borghild fra Bergen ansatt som sykepleierske. Foreningene sørget for lønn, fritt hus, møbler og ved, og Hvaler kommune bistod med halvparten av lønnen. Dr. Lundevall holdt i mai 1916 et kort foredrag om nødvendigheten av å ansette ytterligere en sykepleierske, og i 1918 ansatte foreningene en sykepleierske til. På generalforsamling i 1918 ble det bestemt at de skulle organisere frivillig sykepleie, i tilfelle ”noe tilsvarende som den spanske syke på nytt skulle dukke opp”. I den forbindelse kom derfor en sanitetssøster for å holde kurs i sykepleie, hvor også medlemmer fra Asmaløy og Vesterøy deltok.

Spjærøy sykepleieforening hadde en basar og en fest i året. Basarene ble blant annet holdt på Folkets Hus. Utover dette kjøpte foreningen inn diverse sanitetsutstyr og annet materiell som putevar, laken og lommetørklær, i tillegg til at de bistod syke personer med pengestøtte eller en liter melk daglig i en måned. De bevilget en familie 25 kroner til innkjøp av kiste da datteren deres døde av tuberkulose, og de tilbød en annen person et opphold på sanatorium.

Foto 8: Albertine Lund var en av initiativtagerne til opprettelse av en sykepleieforening. Hun var gift med den svenske stenhoggeren Karl Lund, og de bodde i eget hus på Sand med sine tre barn. Albertine var i mange år sykepleierforeningens formann, og hun var også i flere år formann i Arbeiderpartiets kvinneforening. Det var en aktiv og engasjert kvinne. Foto: Kystmuseet Hvaler.

4.5.2 Samhandling i lys av strukturelle endringer

Sykepleieforeningen ble et samlingssted på tvers av mange skillelinjer. Den nyskapede felles arenaen kan ses i sammenheng med flere parallelle prosesser som gjorde seg gjeldende på begynnelsen av 1900-tallet. Perioden fra århundreskiftet og frem til andre verdenskrig er preget av en overgang fra husholdsøkonomisk til markedsøkonomisk tilpasning. Det oppstod et skille mellom produksjon og reproduksjon, ved at produksjonen i økende grad ble flyttet ut av husholdet mens reproduksjonen forble innenfor. Skillet mellom manns- og kvinnearbeidet ble derfor skarpere, og det oppstod et skille mellom det private og offentlige. Resultatet ble en avvikling av kombinasjonsvirksomheten (Elstad 2002: 11, Hagemann 2010: 179, Jensen 1980: 2). Overgang fra familiemessig til samfunnsmessig produksjon resulterte i at kvinner gikk ut av produksjonen, og over til å bli bare husmødre (Christensen 1979: 27). Utviklingen førte til en idealisering av husmorrollen (Haugen 2004: 47), noe Åsa Elstad betegner som ”husmorisering” (2002: 396).

Med utgangspunkt i borgerlig ideologi utviklet det seg et nytt kjønnsideal, der kjønnsrollene ble redefinert (Hagemann 2010: 192). Ifølge borgerlige idealer var det ikke lenger arbeidsdugelighet som ble ansett som den viktigste kvaliteten ved en god kvinne, da kvinnelighet kom til å bli definert nettopp gjennom å være frikoplet fra det produktive (Ibid: 252). Kvinnens arbeid var ikke lenger knyttet til økonomien, men til omsorgs- og vedlikeholdsarbeid i hjemmet. Kvinnens status og kjønnssegenskaper ble dermed knyttet til omsorgsfunksjonen. I følge det borgerlige kvinneideal skulle kvinnen være selvoppofrende og stå til tjeneste for resten av familien med sitt arbeid (Jensen 1986: 92). Dette kvinneidealet ble mer og mer rådende også utover borgerskapets kretser. Dagrunn Grønbech tydeliggjør hvordan kystkvinner på begynnelsen av 1900-tallet allerede fra barnsben av var opplært til å nedprioritere egne krav. Hun skriver at det derfor ble unaturlig å fremme egne interesser, og at de var opplært til innordning ut fra et omsorgsbegrep. Omsorgsbyrden skulle komme til å fungere som målestokk for anerkjennelse (2008: 162f). Grønbech fremhever at kvinnene i kombinasjonsbrukene var preget av moralske føringer som ”hva jeg kan gjøre for andre” fremfor ”hva andre kan gjøre for meg” (1999: 51). Med et slikt utgangspunkt må veien ha vært kort til å delta i den type arbeid som sykepleieforeningen representerte.

Kvinneidealet og dermed også kvinners rolle og posisjon endret seg i takt med de samfunnsmessige omveltningene. Kvinnene fikk en mer privat funksjon, og denne koblingen til det private kan ha stimulert til foreningsdeltagelse. Elstad peker på at når de daglige møteplassene for kvinnene ble færre, er det ikke urimelig å regne med at den sosiale siden ved

foreningsarbeidet ble desto viktigere (2002: 412). Kvinnens sterke posisjon i hjemmet knyttet til hennes rolle i økonomien ble betraktelig svekket (Jensen 1980, 1986). Da maktfordelingen i et hushold ofte er relatert til hvem som har økonomisk ansvar (Vråberg 1999: 83f), påvirket dette kvinnens rolle. Jensen beskriver hvordan kvinnene på Hvaler ikke klarte ”å omsette sin relativt sterke stilling innen husholdet til en maktposisjon utover husholdet ” på samme måte som det mennene gjorde (1986: 97). Kvinnene kan ha benyttet foreningslivet til å gjøre nettopp dette. I sykepleieforeningen videreføres den tradisjonelle kvinnerollen gjennom omsorgsarbeidet, samtidig som kvinnen opprettholder noe av sin sentrale funksjon i lokalsamfunnet. Kvinnehistorikeren Kari Melby peker tilsvarende på hvordan kvinner gjennom sosialt arbeid kunne styrke sin posisjon i offentligheten (2010: 281).

4.5.3 ”Jeg gikk rundt hos dom herre som eide jordvei” – stenhoggerkvinnenes arbeid på de lokale gårdsbrukene

Flere av stenhoggerkonene på Spjærøy hjalp til på gårdene i nærheten. Bjørg forteller hvordan ”konene på Sand hjalp til på gårdene på Spjær og Dypedal”. Hulda, som kom til Spjærøy i 1917, forteller at hun begynte å jobbe på jorda med en gang hun kom. ”Jeg gikk rundt hos dom herre som eide jordvei, du vet de hadde som de sejer i Sverige, torpareställe. Et sånt lite gårdsbruk bortover. Den gangen så brukte vi hver endaste liten jordbete, og der gikk jeg rundt omkring”. I forhold til de nye kjønnsrollene var ikke kvinnen lenger knyttet til arbeid og økonomi, men til en ikke-økonomisk privat sfære. Kjønnsidealene hadde riktignok endret seg, men ikke arbeidsbehovet eller arbeidsbyrden i det praktiske liv (Hagemann 2010: 192).

Husholdenes mangesysleri ble videreført i arbeiderfamiliene, og kvinnenes arbeidsinnsats var like viktig som i de tradisjonelle kysthusholdene. Kvinnehistorikeren Gro Hagemann peker på at kvinner og menn måtte gjøre det arbeidet som trengtes for å forsørge husstanden, enten det var ubetalt arbeid i husholdet eller inntektsgivende arbeid utenfor, samt at arbeidskraftressursene i industrisamfunnet i likhet med i det gamle samfunnet, ble foretatt ut fra husholdningens helhetsbehov. En slik kombinasjon av husholdsøkonomi/ familieøkonomi, og markedsøkonomi betegner Hagemann som *familielønnsøkonomi*, og innebærer at husholdet fungerte som en kombinert produksjons- og forbruksinstitusjon (2010: 183ff).

Stenhoggerkvinnenes rolle i familielønnsøkonomien kommer ikke frem i de offentlige kildene. Mye fordi kvinnenes tradisjonelle husholdsarbeid ble definert ut av økonomien, og at store deler av det inntektsgivende arbeidet kvinner hadde, fikk status som ikke-arbeid (Ibid: 252). I folketellingene er stenhoggerkvinnene oppført som ”arbeiderhustru”, og deres

inntektsnivået arbeid er ikke registrert. Tellingene gir dermed et misvisende bilde av mannen som forsørger, og av kvinnen som en som ble forsørget. Stenhoggerkvinnens bidrag til familielønnsøkonomien omfattet både ulønnet og lønnet arbeid, og kunne blant annet bestå av sømarbeid og bærplukking. Hulda forteller at hun ”plukka tyttebær og solgte i by'n.(...) Jeg rensa tyttebær til kl. 2 om natta, og strikka strømper. (...) Det var mye lapping, og jeg måtte sy klær til ungene (...) Jeg lappa og lappa. (...) Jeg sydde om klærne, alt ble brukt”. Men det var altså arbeidet på de lokale gårdene som representerte en samhandling mellom stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene. Hulda forteller at hun ”jobba på jorda så lenge som ho orka. (...) Jeg gikk etter som dom kom og spurte mæ. Jeg var på Spjær, men mest på Dypedal og Storengkilen.(...) Jeg jobba mye hos Andersen på gården, sammen med den ene dattera. Jeg satte poteter og treska. Kona var snill”.

Kvinnens gårdsarbeid utfylte et gjensidig behov hos stenhoggerkvinnene og kystkvinnene. Inger Jensen peker på at muligheten for gårdsbrukerhusholdene til å bedre husholdsøkonomien i utvidelsesfasen, var å ansette kvinnelig arbeidskraft (1980: 34). Samtidig var muligheten for stenhoggerkvinnene til å bedre familielønnsøkonomien blant annet å ta seg arbeid på de lokale gårdene. Hulda forteller at hun ”måtte ha noen til å passe ungene, men Karl var mye arbeidsledig og var hjemme”. Dette vitner om at det i krisetider var stenhoggerkona som var forsørger, fremfor å bli forsørget, og at kvinnens gårdsarbeid utgjorde en uvurderlig inntektskilde til stenhoggerhusholdet. Med nedgangen i åkerbruket, og økningen i husdyrbruket og hagebruket, ble det mer behov for kvinnelig og mindre behov for mannlig arbeidskraft. I denne utviklingen ser det ut til at stenhoggerkvinnene erstattet den gamle tradisjonen med å hente inn gårdshjelp fra Sverige.

4.6 Samhold, motsetning og det dynamiske kulturbegrep – avsluttende konklusjoner

Kultur møtet mellom stenhoggerkvinnene og kystkvinnene var i første omgang basert på motsetninger, knyttet opp mot opplevelsen av den andre som markant annerledes. Det motsetningsfylte kultur møtet var først og fremst basert på politiske motsetninger, noe som også ga seg sterke uttrykk hos kvinnene. Motsetningene ble opprettholdt gjennom stigmatisering og sosial kontroll, basert på moralsk differensiering gjennom stemping av stenhoggerbefolkningen som sosialt mindreverdige.

Det var arenaene knyttet til tradisjonell kvinnelig kjønnsprestisje, arbeid og omsorg, som skulle bygge bro mellom stenhoggerkvinnene og kystkvinnene. Den sosiale omsorgen var fremtredende i stenhoggerkvinnens foreningsliv, og det var med utgangspunkt i deres

sosialpolitiske arbeid at et samarbeid med de lokale kystkvinnene kom i stand.

Samhandlingen kan derfor tolkes ut fra et felles omsorgsperspektiv. Felles problemstilling er en viktig ingrediens i etableringen av kollektive handlinger (Kjeldstadli 1997: 11f, Kvist 2006: 104), og det var behovet for sosiale velferdsordninger som langt på vei førte kvinnene sammen. Det nye fellesskapet førte til at kvinnene ikke lenger var fremmedgjort fra hverandre.

De nye samværsformene kan knyttes til et *dynamisk kulturbegrep*. I en dynamisk kulturforståelse fokuseres det på felles antagelser og livsformer som finnes mellom mennesker, som umiddelbart synes å tilhøre helt forskjellige grupper (Riis 2006: 13). Fra et slikt perspektiv innebærer et kultur møte en etablering av et fellesskap, hvor barrierer mellom mennesker nedbrytes og kulturelle forskjeller utviskes. Anita Holm Riis beskriver hvordan møtet mellom mennesker synliggjør og produserer overlappinger mellom deres respektive anskuelser og livsformer, og dermed oppheves skillet mellom kulturer (2006: 12f). En slik kulturforståelse gir rom for motsetninger, men resulterer ikke i konflikt. De politiske motsetningene var fortsatt til stede på Spjærøy, men konfliktene var tonet ned. Et eksempel på det finner vi i Hulda sin beskrivelse av 1. mai toget. Hun forteller at ”det satt noen bortover og så på, men det var ingen reaksjoner på at de gikk”.

I følge Norbert Elias er ulikheten i samhold og integrasjon et viktig aspekt ved den skjeve maktbalansen mellom grupper (1999: xxxiii). Den svake integrasjonen kan knyttes til at man ikke var en del av det samme normfellesskapet (Ibid: xxxv). Stenhoggerbefolkningen etablerte et indre samhold gjennom sin foreningsvirksomhet, og samarbeidet med de lokale kvinnene fremmet i tillegg integrasjonen. Kvinnene utviklet et felles omsorgsbasert normsystem gjennom deres felles foreningsarbeid. Ved at det ikke lenger var et markert skille i samholdet innen de to gruppene, eller mellom de to gruppene, var premissene for en moralsk differensiering dermed ikke til stede i samme grad som tidligere. Forbilledlig fortalt kan vi derfor si at man gjennom samhandling og felles foreningsvirksomhet beveget seg fra et delt, til et helt samfunn. Det var kvinnene som sørget for å bryte ned de kulturelle barrierene på Spjærøy, og initiativet kom fra stenhoggerkvinnene.

KAPITTEL 5. KULTURMØTER I EN BRYTNINGSTID – avsluttende konklusjoner

Det overordnede målet med denne undersøkelsen har vært å belyse stenhoggerkvinnene på Spjærøy og deres kultur møter. Det innebærer møtet mellom kvinnene innad i stenhoggermiljøet, men også møtet mellom stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene. Mitt fokus har lagt på selve møtesituasjonen, og interaksjonen mellom kvinnene har derfor stått sentralt i min undersøkelse. Den danske filosofen Anita Holm Riis' vitenskapsteoretiske perspektiv (2006), og de svenske etnologene Billy Ehn og Orvar Löfgrens mer empirisk-analytiske innfallsvinkel til kultur møter (2001), har vært et viktig fundament for meg i min forståelse av de kultur møter som har funnet sted. Som et middel til å belyse kultur møtene har jeg fokusert på samhold og motsetning, der målet har vært å avdekke viktige skillelinjer mellom kvinnene.

5.1 Kvinners kultur møter i stenhoggermiljøet på Spjærøy

En stenhoggerkvinne kan defineres som en kvinne som var tilknyttet stenhoggermiljøets livsform og normgrunnlag. Kvinnenes kultur møte i stenhoggermiljøet på Spjærøy var et møte mellom kvinner som levde i en felles lokal sammenheng, og som befant seg i en tilværelse som var ny for alle. Noen av kvinnene befant seg på et nytt hjemsted, andre kvinner befant seg i en ny sosial og kulturell sammenheng på eget hjemsted. Da samhandling står sentralt i min undersøkelse har jeg fokusert på kvinner i foreningslivet. Foreningene utgjorde en bærebjelke i stenhoggersamfunnet, og fungerte som et forankringspunkt i et mobilt og omskiftelig miljø. Foreningene skapte sosial tilhørighet i et miljø hvor de fleste var fremmede for hverandre. Det sosiale fellesskapet fremstår som meget betydningsfullt, og stenhoggerkvinnene spilte en sentral rolle i denne sammenhengen.

På tross av arbeiderbevegelsen som felles referanseramme forekom det tydelige skillelinjer innenfor stenhoggermiljøet, noe som også berørte kvinnene. Ved å fokusere på samhold og motsetning i foreningslivet har skillelinjer kommet til syne, og dannet et omriss av hva som knyttet kvinnene sammen og hva som skilte dem fra hverandre. Samholdet i foreningslivet var sterkt, og det kan skilles mellom foreningsaktive kvinner og kvinner som ikke var medlem av en forening. Hovedtyngden av de foreningsaktive kvinnene kom fra tilflyttede stenhoggerfamilier, mens en mindre andel var lokale kvinner gift med en tilflyttet stenhogger. Ingen lokale kvinner gift med en lokal stenhogger deltok i foreningslivet. Det er vanskelig å trekke klare linjer mellom kvinner innefor og utenfor foreningslivet, fordi kvinner som ikke var foreningsaktive kunne delta i de sosiale aktivitetene knyttet til foreningsvirksomheten.

De foreningsaktive kvinnene fordelte seg i to foreninger: Arbeiderpartiets kvinneforening og Spjærøy ungsosialistiske forening. I kvinneforeningen deltok både lokale og tilflyttede stenhoggerkvinner. I den ungsosialistiske foreningen deltok kun kvinner fra tilflyttede stenhoggerfamilier. Som vist i kapittel to utgjorde stenhoggersamfunnene med sin utpregede vandrerkultur en egen form for arbeiderkultur, der radikale ideologier lettere vant fotfeste. Ungsosialistenes ytterst radikale virksomhet appellerte derfor mer til de arbeidsvandrende stenhoggerfamiliene enn til de lokale stenhoggerkvinnene. På denne måten kan det også trekkes et skille mellom lokale og tilflyttede stenhoggerkvinner i foreningslivet.

Det var store ideologiske motsetninger mellom ungsosialistene og Arbeiderpartiets sosialdemokrater, knyttet til uenigheter om strategiske virkemidler i kampen for et sosialistisk samfunn. De politiske motsetningene utgjorde de skarpeste skillelinjene mellom de foreningsaktive kvinnene. Det var et motsetningsforhold som kvinnene aktivt forholdt seg til, og som stadig kom til syne i det empiriske materialet. Ungsosialistene bedyret gjentatte ganger at de ikke under noen omstendigheter kunne samarbeide med sosialdemokratene, og benyttet seg av en retorikk som tydelig bygde på et motsetningsforhold. På tross av dette inngikk de et samarbeid ved flere anledninger, blant annet som vist i avsnittet om politikk der de i fellesskap demonstrerte mot militarismen.

Kvinnene samarbeidet tett med sine mannlige meningsfeller. Kvinnene var opptatt av kvinnesak og stemmerett, og fremhevet i den sammenhengen deres felles interesse med de mannlige partifellene i kampen mot den politiske undertrykkelsen. De mente at eneste måte å komme undertrykkelsen til livs var et samlet proletariat fremfor et bredere kvinnelig samarbeid. På tross av kvinnes uttalte fellesskap med mennene, foregikk det en kjønnsdelt politisk virksomhet som virket til å skape et eget kvinnefellesskap. De sosialdemokratiske kvinnene var opptatt av det sosiale fellesskapet i stenhoggermiljøet og rettet sin virksomhet inn mot hele familien ved arrangementer som familieutflukter, sankhansfester og juletreffester. De var i tillegg spesielt opptatt av den sosiale omsorgen. Gjennom basarer og utlodning på foreningsmøtene samlet de inn penger som ble fordelt på syke og trengende i stenhoggermiljøet. Disse aktivitetene skapte skillelinjer mellom kvinnes og mennenes virksomhet, men også mellom kvinneforeningen og ungsosialistene, hvis aktivitet ikke var like utadrettet og samlende. Kvinnes samarbeid med sosialdemokratiske kvinneforeninger i andre stenhoggerdistrikter virket styrkende på følelsen av et kvinnefellesskap.

Som vi ser fremstår skillelinjene mellom stenhoggerkvinnene verken som konstante eller absolutte, noe som gjør det vanskelig å plassere kvinnene enten på den ene eller andre siden. Marie Steinruds prosessuelle forklaringsmodell på dikotomiske begreper (2008), har fungert som et nyttig hjelpemiddel for å forstå hvordan begrepene samhold og motsetning virket blant stenhoggerkvinnene. Ved å anlegge et prosessperspektiv på skillelinjene mellom kvinnene, har jeg i likhet med Steinrud funnet at de dikotomiske begrepene fungerte som dynamiske verdier som ble forhandlet frem i hver enkelt situasjon. Samhold og motsetning ble tillagt ulik verdi i ulike sammenhenger. De fremstår således som flytende verdier, som hele tiden varierte i takt med situasjonen. Dette reflekterer samtidig stenhoggerkvinnene som en sammensatt gruppe der ulike holdninger og verdier gjorde seg gjeldende, men også som aktører som aktivt forholdt seg til sine omgivelser og den situasjonen de befant seg i.

Perioden 1909-1921 omfatter store strukturelle endringer i stenhoggermiljøet, der taktomslaget kom i kjølvannet av verdenskrigen. Stenindustrien gikk inn i en krise der mange måtte forlate sitt arbeid. En stor del av stenhoggerfamiliene ble likevel boende på Spjørøy, og stenhoggerne søkte seg over i andre yrker og/ eller pendlet til arbeid andre steder. Kvinnene ble værende igjen på Spjørøy, mens mennene reiste ut på arbeid. De fikk dermed en viktig rolle i forhold til å opprettholde den sosiale aktiviteten, og dermed også tilhørigheten til miljøet, samtidig som de overtok viktige funksjoner i arbeiderpartiets styre og stell. Parallelt med dette foregikk det endringer i foreningslivet som fikk innvirkning på de fungerende skillelinjene mellom kvinnene. De politiske motsetningene opphørte ved at den ungsosialistiske foreningen ble avviklet, og de ungsosialistiske kvinnene meldte seg inn i Arbeiderpartiets kvinneforening. Etter initiativ fra kvinneforeningen ble det opprettet en sykepleieforening. Stenhoggerkvinner som tidligere ikke hadde deltatt i de politiske foreningene meldte seg inn i sykepleieforeningen, noe som skapte nye relasjoner samtidig som skillelinjene mellom foreningsaktive og ikke foreningsaktive kvinner endret seg. Medlemmene bestod av både lokale og tilflyttede stenhoggerkvinner, sosialdemokrater og tidligere ungsosialister. Endringene resulterte i at gamle skillelinjer forsvant og motsetningene i miljøet ble tonet ned. Stenhoggermiljøet fremstod som mer helhetlig der kvinnene virket som en samlende kraft.

5.2 Stenhoggerkvinnenes møte med de lokale kystkvinnene

Spjørøy var på begynnelsen av 1900- tallet et polarisert samfunn, der stenhoggerbefolkningen og den lokale kystbefolkningen fremstod som to ytterpunkter. Det oppstod et tydelig skille mellom disse livsformene, som virket som en mental og følelsesmessig barriere. Slike grenser

fungerer som et ”kulturelt signalsystem” (Ehn/ Löfgren 2001: 56), og det er i skjæringspunktet mellom en arbeiderkultur og en kystkultur jeg har søkt å belyse og forstå kulturmøtet mellom stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene. Kvinnene, og spesielt de lokale kystkvinnene, fokuserte på ulikhetene mellom dem, slik det er vist i avsnittet om det motsetningsfylte kulturmøte. Kulturmøtet kan derfor knyttes til det statiske kulturbegrep, som innebærer en forståelse av den andre som annerledes og fremmed (Riis 2006: 12f).

Samtidens rådende begreper om den fremmede la mentale føringer for hva man opplevde som annerledes (Kjeldstadli 2003a). Stenhoggermiljøets arbeiderkultur i møte med den lokale kystkulturen resulterte i et kulturelt og politisk motsetningsforhold. Stenhoggermiljøets vandrerkultur og radikale politiske ideologi, som var tuftet på visjonen om en ny samfunnsorden, stod i sterk kontrast til den konservative og bofaste kystbefolkningen som var opptatt av å bevare de bestående verdier. Stenhoggerbefolkningen opplevdes som en trussel på etablerte normer og verdier, og det å ha kontakt med dem ble oppfattet som en trussel på normfellesskapet. Lokalbefolkningen hadde derfor interesse av å opprettholde motsetningsforholdet. Motsetningene førte til et spenningsforhold mellom stenhoggerkvinnene i det nyetablerte arbeidermiljøet og kystkvinnene i det etablerte lokalsamfunnet. Ved å analysere motsetningsforholdet ved hjelp av Norbert Elias sin studie av *The Established and the Outsiders* har kystkvinnenes virkemidler for å skape og vedlikeholde motsetningene blitt synliggjort.

Motsetningene ble opprettholdt gjennom stigmatisering og sosial kontroll, basert på moralsk differensiering ved å stemple stenhoggerbefolkningen som sosialt mindreverdige. Kvinnene i den lokale misjonsforeningen kritiserte stenhoggerkvinnene for deres politiske engasjement. De nedvurderte deres politiske budskap, men også deres politiske kompetanse. Stenhoggerkvinnene ble kritisert for å sløse med dyrebar tid som burde blitt benyttet til ”velsignelse i hjemmet”. Den moralske differensieringen kan knyttes til kystkvinnenes kjønnsrolle, hvor arbeidsdugelighet og tidsutnyttingsprinsippet utgjorde et viktig verdigrunnlag. Ved at stenhoggerkvinnene avvek fra denne normen kunne de lokale kvinnene hevde sin egen sosiale overlegenhet (Jfr. Elias 1999: xxxii). Statusforskjellen ble holdt i hevd ved at lokalbefolkningen så ned på sosialismen, men også det å bo i arbeiderbrakkjer ble tillagt lav sosial status. Sosial kontroll ble utøvd ved at lokalbefolkningen ble nektet å oppsøke både Folkets Hus og stenhoggermiljøet på Sand. Kulturmøtet basert på det statiske kulturbegrepet resulterte i stigmatisering og stereotypisering.

Stenhoggerkvinnene hadde en langt mer forsonende holdning enn det kystkvinnene kunne vise til, og mente man ikke burde betrakte hverandre som uvenner selv om man hadde ulike holdninger. På tross av de store motsetningene skulle forholdene endre seg. Flere av de lokale kystkvinnene meldte seg inn i sykepleieforeningen da denne ble opprettet. Både stenhoggerkvinner og kystkvinner deltok i styre og stell, og i fellesskap hjalp de syke og fattige i lokalsamfunnet. Det endrede handlingsmønsteret kan knyttes til et nytt borgerlig kjønnsideal, der kvinnene ble frikoblet fra produktivt arbeid og sterkere knyttet til en omsorgsfunksjon i hjemmet. Sosial omsorg var en fellesnevner som knyttet kvinnene sammen på tvers av gamle skillelinjer. Stenhoggerkvinnenes arbeid på de lokale gårdene dekket i tillegg et gjensidig behov hos kvinnene, og virket til å gjøre dem mindre fremmede for hverandre. Ved å fokusere på felles holdninger og verdier ble motsetningene tonet ned (Jfr. Riis 2006, Ehn/ Löfgren 2001), og kan knyttes til det dynamiske kulturbegrep.

5.3 "Kvinder kom vær med" - kulturmøter på Spjærøy fra et kvinnelig perspektiv

I denne kulturstudien har jeg kommet tett på stenhoggerkvinnene, og blitt kjent med særtrekk ved deres virksomhet og sosiale relasjoner. Undersøkelsens tittel "Kvinder kom vær med", omfavner på mange måter betydningen av stenhoggerkvinnenes relasjoner både til hverandre og til de lokale kystkvinner. Gjennom analysen av deres kulturmøter avtegner stenhoggerkvinnene seg som en åpen og inkluderende kvinnegruppe, på tross av de motsetningene som fant sted. Tittelen henspeiler også på kvinnene som aktive handlende aktører. De deltok aktivt i stenhoggermiljøets kollektive handlinger, og de hadde en sentral funksjon når det gjaldt både samhandling og samhold i arbeiderorganisasjonene. Deres bevisste holdninger reflekteres blant annet ved at de meldte kvinneforeningen ut av Kvinneforbundet i 1921, som en protest mot Arbeiderpartiets kursendring.

Stenhoggerkvinnene hadde videre en aktiv og sentral rolle i forhold til arbeidermiljøets integrering i lokalsamfunnet. Deres aktivitet sørget for de første samhandlingene på tvers av de sosiale, kulturelle og politiske barrierene mellom stenhoggermiljøet og det lokale kystsamfunnet, og bidro derfor til å tone ned motsetningene. Ved å fokusere på kvinnenes kulturmøter ble bevegelsen fra den statiske til den dynamiske kulturforståelsen synliggjort. Både innad i miljøet, men også mellom miljøet og samfunnet utenfor, var det de politiske motsetningene som var mest fremtredende. Den sosiale omsorgen var den mest betydningsfulle faktoren i forhold til å skape samhold mellom kvinnene, både innad i miljøet, men også mellom stenhoggerkvinnene og kystkvinnene. I løpet av perioden 1909-1921 ble motsetninger snudd til samhold.

Utrykte kilder

Arbeiderbevegelsens arkiv

Protokoll for Spjørøy Ungsocialistiske forening 1910 – 1914

Hvaler kommunearchiv

Lensmannskorrespondanse 1906/ 1907, Hvaler lensmannskontor

Protokoll for Hvaler Arbeiderparti 1904-1924

Protokoll for Spjørøy Arbeiderpartis kvindeforening 1908-1021

Kystmuseet Hvaler

Fredrikstad Stenhuggeri 6te Oktober 1871 – 6te Oktober 1921. 50-års beretning

Protokoll for Spjørøy Sykepleierforening 1914 - 1932

Riksarkivet

Forarbeider til amtmennenes femårsberetninger 1906-1910

Folketellingen Hvaler 1910

Folketellingen Hvaler 1920

Statsarkivet

Hvaler trygdekontor, arbeidsgivernes konti, nr. 1 1911, nr. 2 1912, nr. 3 1912.

Trykte kilder

Folketellingen Hvaler 1900

Sanger for Norges socialdemokratiske Arbeiderparti Kvinneforbund og Ungdomsforbund. 3. opplag. Oslo: Norges socialdemokratiske Arbeiderpartis forlag, 1926.

Aviser

Leserinlegg 23.2.1893 Fredrikstad Blad.

Leserinlegg 31.8.1909 Fredrikstad Blad

Leserinlegg 5.10.1909 Fredrikstad Blad

Leserinlegg 10.8.1909 Smaalenenes Socialdemokrat

Leserinlegg 21.9.1909 Smaalenenes Socialdemokrat

Blader

Hvaler Menighetsblad nr. 9, 1963.

Norges offisielle statistikk

Folketellingen 1900 NOS nr. 52 og NOS nr. 111, folketellingen 1910 NOS V 211 og folketellingen 1920 NOS V 131.

Muntlige kilder

Egne notatintervjuer

Gerd Miriam Adamsen, stenhoggerdatter fra Spjærøy. Hun bodde sine første leveår i arbeiderbrakkka på Flinkeløkka, før familien flytta til "Skaubrakka" på Sand. Samtale 19.11.2008.

"Björg" fra Spjærøy. Samtale 28.1.2009.

Fredrikstad Museum

"Hvaler Historielag – Stenhuggerminne" – intervju foretatt av Hvaler historielag i 1987:

Sverre Nilsen. Født på Spjørøy i 1900. Moren var fra Sand og faren var stenhogger fra Sverige. Sverre selv livnærte seg som mange andre i sin generasjon, både som sjømann og stenhogger, i takt med at konjunktorene skiftet. Lydbåndintervju 14.10.1987.

"Intervju med "gamle" stenhoggere fra Hvaler" – intervjuer foretatt av elever fra Åttekanten skole på Vesterøy i 1988:

Emil Jensen. Født på Basto, Spjørøy i 1904. Begge foreldrene kom fra Hvaler, faren var stenhogger. Emil jobbet som stenhogger frem til 1956. Lydbåndintervju 11.3.1988.

Nils Dahlstrøm. Født på Skjelsbo i 1912. Moren var fra Hvaler, faren var svensk stenhogger. Nils jobbet selv som stenhogger og sjømann. Lydbåndintervju 1988.

Olav Jacobsen. Født på Vesterøy i 1911. Jobbet som stenhogger, og fisket litt. Lydbåndintervju 1988.

Harald Henriksen. Født på Vesterøy i 1925. Jobbet som stenhogger, fisker og sjømann. Lydbåndintervju 11.3.1988.

Ulf Hjardar (privat eie)

Inga Westerlund. Født på Skjelsbo i 1900. Moren kom fra Hvaler, og faren var svensk stenhogger. Inga giftet seg med en innflyttet svensk stenhogger. Lydbåndintervju 18.11.1979.

Hulda Juliussen. Født i Sverige i 1895. Giftet seg i Sverige med stenhoggeren Karl Juliussen fra Spjørøy i 1915, og flytta til Spjørøy i 1917. Lydbåndintervju 17.11.1979.

Internett

Verdandi – en bakgrunn. http://www.verdandi.se/index.asp?dir=om_verdandi&sub=5
[Lesedato 27.5.2010]

Arbetets söner – sangtekst. http://hem.passagen.se/minata/dav/dav_01_maj.html [Lesedato 29.3.2010]

Litteratur

Amundsen, Arne Bugge (1995): "Svensk innvandring til Borge og Torsnes på 1800-tallet." I: *Østfoldarv. Kulturhistorisk årbok XI. 1995*, s. 148-229.

Amundsen, Arne Bugge og Henning Laugerud (2001): *Norsk fritenkerhistorie 1500-1850*. Oslo: Humanist forlag.

Andersson, Thor (1911): *Sveriges Granitindustri*. Stockholm.

Arvidsson, Evert (1980): "Varför blev Bohusläns stenhuggare syndikalismens främste företrädare?" I: *Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, 14-15, 1980, s. 16-23.

Balsvik, Randi Rønning (1999): "Om å skrive byhistorie med et kvinneperspektiv." I: *Globale kyster. Liv i endring – kjønn i spenning*. Siri Gerrard og Randi Rønning Balsvik (red.). Kvinneforsks skriftserie 1/ 1999. Universitetet i Tromsø, s. 11-16.

Bang, Anton Christian (1909): *Erindringer*. Kristiania og Kjøbenhavn: Gyldendalske boghandel. Nordisk Forlag.

Berntsen, Harald (1987): *100 år med Folkets Hus*. Oslo: Folkets Hus Landsforbund. Tiden Norsk Forlag.

Berggreen, Brit (1979): "Sørlandet: Kvinnejordbruk i en sjøfartsbygd." I: *Dugnad, Tidsskrift for folkeminnegransking*, nr. 1 1979, s. 41-43.

Bjørnhaug, Inger (2004): "Arbeiderbevegelsen – en folkelig bevegelse?" I: *Arbeiderhistorie 2004*. Oslo: Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, s. 165-181.

Bjørnson, Øyvind (1990): *På klassekampens grunn (1900-1920). Arbeiderbevegelsens historie i Norge, Bind 2*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.

Blom, Ida og Sølvi Sogner (2010): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. 4. opplag. Oslo: Cappelen akademisk forlag.

Boe, Liv Hilde (1975): *Steinindustrien i Aker og Christiania ca. 1830 – ca. 1914. "Det er tungt å gjøre stein til brød"*. Magistergradsavhandling. Institutt for folkelivsgransking, Universitetet i Oslo.

Boqvist, Agneta (1978): *Den dolda ekonomin. En etnologisk studie av näringsstrukturen i Bollebygd 1850-1950*. Folklivsarkivet i Lund. CWK Gleerup.

Brudevold, Bård (2002): *Flytting til Hvaløerne i Smaalenene på 1800-tallet*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.

Bull, Edvard (1947): *Arbeiderklassen i Norsk historie*. Oslo: Tiden norsk forlag.

Bull, Edvard (1979): *Klassekamp og fellesskap 1920-1945*. Norges Historie bind 13. Oslo: J. W. Cappelens Forlag A/S.

Bull, Edvard (1985): *Arbeiderklassen blir til (1850-1900). Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Bind 1*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.

Burke, Peter (2007): *Vad är kulturhistoria?* Översättning: Tore Winqvist. Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Christensen, Arne Lie (1979): "Røldal: Bønder og anleggsarbeidere. Om næringskombinasjoner og produksjonsutvikling." I: *Dugnad. Tidsskrift for folkelivsgranskning*, nr. 1 1979, s. 24-28.

Danielsson, Rolf og Svein Norheim (2003): *Granit. Stenhoggernes historie i grenselandet*. Strömstad: Strömstads Museums Förlag.

Ditlev-Simonsen, Olaf (1945): *En sjøgutt ser tilbake*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.

Ehn, Billy og Orvar Löfgren (2001): *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Elias, Norbert og John Scotson (1999): *Etablerade och outsiders. En sociologisk studie om grannskapsproblem*. Översättning av Anita Sandberg og Gunnar Sandin. Lund: Arkiv förlag.

Eliassen, Sven G.(1984): "Grågjess og lersvensker. Svensk innvandring til Rolvsøy ca. 1860-1900." I: *Kattegat – Skagerrak prosjektet*. Meddelelser nr. 7. 1984, s. 33-48.

Elstad, Åsa (1999): "Arbeidsroller i nordnorske fiskarbondeshushald". I: *Globale kyster. Liv i endring – kjønn i spenning*. Siri Gerrard og Randi Rønning Balsvik (red.). Kvinneforsks skriftserie 1/ 1999. Universitetet i Tromsø, s. 17-26.

Elstad, Åsa (2002): *Arbeidsliv i fiskarbondeshushald. Kulturelle perspektiv på sosialisering og kjønnsidentitet, Bø og Hadsel i Vesterålen 1870-1970*. Avhandling for dr. art.graden. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø.

Elstad, Åsa (2004): *Kystkvinner i Norge*. Kristiansund: Kom forlag.

- Fagerhus, Harald (2005): "Norske anarkister og ungsosialister rundt 1900." I: *Arbeiderhistorie 2005*. Oslo: Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, s. 102-115.
- Flatøy, Kirsten (1975): *Arbeiderpartiets kvindeforbund fra 1901 til ca. 1914. Idégrunnlag og praktisk virksomhet*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Trondheim.
- Flood, Constantius (1882): *I havskjærene*. Kristiania: Mallings Boghandels Forlag.
- Geertz, Clifford (1993): *The Interpretation of Cultures*. London: Fontana Press.
- Gjertsen, Karl Ragnar (1979): "Austrheim: Jordbrukets plass i arbeidslivet hos fiskerbonden og hans hushold." I: *Dugnad. Tidsskrift for folkelivsgransking*, nr. 1 1979, s. 20-23.
- Gottfries, Cecilia og Caroline Lagercrantz (1978): *Kvinnornas villkor i stenindustrisamhället Bohus-Malmö 1900-1950*. Bl-uppgift etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Grønbech, Dagrunn (1999): "Kystkvinnen – som omsorgsbonde og ressursforvalter." I: *Globale kyster. Liv i endring – kjønn i spenning*. Siri Gerrard og Randi Rønning Balsvik (red.). Kvinneforsks skriftserie 1/ 1999. Universitetet i Tromsø, s. 47-62.
- Grønbech, Dagrunn (2008): *Kystkvinnens liv og virke. Fra naturalhushold til enetilværelse. En verdighetsbeskrivelse*. Avhandling levert for graden Dr. Philos. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Institutt for pedagogikk og lærerutdanning. Universitetet i Oslo.
- Grønhaug, Reidar (1976): "Chayanovs regel." I: *Lov og struktur nr. 11*. Stein Ugelvik Larsen (red.). Institutt for Sammenliknende Politikk. Universitetet i Bergen, s. 1-17.
- Gullestad, Marianne (1979): *Livet i en gammel bydel. Livsmiljø og bykultur på Verftet og en del av Nøstet*. Oslo: Aschehoug & Co.
- Gustavsson, Anders (1999): "Flöden över gränser. Kulturkontakter under 1900-talet." I: *Gränsmöten. Kulturhistorisk antologi för Bohuslän, Dalsland och Østfold*. Rolf Danielsson og Anders Gustavsson (red.). Strömstads Museums Förlag, s. 31-100.
- Hagemann, Gro (2010): "De stummes leir 1800-1900." I: *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. Ida Blom og Sølvi Sogner (red.). 4. opplag. Oslo: Cappelen akademisk forlag, s.157-247.

Halvorsen, Solveig (1982): *Skandinavisk steinhoggerforbund og faglig organisering blant steinhoggere i 1890-åra*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.

Halvorsen, Terje (2003): "Et hundeliv? Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon i 100 år." I: *Arbeiderhistorie 2003. Tema: Ungdom og politikk*. Oslo: Årbok for arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, s. 4-29.

Hansen, Kari Helmer (1968): *Et utvær i vekst. En undersøkelse av næringslivet i Utgårdskilen på Vesterøy, Hvaler. 1900 – 1965*. Oslo.

Hauan, Anne Marit (1999): "Det var vi som skapte folket eller folkloristikk og kulturbegrepet." I: *Kulturforståelser i fagene*. Siri Gerrard, Kari Melby og Pål Repstad (red.). Norges forskningsråd. Kristiansand: HøyskoleForlaget, s. 31-47.

Haugen, Dordi (2004): *Arbeid og sosialisering i kystkultur. En analyse av utviklingen i kombinasjonsbruket på Frøya fra 1930-1980*. Hovedoppgave i historie. Historisk institutt, NTNU.

Hjardar, Ulf (1979): "Steinindustrien 1885-1915. Steinfirmaene kommer." I: *Hjembygda Hvaler*, Nr. 5 1979, s.1-20.

Hjardar, Ulf (1980): "Steinindustrien 1885-1915. Steinhoggersamfunnet." I: *Hjembygda Hvaler*, Nr. 1-2 1980, s. 3-47.

Hjardar, Ulf (1981): "Hvaler rundt år 1900. Øyene i utvikling." I: *Øyene. Hjembygda Hvaler*. Lokalhistorisk tidsskrift, Nr. 3 1981, s. 3-23.

Hjardar, Ulf (2005): *Sten. En historie om stenhoggingen på Hvaler*. Fredrikstad: Elva forlag.

Hjardar, Ulf (2006): *Spjærøy. Mellom sundene*. Fredrikstad: Elva forlag.

Hultengreen, Harald (1984): *Gamle arbeiderboliger i Østfold*. Østfold Historielag.

Hoel, Marit (1983): *Den kvinnelige arbeiderklassen. Kvinnens levekår og livsløp*. Oslo: Universitetsforlaget.

Holm, Ingar (1975): *Syndikalistiske organisasjoner i Norge før 1917*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Jensen, Inger (1980): *Når tid sover du`a, mor? Kvinnens arbeid og levekår på Vesterøy i Hvaler, 1900 – 1940*. Magistergradsavhandling i etnologi. Institutt for Folkelivsgransking, Universitetet i Oslo.

Jensen, Inger (1986): "Arbeidsdeling og maktforhold på Hvaler i Østfold omkring 1900." I: *Kattegat-Skagerrak prosjektet. Meddelelser*. Nr. 12 – 1986, s. 79-100.

Jensen, Inger (1993): *Havet var leveveien. Hvaler bygdebok 1800-1940*. Hvaler kommune.

Jensen, Inger (1996): "Kvinneliv i Skjærgården." I: *Hvalerskisser*. Aksel Fronth, Svein Karlsen Redigh, Odd Skullerud (red.). Fredrikstad, s. 60-61.

Johannesson, Pia Götebo (1996): *Mjölk, bär och eterneller. Om genus och tillvarons mångtydigheter*. Stockholm: Carlssons.

Kaldal, Ingar (2003): *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Kaldal, Ingar (2005): *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. 2. opplag. Oslo: Det norske samlaget.

Kiær, Anders N. (1885): *Norges land og folk, statistisk og topografisk beskrevet. I. Smaalenenes amt*. Kristiania: Aschehoug & co.

Kjeldstadli, Knut (1994): "Et splittet samfunn 1905-35." I: *Aschehougs Norgeshistorie. Bind 10*. Knut Helle, Knut Kjeldstadli, Even Lange, Sølvi Sogner (red.). Oslo: H. Aschehoug & Co.

Kjeldstadli, Knut (1997): "Solidaritet og individualitet." I: *Historiens kultur. Fortælling, kritikk, metode*. Ning de Coninck-Smith, Mogens Rüdiger og Morten Thing (red.). København universitet: Museum Tusculanums Forlag, s. 9-26.

Kjeldstadli, Knut (1999): "Å komme, å bli, å bygge. Industriefolket og industristedene." I: *Ferrefolket ved fjorden*. Erik Fossåskaret og Frode Storås (red.). Bergen, s. 48-81.

Kjeldstadli, Knut (2003a): "Del III. 1901-1940." I: *I nasjonalstatens tid 1814-1940. Norsk innvandringshistorie. Bind 2*. Oslo: Pax Forlag, s. 317-478.

Kjeldstadli, Knut (2003b): *Fortida er ikke hva det engang var. En innføring i historiefaget*. 3. opplag. Oslo: Universitetsforlaget.

Kjeldstadli, Knut (2004): "Bufaste og nykommere – innflyttere og innvandrere i norske lokalsamfunn." I: *Kultur møter: lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*. Ola Alsvik (red.). Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, s. 41-59.

Klepp, Asbjørn (1979): "Innherred: Sosialt betingete næringskombinasjoner." I: *Dugnad. Tidsskrift for folkelivsgransking*, nr. 1 1979, s. 12-19.

Kramvig, Britt (1999): "Ære og verdighet. Kvinnelighet og mannlighet i et fiskerisamfunn." I: *Globale kyster. Liv i endring – kjønn i spenning*. Siri Gerrard og Randi Rønning Balsvik (red.). Kvinneforsks skriftserie 1/ 1999. Universitetet i Tromsø, s. 63-77.

Kvendseth, Kari Ane Unnisdatter (2006): *Vesterøy indremisjonsforening. Grunnleggelse, splittelse og konsolidering i perioden 1869 – 1876*. Mastergradsoppgave i religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø.

Kvist, Mirjaliisa Lukkarinen (2006): *Tiden har haft sin gång. Hem och tillhörighet bland sverigefinnar i Mälardalen*. Linköping Studies in Arts and Science No. 372. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier. Tema Äldre och åldrande.

Larsen, Sidsel Saugestad (1980): "Omsorgsbonden – et nytt tidsnyttingsperspektiv på yrkeskombinasjon, arbeidsdeling og sosial endring." I: *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1980, nr. 3 og 4, s. 283-296.

Lidström, Barbro (1938): "Om stenhuggeriet i Blekinge." I: Blekinge musei- og hembygdsförbunds årbok 1938.

Lundgren, Birgitta (1999). "Innledning." I: *Familj och kön. Etnologiska perspektiv*. B. Meurling & B. Lundgren & I. Lövkrona (red.). Lund: Studentlitteratur, s. 5-11.

Löfgren, Orvar (1977): *Fångstmän i industrisamhället. En halländsk kustbygds omvandling 1800/1970*. Akademisk avhandling i etnologi for doktorsexamen. Universitetet i Lund.

Melby, Kari (2010): "Husmortid 1900-1950". I: *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. Ida Blom og Sølvi Sogner (red.). 4. opplag. Oslo: Cappelen akademisk forlag, s. 255-331.

- Meyer, Frank (2001): *"Dansken, svensken og nordmannen..." Skandinaviske habitusforskjeller sett i lys av kulturmøtet med tyske flyktninger. En komparativ studie.* Det historisk filosofiske fakultet. Universitetet i Oslo. Oslo: Unipub forlag.
- Meyer, Frank (2004): "De etablerte og nykommerne. Sosial habitus, sosiale figurasjoner og lokalsamfunn." I: *Kulturmøter: lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede.* Ola Alsvik (red.). Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, s. 19-39.
- Myhre, Jan Eivind (2003): "Del II. 1860-1901." I: *I nasjonalstatens tid 1814-1940. Norsk innvandringshistorie. Bind 2.* Knut Kjeldstadli (red.). Oslo: Pax Forlag, s. 177-313.
- Moen, Eli (2004): "Gründertid i Østfold. Framveksten av en industriregion 1860 – 1920." I: *St. Olavs Vold. Borgarsyssel Museum. Årbok nr. 7*, s. 9-111.
- Mørch, Anette (2009): *Kjønn og foreningsliv i Fredrikstad 1870-1920. Borgerlige kjønnsideal og foreningspraksis.* Masteroppgave i historie ved institutt for historie og klassiske fag, NTNU Trondheim.
- Nilsen A. og O.K. Hansen (1914): *Hvaler Herred 1814-1914. Bidrag til en beskrivelse av bygdens utvikling.* Fredrikshald.
- Norheim, Svein (1979a): "Granittindustrien i Østfold." I: *Wiwar*, Nr. 2 1979, s. 3-7.
- Norheim, Svein (1979b): "Steinindustrien ved Iddefjorden. Historien i korte drag." I: *Steinindustrien og Iddefjorden. Steinhoggerdagene 11. – 12. august 1979*, s. 4-33.
- Norheim, Kari (1981): "Stenhoggerkonene." I: *Wiwar*, Nr. 1 1981, s. 5-8.
- Olofsson, Gunnar (1999): "Inför den svenska upplagan 1999." I: *Etablerade och outsiders.* Norbert Elias og John L. Scotson. Lund: Arkiv förlag, s. ix-xix.
- Olstad, Finn (2009): *Med knyttet neve. Los historie 1899-1935, Bind 1.* Oslo: Pax Forlag.
- Oterhals, Leo (2004): *Havets døtre: sterke kvinner i kystmiljøet.* Molde: Lagunen forlag.
- Oxaal, John (1916): *Norsk granit. Norges geologiske undersøkelse nr. 76.* Kristiania: Aschehoug & co.
- Persson, Lennart K. (1984): *Arbete. Politikk. Arbetarrörelse. En studie av stenindustrins Bohuslän 1860-1910.* Göteborg: Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg, nr. 26.

- Rehnberg, Mats (1973): *Stenhuggarminnen. Svenskt liv och arbete*. N:R 31. Malung: Nordiska museet.
- Reusch, Hans (1891): "Granitindustrien ved Idefjorden." I: *Norges geologiske undersøgelses aarbog for 1891*. Krisitania: Aschehoug & co.
- Riiber, Carl C. (1893): *Norges granitindustri. Norges geologiske undersøgelse no. 12*. Kristiania: Aschehoug & co.
- Riis, Anita Holm (2006): *Kulturmødets hermeneutikk. En filosofisk analyse af kulturmødets forudsætninger*. Høbjerg: Forlaget univers.
- Sandberg, J.F.(1917): *Norges Prestegjeld*. Kristiania stift, Fredrikshald.
- Schmedling, Tor (1987): *Hvalerguiden*. Metope Forlag og Hvaler kommune.
- Slettan, Dagfinn (1999): *Minner og kulturhistorie. Teoretiske perspektiver*. Nr. 4 i Skriftserie fra Historisk institutt. 3. opplag. Universitetet i Trondheim, Historisk Institutt.
- Steinrud, Marie (2008): *Den dolda offentligheten. Kvinnelighetens sfærer i 1800-talets svenska högreståndskultur*. Stockholm: Carlssons.
- Sørensen, Rolf (2003): *Hvaler - et øyrike*. Oslo: Gaidaros forlag.
- Terjesen, Einar A. og Lill-Ann Jensen (1990): *Maidagen*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Terjesen, Einar (2000): "Forord." I: *Arbeiderhistorie 2000. Arbeiderbevegelsen og andre sosiale bevegelser*. Oslo: Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, s.5-7.
- Thorsen, Liv Emma (1979): *Kvinnene på Kampen. En undersøkelse av arbeiderkvinnens levekår 1890-1930*. Undersøkelser for magistergraden i etnologi. Institutt for folkelivsgransking, Universitetet i Oslo.
- Thorsen, Liv Emma (1993): *Det fleksible kjønn. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinne 1920-1985*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Try, Hans (1985): *Assosiasjonsånd og foreningsvekst i Norge. Forskningsoversyn og perspektiv*. Øvre Ervik: Alvheim og Eide. Akademisk forlag.
- Vea, Jan (2004): *Der hav møter land. Fiskerbondesamfunnet i Nordland 1870-1940*. Bergen: Fagbokforlaget.

Vråberg, Line (1999): ”Vi er mer herdet enn de andre!” Fiskerkoner i Normandie: Husholdsorganisasjon og kvinneliv i hverdagslivets rytme.” I: *Globale kyster. Liv i endring – kjønn i spenning*. Siri Gerrard og Randi Rønning Balsvik (red.). Kvinneforsks skriftserie 1/1999. Universitetet i Tromsø, s. 78-90.

Østerud, Øyvind (1978): *Agrarian Structure and Peasant Politics in Scandinavia. A comparative Study of Rural Response to Economic Change*. Oslo: Universitetsforlaget.

Øverland, Åshild Marie (2000): *Klasseskilje og klasse møte. Kvinner i eit industrisamfunn - Sauda 1910-1980*. Hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Bergen.

Åstrøm, Sven (2001): ”Spor i fjell. På oppdagelsesferd i stenhoggerlandskap.” I: ”husker bare, hva som hendte...” Østfold Historielag 75 år 1926-2001. Fredrikstad: MITT-forlag, s. 129-141.

Vedlegg

Vedlegg 1: Samfunnsgrupper på Spjærøy 1910, næringsmessig fordelt

Total befolkning	Lokalbefolkning i hushold med tradisjonelle næringer	Lokalbefolkning i stenindustrien	Stenhoggerbefolkning
715	293	109	313

Kilde: Folketellingen 1910

Jeg har tatt utgangspunkt i husholdets mannlige hovedperson. Det innebærer at kvinner fra Hvaler gift med en tilflyttet stenhogger er talt i kategorien ”stenhoggerbefolkning”.

Vedlegg 2: Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1910

	Tilflyttet stenhoggerkvinne	Lokal kvinne med tilflyttet stenhogger	Lokal kvinne med lokal stenhogger	Total
Kone	35	13	17	65
Datter over 15 år	11	2	2	15
Svigermor	2			2
Tjenestepike	1	1		2
Føderådskvinne			1	1
Totalt	49	16	20	85

Kilde: Folketellingen 1910

Vedlegg 3: Ekteskapsmønster blant stenhoggerkvinner Spjærøy 1910

Kvinne	Mann	Tilflyttet stenhoggerkvinne	Lokal kvinne med tilflyttet stenhogger	Lokal kvinne med lokal stenhogger	Totalt
Norsk	Norsk	5		14	19
Norsk	Svensk	3	13		16
Svensk	Norsk	1		3	4
Svensk	Svensk	26			25
Totalt		35	13	17	65

Kilde: Folketellingen 1910

Vedlegg 4: Yrkesfordeling blant stenhoggerkvinnenes ektemenn 1910

Mannens yrke	Tilflyttet stenhoggerkvinne	Lokal stenhoggerkvinne gift med tilflyttet stenhogger	Lokal stenhoggerkvinne gift med lokal stenhogger	Totalt
Stenhogger	25	8	7	40
Dagarbeider	4	1	3	8
Stenkjører	1	1	1	3
Smed	2	1		3
Formann	2			2
Stenhogger/ gårdbruker	1	2	2	5
Stenhogger/ fisker			2	2
Stenkjører/ gårdbruker			1	1
Dagarbeider/ gårdbruker			1	1
Totalt	35	13	17	65

Kilde: Folketellingen 1910

Vedlegg 5: Antall medlemmer i Spjørøy Arbeiderpartis kvinneforening 1908-1921

År	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921
Kvinner	7	15	20	21	21	18	18	16	16	14	14	13	11	11
Døtre	0	0	3	1	0	0	0	2	3	3	1	1	1	1
Totalt	7	15	23	22	21	18	18	18	19	17	15	14	12	12

Kilde: Beretningsbok Spjørøy Arbeiderpartis kvinneforening 1908-1922, Smaalenenes Socialdemokrat 1909

Vedlegg 6: Antall medlemmer i Spjørøens ungsocialistiske forening 1910-1914, kjønnsmessig fordelt

År	1910	1911	1912	1913	1914
Kvinner	4	4	3	5	3
Menn	9	14	9	25	11
Totalt	13	18	12	30	14

Kilde: Beretningsbok Spjørøy Ungsocialistiske forening 1910-1914.

Vedlegg 7: Andel kvinner over 12 år/ Foreningsaktive kvinner 1910

Kvinner over 12 år 1910	Koner	Døtre	Andre (svigermor, tjenestepike, føderåd)	Totalt	Foreningsaktiv
Lokale kvinner i hushold med lokale stenhoggere	17	10	1	28	0
Lokale kvinner i hushold med tilflyttet stenhogger	13	5	1	19	3
Tilflyttede stenhoggerkvinner	35	28	3	66	24
Totalt	65	43	5	113	27

Kilder: Folketellingen 1910, Beretningsbok for Spjørøy Arbeiderpartis kvinneforening 1908-1922, protokoll for Spjørøy Ungsocialistiske forening 1910-1914.

Vedlegg 8: Stenhoggerens yrkesstruktur i 1920, med utgangspunkt i personer som jobbet som stenhogger i 1910

1920	Tilflyttede stenhoggerere	Lokalbefolkning i stenindustrien	Totalt
Stenhoggerere	34	11	45
Tradisjonelle, lokale yrker (fisker, sjømann, gårdsbruker)	4	8	12
Andre/ nye yrker	6	4	13
Stenhoggerere andre steder/ anleggsarbeidere	23	4	24
Alderdom/ død	6		6
Arbeidsledig stenhogger	1		1
Fraflyttet stenhogger	48	10	58
Totalt	122	37	159

Kilde: Folketellingene 1910 og 1920.

Vedlegg 9: Ny yrkesstruktur for stenhoggere 1920

	Stenhoggere 1910	Tilflyttede stenhoggere	Lokalbefolkning i stenindustrien	Totalt
Andre/ nye yrker 1920	Kjøpmann, kolonial og fødevarer	1		1
	Økonom, Fredrikstad fagforenings feriehjem på Spjærøy	1		1
	Arbeider, reparatør Hvaler kommune	1		1
	Arbeider, setter opp stolper til elektrisk lys, Onsøy kommune	1		1
	Teglstensmurer i Fredrikstad	2		2
	Hustømmermann		2	2
	Lektermann a/s Borregård, Sarpsborg		1	1
	Lagermann grosserer Gundersen, Fredrikstad		1	1
Stenhoggere andre steder/ anleggsarbeidere 1920	Anleggsarbeider Brekke kraftanlegg, Tistedalen (Halden)	3		3
	Anleggsarbeider Norsk Hydro, Rjukan	8		8
	Anleggsarbeider Ingeniør Berge, Kråkerøy	1	1	2
	Anleggsarbeider NSB	1	2	3
	Fabrikkarbeider a/s Borregård, Sarpsborg	1		1
	Fabrikkarbeider a/s Titan, Fredrikstad	1		1
	Dagarbeider Tønsberg granittbolag	1		1
	Stenhogger Trondhjem	3	1	4
	Stenhogger Kristiania	1		1
	Stenhogger Ålesund	1		1
	Stenhogger Flo i Hallingdal	1		1
	Stenhogger Stavanger havnevesen	1		1
Totalt		29	8	37

Kilde: Folketellingene 1910 og 1920

Det er kun stenhoggerkonenes ektemenn som er talt med i beregningen. Enslige stenhoggere, og sønner som jobbet som stenhoggere er ikke talt med. Tabellen viser derfor ikke de absolutte tallene.

Vedlegg 10: Lokale kystkvinner på Spjærøy 1910 og 1920

	Ektemannens yrke	1910	1920
Tradisjonelle kystyrker	Fisker	6	4
	Fisker/ fraktemann	1	
	Fisker/ hustømmermann		1
	Fisker/ los		1 ⁴⁹
	Fisker/ losgutt	1	
	Los	3	1
	Losgutt	2	
	Sjømann	3 ⁵⁰	7 ⁵¹
	Fyrvokter	1	1
	Fyrassistent	1	1
	Fraktemann	1	
Kombinasjonsbruk	Gårdsbruk/ fisker	12	9
	Gårdsbruk/ los	3 ⁵²	1 ⁵³
	Gårdsbruk/ sjømann	3 ⁵⁴	6 ⁵⁵
	Gårdsbruk/ båtbygger		2
	Gårdsbruk/ fergemann		1
	Gårdsbruk/ fraktemann		2
	Gårdsbruk/ signalmann		1
	Gårdsbruk/ smed	1	
	Gårdsbruk/ krankjører ved sagbruk	1	
Gårdsbruk	Gårdsbruk/pensjonert resverfyrassistent	1	
	Gårdsbruk	2	2
Andre yrker	Handelsbestyrer/ landhandler	1	3 ⁵⁶
	Landhandler/ poståpner		1
	Lærer	1	1
	Bødtker		1
	Fabrikkarbeider		1
	Kvinnens eget yrke		
Selvstendige	Gårdbruker enke/ ugift	10 ⁵⁷	9 ⁵⁸

⁴⁹ Pensjonert

⁵⁰ To styrmenn og en stuert

⁵¹ To matroser, en stuert, en båtsmann, en dekksmann, en skipstømmermann

⁵² En kvinne var gift med en gårdbruker/ los, to kvinner var gift med en gårdbruker og forhenværende los.

⁵³ Pensjonert

⁵⁴ En skipsfører, en styrmann og en andrestyrmann.

⁵⁵ En matros, en stuert, en båtsmann, en pensjonert, to dampskibsførere

⁵⁶ En drev kull/ vedforretning i Kristiania

⁵⁷ Åtte kvinner var gårdbruker og enke, en kvinne var gårdbruker med losenkepensjon og en gårdbrukerkvinne var ugift.

⁵⁸ To ugifte kvinner, en losenke/ gårdbruk

kvinneyrker			
	Landhandel/ kolonial/ fødevarer	1	
	Butikkdame		1
	Poståpnerinne		1
	Lærerinne	1	1
	Jordmor	1	1 ⁵⁹
	Syerske/ sypike	4	3
	Husholderske/ tjenestepike	15	12 ⁶⁰
	Innepike/ budeie		5 ⁶¹
	Føderådskone/ fattiglem	10	3
	Enke/ rentenist	1	2 ⁶²
	Rentenist		1
	Hjemmeboende døtre over 15 år	23	13
	Åndssvak	1	1
Totalt		111	100

Kilde: Folketellingene 1910 og 1920

Vedlegg 11: Svenskeandel på Spjærøy 1910

	Tradisjonelle næringer	%	Stenindustrien	%	Totalt	%
Nordmenn	281	96%	148	35%	429	60%
Svensker	13	4%	273	65%	286	40%
Totalt	294	100%	421	100%	715	100%

Kilde: Folketellingen 1910

Norske kvinner gift med svenske menn er talt som nordmenn, deres felles barn er regnet som svenske.

Vedlegg 12: Ekteskapsmønster på Spjærøy 1910

Kvinne	Mann	Tradisjonell næring	Stenindustrien	Lokalbefolkning i stenindustrien	Totalt
Norsk	Norsk	37	5	14	56
Norsk	Svensk		3	13	16
Svensk	Norsk	4	1	3	8
Svensk	Svensk		26		26
Totalt		41	35	30	106

Kilde Folketellingen 1910

⁵⁹ Jordmor/ kjolesøm

⁶⁰ Fire tjenestepiker, en husholderske uten tjeneste, tre husholdersker, to tjenestepiker uten tjeneste, en husholderske hos faren, en husholderske hos broren

⁶¹ Tre innepiker, en budeie/innepike, en tjenestepike/ innepike/ budeie

⁶² En losenke

Vedlegg 13: Fritenkensk virksomhet, Spjærøy

	Menighet	1910	1920	Total
Lokal befolkning	Baptistkirken		6	6
	Decentermenigheten		1	1
Stenindustrien	Baptistkirken	1	3	4
	Kristi Menighet	8		8
Totalt		9	10	19

Kilde: Folketellingene 1910 og 1920

Vedlegg 14: Antall medlemmer Spjærøy Sykepleierforening 1914-1920

År	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Antall	34	62	67	71	74	79	71

Kilde: Protokoll for Spjærøy Sykepleierforening 1914-1931

Vedlegg 15: Medlemsoversikt Spjærøy sykepleierforening 1920

	Tilflyttet stenhoggerbefolkning	Lokale kysthushold	Lokalbefolkning i stenindustrien	Usikkert hvilken kategori de tilhører	Totalt
Kvinner	20	17	7	12	56
Menn	6	4	3	2	15
Totalt	26	21	10	14	71

Kilde: Folketellingen 1920, protokoll for Spjærøy Sykepleierforening 1914-1931

Ukjent kategori består av navngitte medlemmer i sykepleierforeningen, men som jeg ikke har funnet i folketellingen. Jeg vet derfor ikke hva slags hushold de tilhørte, og har plassert dem i en egen ukjent kategori.

Sammendrag

Denne undersøkelsen fokuserer på stenhoggerkvinner på Spjærøy i perioden 1909-1921. Stenindustrien etablerte seg på Hvaler på slutten av 1800-tallet, der Spjærøy ble et arbeiderkulturelt sentrum. Mitt formål har vært å fokusere på stenhoggermiljøet som en arena der kvinner møtes og samhandler, og det er således et kulturmøteperspektiv som ligger til grunn for undersøkelsen. Som en arbeiderkultur representerte stenhoggermiljøet et nytt element i det tradisjonelle kystsamfunnet. Forholdet mellom de nyetablerte stenhoggerkvinnene og de lokale kystkvinnene har på tilsvarende måte blitt belyst fra et kulturmøteperspektiv. Jeg har benyttet meg av et relasjonelt kulturbegrep, i den forstand at det er interaksjonen mellom kvinnene har stått sentralt i undersøkelsen. Kvinnenes kulturmøter er belyst gjennom å fokusere på samhold og motsetning, der målet har vært å avdekke hva som knyttet dem sammen og hva som skilte dem fra hverandre.

Interaksjonen mellom stenhoggerkvinnene er belyst ved en kvalitativ analyse av deres foreningsvirksomhet. Ved å benytte meg av en prosessuell innfallsvinkel til dikotomien samhold og motsetning, avtegner skillelinjene mellom stenhoggerkvinnene seg som verken absolutte eller konstante, men snarere som dynamiske verdier som hele tiden varierte i takt med situasjonen. Analysen viser hvordan samhold og motsetning ble tillagt ulik betydning i ulike sammenhenger. Dette reflekterer samtidig stenhoggerkvinnene som en sammensatt gruppe der ulike holdninger og verdier gjorde seg gjeldende, men også som aktører som aktivt forholdt seg til sine omgivelser og den situasjonen de befant seg i.

Forholdet til lokalbefolkningen var konfliktfylt og preget av motsetninger.

Motsetningsforholdet er blitt analysert ved hjelp av Norbert Elias` studie av *The Established and the Outsiders*, og viser hvordan stenhoggerkvinnene ble utsatt for moralsk stigmatisering og sosial differensiering. Virkemidler som sosial kontroll og stereotypisering ble tatt i bruk for å opprettholde motsetningsforholdet. Relasjonen mellom kvinnene er samtidig sett i lys av gjeldende kjønnsroller, der ulike syn på kvinnelighet var en bærende faktor i motsetningsforholdet. Resultatet var et polarisert samfunn, der man fokuserte på ulikhetene mellom hverandre, og kan således knyttes til et statisk kulturbegrep.

Nye kontaktflater og endrede handlingsmønstre, forstått opp i mot strukturelle endringer og nye kjønnsideal, flyttet fokuset til det man hadde til felles, og kan dermed knyttes til et dynamisk kulturbegrep. I kjølvannet av dette ble motsetninger snudd til samhold, både innad i stenhoggermiljøet, men også i relasjonen mellom stenhoggerkvinnene og kystkvinnene.

